

ROCZNIKI NAUK ROLNICZYCH

ANNALS OF AGRICULTURAL SCIENCE

Series G – Economy

Vol. 93 . No. 1

P O L S K A A K A D E M I A N A U K
WYDZIAŁ NAUK ROLNICZYCH, LEŚNYCH I WETERYNARYJNYCH
KOMITET EKONOMIKI ROLNICTWA

WYDZIAŁ NAUK EKONOMICZNYCH
SZKOŁY GŁÓWNEJ GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO

R O C Z N I K I N A U K R O L N I C Z Y C H

Seria G – Ekonomia Rolnictwa

Tom 93 – Zeszyt 1

Warszawa 2006

Red.

SPIS TREŚCI

Wojciech Ziętara – Stan i kierunki zmian w produkcji mleka w Polsce	7
Henryk Runowski – Teoretyczne i praktyczne aspekty obrotu kwotami mlecznymi w gospodarstwach rolnych	15
Agata Malak-Rawlikowska – Kwotowanie produkcji mleka i jego skutki na przykładzie wybranych krajów Unii Europejskiej	25
Mirosław Helta, Michał Świtlyk – Efektywność techniczna produkcji mleka w gospodarstwach Europejskiego Stowarzyszenia Producentów Mleka w 2004 roku	37
Ewa Kołoszycz – Dochodowość produkcji mleka w polskich gospodarstwach w 2004 r. należących do Europejskiego Stowarzyszenia Producentów Mleka	44
Małgorzata Karolewska – Polskie duże gospodarstwa specjalizujące się w produkcji mleka na tle gospodarstw z wybranych krajów europejskich	57
Anna Grontkowska – Organizacja i wyniki produkcyjno-ekonomiczne przedsiębiorstw wielkoobszarowych produkujących mleko w latach 1995-2002	67
Roman Sass – Wpływ zadłużenia na efektywność produkcji i kapitału w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji mleka	74
Andrzej Parzonko – Możliwości rozwojowe gospodarstw ukierunkowanych na produkcję mleka	83
Michał Pietrzak, Piotr Szajner – Przetwórstwo, handel i spożycie mleka i produktów mlecznych w Polsce w latach 2003-2005 oraz prognozowane kierunki zmian	92
Mirosław Wasilewski, Marzena Chmielewska – Strategie zarządzania kapitałem obrotowym a sytuacja finansowa spółdzielni mleczarskich	102
Wojciech Ziętara – Przekształcenia własnościowe w nowych krajach związkowych Niemiec w latach 1990-2005	110
Justyna Franc-Dąbrowska – Bezpieczeństwo finansowe a efektywność zaangażowania kapitałów własnych	121
Piotr Sulewski – Zmiany w organizacji i wynikach produkcyjno-ekonomicznych rodzinnych gospodarstw towarowych w latach 1995-2005	129
Bogdan Klepacki, Tomasz Rokicki – Dochody i efektywność gospodarstw zajmujących się hodowlą owiec	139
Mirosław Wasilewski, Kinga Gruzziel – Funkcjonowanie podatku VAT w opiniach rolników indywidualnych	144
Katarzyna Karbowskiak – Uczestnictwo Polaków – mieszkańców miast i wsi – w wyjazdach turystycznych – podobieństwa i różnice	152

CONTENS

Wojciech Ziętara – A CHANGE OF THE MILK PRODUCTION IN POLAND	7
Henryk Runowski – THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF MILK QUOTA TRADING IN AGRICULTURAL HOLDINGS	15
Agata Malak-Rawlikowska – THE MILK QUOTA SYSTEM AND ITS EFFECTS ON EXAMPLE OF THE CHOSEN EUROPEAN UNION COUNTRIES	25
Mirosław Helta, Michał Świtlyk – TECHNICAL EFFICIENCY OF THE MILK PRODUCTION IN EDF FARMS INA YEAR 2004	37
Ewa Kołoszycz – THE PROFITABILITY OF THE MILK PRODUCTION IN POLISH DAIRY FARMS IN 2004 – MEMBERS OF THE EUROPEAN DAIRY FARMERS	44
Małgorzata Karolewska – LARGE POLISH FARMS SPECIALIZED IN MILK PRODUCTION IN COMPARISON WITH THE EU FARMS	57
Anna Grontkowska – THE CHANGES OF THE ECONOMIC SITUATION IN LARGE SCALE DAIRY FARMS IN THE PERIOD 1995-2002	67
Roman Sass –THE INFLUENCE OF BORROWINGS ON THE EFFICIENCY OF PRODUCTION AND CAPITAL AT FARMS SPECIALIZING IN MILK PRODUCTION	74
Andrzej Parzonko – THE POSSIBILITIES AND ECONOMICAL EXPLANATIONS FOR DEVELOPMENT OF DAIRY DIRECTED FARMS	83
Michał Pietrzak, Piotr Szajner – DAIRY PROCESSING, TRADE AND MILK CONSUMPTION IN POLAND IN THE YEARS 2003-2005 AND PREDICTED CHANGES	92
Mirosław Wasilewski, Marzena Chmielewska – A WORKING CAPITAL MANAGEMENT STRATEGIES IN RELATION TO A DAIRY COOPERATIVES' FINANCIAL SITUATION ...	102
Wojciech Ziętara – PROCESSIONAL TRANSFORMATION IN NEW UNION COUNTRIES OF GERMANY IN THE PERIOD 1990-2005	110
Justyna Franc-Dąbrowska – THE FINANCIAL SECURITY VERSUS EFFECTIVENESS OF EQUITY INVOLVED	121
Piotr Sulewski – THE CHANGES IN THE ORGANIZATION AND ECONOMIC PERFORMANCE OF FAMILY FARMS IN THE PERIOD 1995-2005	129
Bogdan Klepacki, Tomasz Rokicki – THE INCOMES AND THE PRODUCTIVITY ON THE SHEEP BREADING FARMS	139
Mirosław Wasilewski, Kinga Gruzziel – THE VALUE ADDED TAX IN THE OPINION OF PRIVATE FARMERS	144
Katarzyna Karbowskiak – TOURISTIC ACTIVITY OF RURAL AND URBAN POPULATION – DIFFERENCES AND SIMILARITIES	152

STAN I KIERUNKI ZMIAN W PRODUKCJI MLEKA W POLSCE

Wojciech Ziętara

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW w Warszawie
Kierownik Katedry: prof. dr hab. Wojciech Ziętara

Słowa kluczowe: produkcja towarowa, gospodarstwa mleczne, pogłowie krów, produkcja mleka, wydajność mleczna krów, zróżnicowanie regionalne

Key words: market production, dairy farms, stock of cows, production of milk, milk yield, regional disparity

S y n o p s i s. W pracy przedstawiono zmiany w strukturze towarowej produkcji rolniczej, w tym produkcji zwierzęcej, zmiany w pogłowie krów mlecznych, w poziomie produkcji mleka i w skupie. Stwierdzono znaczny spadek pogłowia krów w latach 1990-2005 aż o 43,2%, spadek produkcji mleka o 24,5%, przy jednoczesnym wzroście wydajności mlecznej krów o 33%. Stwierdzono także znaczne zróżnicowanie terytorialne pogłowia krów i produkcji mleka. Ponad 50% produkcji mleka skoncentrowane jest w czterech województwach: podlaskim, mazowieckim, wielkopolskim i łódzkim.

WSTĘP

Podstawą funkcjonowania gospodarstw rolniczych jest kontakt z rynkiem. Przychody ze sprzedaży produktów rolniczych (produkcja towarowa) są głównym źródłem środków pieniężnych niezbędnych do pokrywania bieżących wydatków. W strukturze produkcji towarowej dominującym działem jest produkcja zwierzęca. Jej udział w całkowitej produkcji towarowej w latach 2001-2004 przekraczał 60% (tab. 1). Analiza danych w tabeli 1 wskazuje na istotną rolę bydła, a w tym produkcji mleka. Udział mleka i żywca wołowego w strukturze towarowej produkcji zwierzęcej w latach 2001-2004 wynosił około 38%, w tym mleka około 30%. Pozostałe składniki towarowej produkcji zwierzęcej to żywiec trzodowy (36-40%), drobiowy (14-16%) i jaja kurze (6,7-8,3%). W gospodarstwach ukierunkowanych na produkcję mleka jego udział w przychodach ze sprzedaży jest znacznie wyższy i często przekracza 90% [Wróblewska 2005].

W opracowaniu przedstawiono następujące zagadnienia: zmiany w pogłowie i obsadzie krów w latach 1990-2005, zmiany w poziomie produkcji mleka i wydajności mlecznej krów, strukturę gospodarstw mlecznych i terytorialne zróżnicowanie obsady krów mlecznych, produkcję mleka oraz cen skupu.

Tabela 1. Struktura towarowej produkcji zwierzęcej w latach 2001-2004

Wyszczególnienie	Poziom wskaźników w roku [%]			
	2001	2002	2003	2004
Udział produkcji zwierzęcej w produkcji towarowej	63,2	61,2	60,6	59,6
Produkcja zwierzęca, w tym:	100,0	100,0	100,0	100,0
– żywiec wołowy	8,1	7,7	7,7	8,5
– mleko	29,7	29,7	29,9	30,4
– razem bydło	37,8	37,4	37,6	38,9
– żywiec trzodowy	39,7	38,0	35,9	35,1
– żywiec drobiowy	13,8	14,9	16,1	16,1
– jaja kurze	6,7	7,7	8,3	7,9

Źródło: Rocznik Statystyczny RP 2005 GUS Warszawa, Produkcja i handel zagraniczny w 2004 r. GUS, Warszawa 2005.

ZMIANY W POGŁOWIU, WYDAJNOŚCI JEDNOSTKOWEJ I PRODUKCJI MLEKA W LATACH 1990-2005

Wprowadzenie systemu gospodarki rynkowej uruchomiło procesy dostosowawcze w zakresie poziomu i struktury produkcji rolniczej, a w tym także produkcji zwierzęcej. W tabelach 2, 3 i 4 przedstawiono liczby charakteryzujące zmiany w pogłowiu krów, produkcji mleka i wydajności mlecznej w latach 1990-2005. W pierwszym roku przemian (1990) pogłowie krów wynosiło 4919 tys. sztuk, przy rocznej produkcji mleka 15 371 mln litrów. W okresie pięciu lat pogłowie krów uległo obniżeniu do około 3580 tys. sztuk (w 1995 r.), czyli o 27,2%. Pogłowie krów w czerwcu 2005 roku wynosiło 2795 tys. sztuk. Spadek pogłowia krów w całym analizowanym okresie wyniósł 43,2%. Prawie całość pogłowia krów skoncentrowana

Tabela 2. Pogłowie krów w latach 1990-2005 (stan w czerwcu)

Lata	Ogółem	Pogłowie krów w sektorze [tys.szt.]				
		sektor prywatny			sektor publiczny	razem gospodarstwa wielko-towarowe
		razem	gospodarstwa indywidualne	RSP i spółki sektora prywatnego		
1990	4919	4418	4362	56	501	557
1991	4577	4139	4090	49	438	487
1992	4257	3908	3864	44	349	393
1995	3579	3476	3378	98	103	201
1997	3490	3409	3301	108	81	189
1999	3418	3351	3258	93	67	160
2000	3098	3041	2955	86	57	143
2001	3005	2957	2866	91	48	139
2002	2873	2828	2739	89	45	134
2003	2897	2858	2755	103	39	142
2004	2796	2757	2656	101	39	140
2005	2795	2754	2648	106	41	147
2006*	2748	-	2450	-	-	-

* prognoza IERiGŻ.

Źródło: Rynek mleka – stan i perspektywy. Analizy rynkowe 2000-2005. IERiGŻ, Warszawa.

była w sektorze prywatnym (98,5%), w tym w gospodarstwach indywidualnych 94,7%. W przedsiębiorstwach wielkotowarowych (prywatnych i publicznych) było 5,2% pogłowia, w tym w sektorze publicznym zaledwie 1,47%. Pogłowie krów w gospodarstwach wielkoobszarowych wykazuje od 2002 r. tendencję wzrostową (w latach 2002-2005 – 9,7%). Ten proces należy wiązać z wyraźną poprawą opłacalności produkcji mleka.

Mimo spadku pogłowia krów o 43,2% produkcja mleka obniżyła się o 24,5%, z 15,4 mld w 1990 roku do 11,6 mld litrów w 2005 roku (tab. 3). Różnica między skalą spadku pogłowia krów i produkcji mleka spowodowana została wzrostem wydajności mlecznej krów, która w 1990 roku wynosiła 3151 litrów, a w 2005 roku 4090 litrów (wzrost około 33%; tab. 4). W gospodarstwach indywidualnych wzrost mleczności był wyższy i wynosił 34,8%. Zdecydowanie wyższy był w sektorze publicznym, gdzie wynosił 51,2%.

Produkcja mleka w Polsce cechuje się dość niskim stopniem towarowości. W 1990 roku około 74% produkcji mleka trafiło na sprzedaż, a w 2005 roku 78%. Zdecydowanie niższy w tym okresie był udział skupu mleka. Odpowiednie liczby dla 1990 i 2005 roku wynosiły: 63,9 i 73,9%. Mimo wzrostu udziału skupu mleka, jest to w dalszym ciągu udział niski. W 2005 roku z całkowitej produkcji 11 600 mln litrów na sprzedaż trafiło 9050 mln litrów mleka, a w tym do punktów skupu 8580 mln litrów. Spadek produkcji mleka i utrzymujący się jego niższy poziom w stosunku do 1990 roku był przyczyną uzyskania przez Polskę stosunkowo niskiej kwoty mlecznej w stosunku do naszego potencjału produkcji.

Tabela 3. Produkcja i skup mleka w latach 1990-2005 [mln litrów]

Lata	Produkcja	Sprzedaż ogółem	Skup	
			ogółem	w tym przemysłu mleczarskiego
1990	15371	11396	9829	9829
1991	14022	10207	7444	7722
1992	12770	8848	6854	6696
1995	11303	7843	6139	6059
1997	11770	8475	6832	6770
1999	11915	8555	6608	6486
2000	11543	8184	6657	6486
2001	11538	8448	7025	6832
2002	11527	8597	7219	7007
2003	11546	8696	7316	7150
2004	11478	8761	7769	7600
2005*	11600	9050	8580	8400
2006*	11600	9250	8880	8700

* – prognoza IERiGŻ – PIB.

Źródło: Rynek mleka – stan i perspektywy. Analizy rynkowe 2000-2005. IERiGŻ, Warszawa.

Tabela 4. Wydajność mleka od krowy w latach 1990-2004

Lata	Mleczność w litrach na sztukę			
	średnio w kraju	gosp. indywidualne	sektor publiczny	obory pod kontrolą użytkowości
1990	3151	3042	4035	4131
1991	3082	2988	3906	4082
1992	3015	2942	3704	3927
1995	3136	3087	3840	4287
1997	3370	3313	4870	4600
1999	3510	3455	4952	5027
2000	3668	3600	5250	5150
2001	3828	3758	5742	5597
2002	3902	3812	5932	5712
2003	3969	3876	5753	5854
2004	4082	3984	5942	6152
2005*	4090	4100	6100	-
2006*	4300	-	-	-

* – prognoza IERiGŻ – PIB.

Źródło: Rynek mleka – stan i perspektywy. Analizy rynkowe 2000-2005. IERiGŻ, Warszawa.

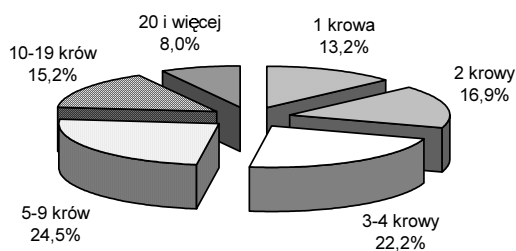
STRUKTURA GOSPODARSTW MLECZNYCH I TERYTORIALNE ZRÓŻNICOWANIE OBSADY KRÓW MLECZNYCH I PRODUKCJI MLEKA

W tabeli 5 przedstawiono strukturę gospodarstw utrzymujących krowy mleczne w 2002 roku, które były utrzymywane w 935,2 tys. gospodarstw. Oznacza to, że krowy występowały w co drugim gospodarstwie o powierzchni powyżej 1 ha. Około 9% gospodarstw mlecznych produkowało mleko wyłącznie na własne potrzeby. W gospodarstwach tych utrzymywano 1-2 krowy. Około 24% gospodarstw mlecznych produkowało mleko głównie na własne potrzeby. Oznacza to, że jedna trzecia gospodarstw (33,1%) praktycznie nie miała kontaktu z rynkiem. Liczba gospodarstw produkujących mleko głównie na sprzedaż wynosiła około 626 tys., co stanowiło 67% ogółu gospodarstw utrzymujących krowy mleczne.

Tabela 5. Struktura gospodarstw mlecznych w Polsce w 2002 roku

Wyszczególnienie	Liczba [tys.]	Struktura [%]	Udział gospodarstw utrzymujących 1-2 krowy
Gospodarstwa produkujące mleko wyłącznie na własne potrzeby	87,8	9,4	91,1
Gospodarstwa produkujące mleko głównie na własne potrzeby	221,7	23,7	82,9
Gospodarstwa produkujące głównie na rynek	625,7	66,9	30,1
Razem	935,2	100,0	X

Źródło: Cele produkcji w gospodarstwach rolnych. PSR 2002. GUS 2004, Warszawa.

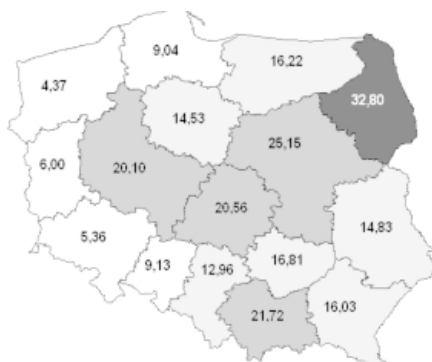
Rysunek 1. Struktura gospodarstw produkujących głównie na rynek według liczby krów w 2002 roku

Źródło: opracowanie własne.

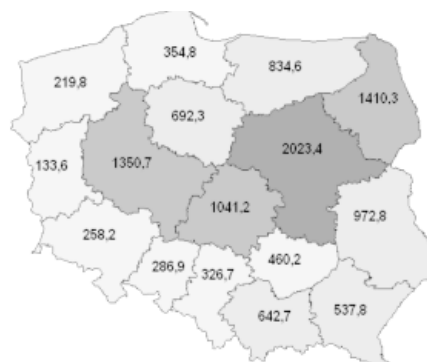
Strukturę gospodarstw produkujących mleko głównie na rynek przedstawiono na rysunku 1. Należy zauważyć, że 30,1% gospodarstw z tej grupy utrzymywało zaledwie 1 lub 2 krowy, zatem ich udział w produkcji towarowej mleka był minimalny. Udział gospodarstw utrzymujących 3-4 krowy wynosił 22,2%, zatem udział gospodarstw utrzymujących poniżej 5 krów wynosił 52,3%. Można przyjąć z wysokim prawdopodobieństwem, że gospodarstwa te nie mają szans na rynku

wobec rosnących wymagań ilościowych i jakościowych. Udział gospodarstw utrzymujących 5 i więcej krów w 2002 roku wynosił 47,7%, natomiast udział gospodarstw utrzymujących 10 i więcej krów wynosił 23,2% (ich liczbę należy szacować na około 145 tys.). Gospodarstwa o takiej skali chowu krów stwarzają szansę na mechanizację produkcji mleka (dojarki przewodowe i mechaniczne usuwanie odchodów). Procesy koncentracji w produkcji mleka w gospodarstwach nasilają się. W 2005 roku w stosunku do 2002 r. udział gospodarstw utrzymujących 10 krów i więcej wzrósł o 3,4% kosztem gospodarstw utrzymujących stada poniżej 10 krów.

Na rysunkach 2 i 3 przedstawiono terytorialne zróżnicowanie obsady krów mlecznych i produkcji mleka w 2004 roku. Najwyższa obsada na 100 ha UR występowała w województwie podlaskim – 32,8 krów, przy średniej w kraju wynoszącej 17,9 krów (rys. 2). Średnia obsada na poziomie 20 i więcej krów występowała w województwie mazowieckim, małopolskim, łódzkim i wielkopolskim. Zdecydowanie niska obsada krów występowała w Północnej i Zachodniej Polsce.

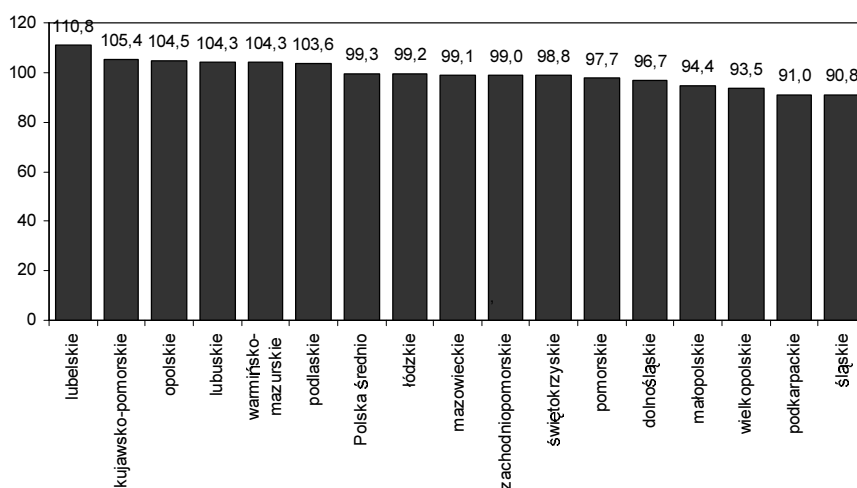

Rysunek 2. Obsada krów/100 ha UR w czerwcu 2004 r. w podziale na województwa
Źródło: opracowanie własne.

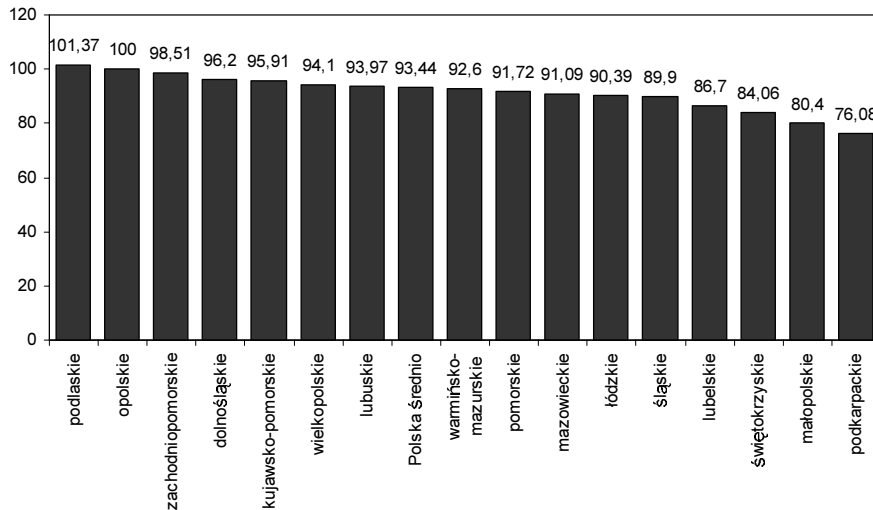

Rysunek 3. Produkcja mleka w mln litrów w 2004 r. w podziale na województwa
Źródło: opracowanie własne.

Najliczniejsze pogłowie krów występowało w województwach: mazowieckim (18,9%), podlaskim (13,2%), wielkopolskim (10,6%) i lubelskim (9,0%). Łącznie w tych czterech województwach utrzymywano 51,7% krów, natomiast ich udział w produkcji mleka wynosił 49,8%. Liczby te wskazują na bardzo duże terytorialne zróżnicowanie pogłowia krów i produkcji mleka. Chów bydła i produkcja mleka zaczyna koncentrować się w środkowo-wschodnich częściach Polski (rys.3). Tendencje te pogłębiają się. Ich ilustracją jest rysunek 4, na którym przedstawiono wskaźniki zmian pogłowia krów w czerwcu 2005 roku w stosunku do czerwca 2004 roku. Największy przyrost pogłowia krów miał miejsce w województwie lubelskim (10,8%). Nieco niższe przyrosty (4,5-3,6%) wystąpiły w następujących województwach: kujawsko-pomorskim, opolskim, lubuskim, warmińsko-mazurskim i podlaskim. Spadek pogłowia wystąpił w województwie śląskim i podkarpackim, gdzie wynosił odpowied-

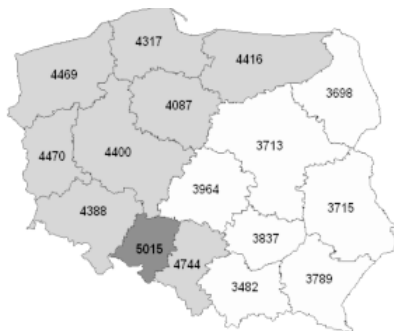

Rysunek 4. Wskaźniki zmian pogłowia krów w 2005 roku (czerwiec 2004 = 100)
Źródło: Rynek mleka – stan i perspektywy. Analizy rynkowe. IERiGŻ, Warszawa 2005.

Rysunek 5. Ceny skupu mleka w pierwszym półroczu 2005 roku

Źródło: Rynek mleka – stan i perspektywy. Analizy rynkowe. IERiGŻ, Warszawa 2005.

Rysunek 6. Przeciętny roczny udój mleka od 1 krowy w kg według województw w 2003 r.

Źródło: Rynek mleka – stan i perspektywy. Analizy rynkowe. IERiGŻ, Warszawa 2005.

nio 9,2 i 9%. Nieco niższy spadek wystąpił w województwach: wielkopolskim (6,5%), małopolskim (5,6), dolnośląskim (3,0), pomorskim (2,3) i świętokrzyskim (1,2). Koncentracja pogłowia krów i występujące tendencje uwarunkowane są poziomem cen skupu mleka. Średnie ceny skupu mleka w pierwszym półroczu 2005 roku przedstawiono na rysunku 5. Najwyższy poziom cen skupu wystąpił w województwie podlaskim, gdzie wynosił 101,37 zł za 100 litrów mleka. Wyższy poziom cen od średnich, które wynosiły 93,44 zł za 100 litrów mleka wystąpiły w takich województwach jak: opolskie, zachodniopomorskie, dolnośląskie, kujawsko-pomorskie, wielkopolskie i lubuskie. Najniższe ceny skupu wystąpiły w województwach podkarpackim i małopolskim, które wynosiły odpowiednio 76,08 i 80,40 zł za 100 litrów mleka.

Występuje także terytorialne zróżnicowanie wydajności mlecznej krów. W województwach północno-zachodnich, gdzie występuje zdecydowanie mniejsze pogłowie, wydajność mleczna przekracza 4 tys. litrów mleka od krowy. Najwyższa wydajność mleczna wystąpiła w województwie opolskim (5015 litrów), najniższa natomiast w województwie małopolskim (3482 litry; rys.6).

WNIOSKI

1. Produkcja mleka ma istotny udział w strukturze towarowej produkcji zwierzęcej, który w 2004 roku wynosił 38,9% (mleka i żywca) i był czynnikiem decydującym o poziomie dochodów uzyskiwanych przez rolników.
2. W latach 1990-1995 odnotowano spadek pogłowia krów i produkcji mleka. W kolejnych latach następowała stabilizacja produkcji mleka przy niewielkim spadku pogłowia krów i istotnym wzroście wydajności mlecznej krów.
3. Produkcja mleka zdominowana jest przez gospodarstwa indywidualne, jednak w ostatnich latach, poczynając od 2002 r. następował wzrost pogłowia krów w gospodarstwach wielkoobszarowych.
4. Występowało istotne zróżnicowanie regionalne obsady krów i produkcji mleka i związane z tym zróżnicowanie cen. Tendencje te będą ulegały pogłębieniu. Wiodącymi regionami w produkcji mleka są województwa: podlaskie, mazowieckie, łódzkie i wielkopolskie, a także lubelskie. Należy spodziewać się dalszego wzrostu produkcji mleka w tych regionach, szczególnie wschodnich.
5. Występuje polaryzacja gospodarstw prowadzących produkcję mleka, koncentruje się ona w gospodarstwach o większej skali. Produkcja mleka w gospodarstwach do 5 krów już traci, a w gospodarstwach utrzymujących do 10 krów będzie tracił charakter towarowy.
6. Występuje wyraźna tendencja wzrostu towarowości produkcji mleka i udziału skupu w produkcji towarowej.

LITERATURA

- Cele produkcji w gospodarstwach rolnych. Powszechny Spis Rolny. 2002, 2004: GUS, Warszawa.
- EDF Analiza 2002, porównanie kosztów produkcji mleka, Wyniki 2002. 2002: Akademia Rolnicza w Szczecinie, Katedra Zarządzania Przedsiębiorstwami, Szczecin.
- Produkcja i handel zagraniczny produktami rolniczymi w 2003 roku. 2003: GUS. Warszawa.
- Produkcja i handel zagraniczny produktami rolniczymi w 2004 roku. 2005: GUS. Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa. 1993, 1997, 2001, 2005: GUS. Warszawa.
- Runowski H. 2001: Tendencje zmian w organizacji i ekonomice chowu bydła mlecznego. *Zeszyty Naukowe PTZ*, Nr 55. Warszawa.
- Rynek mleka stan i perspektywy. Analizy rynkowe. 2000, 2003, 2004, 2005: IERiGŻ
- Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich w 2003 roku. 2004: GUS, Warszawa.
- Wróblewska A. 2005: Wyniki ekonomiczno-produkcyjne oraz wykorzystanie czynników produkcji w chowie bydła mlecznego w gospodarstwach unijnych. *Przegląd Hodowlany*, nr 12.
- Ziętara W. 1998: Ekonomika i organizacja przedsiębiorstwa rolniczego. Centrum Informacji Menedżera. Warszawa.
- Ziętara W. 2003: Efektywność produkcji mleka w wybranych gospodarstwach mlecznych w Polsce i w Unii Europejskiej. *Przegląd Hodowlany*, nr 2.

Wojciech Ziętara

A CHANGE OF THE MILK PRODUCTION IN POLAND

Summary

The paper presents a change at market production in agriculture, including animal production, changes in herd size, level of the milk production and sales. Considerable decrease of herd size in 1990 – 2005, about 43,2% has been recorded, however decrease of milk production was 24,5% and simultaneous growth of milk yield about 33%. Considerable territorial disparity herd size and the milk production, has been observed i meanwhile. Over 50% milk production is concentrate in four provinces: podlaskie, mazowieckie, wielkopolskie, lodzkie.

Adres do korespondencji:
Prof. dr hab. Wojciech Ziętara
Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
tel. (0 22) 593 10 00
zietara@alpha.sggw.waw.pl

TEORETYCZNE I PRAKTYCZNE ASPEKTY OBROTU KWOTAMI MLECZNYMI W GOSPODARSTWACH ROLNYCH

Henryk Runowski

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW w Warszawie
Kierownik Katedry: prof. dr hab. Wojciech Zięta

Słowa kluczowe: limitowanie produkcji, kwota mleczna, wartość, popyt, podaż, cena
Key words: production limitation, milk quota, value, demand, supply, equilibrium price

S y n o p s i s. W opracowaniu przedstawiono teoretyczne i praktyczne aspekty kwotowania produkcji mleka w gospodarstwie rolniczym. Najważniejszymi zagadnieniami poruszonymi w opracowaniu są określanie wartości kwoty mlecznej, relacji między popytem i podażą a ceną kwoty mlecznej na rynku oraz czynniki determinujące efekty ekonomiczne transferu kwoty mlecznej w gospodarstwach ukierunkowanych na produkcję mleka.

WPROWADZENIE

Obserwacja rozwoju rolnictwa, zarówno w dłuższych, jak i krótszych okresach dowodzi, że produkcja rolna wykazuje sezonowe wahania, powodowane zarówno czynnikami o charakterze przyrodniczym, jak i ekonomicznym. Skutkiem tego są zmiany wielkości podaży, a w konsekwencji i cen produktów rolnych. Przekłada się to na określone perturbacje w skali makroekonomicznej, powodowane okresowymi niedoborami lub nadwyżkami produkcji oraz w skali mikroekonomicznej, skutkujące zmiennością dochodów producentów rolnych. Każdy rodzaj tych zawirowań pociąga za sobą koszty społeczne, objawiające się w skrajnych przypadkach kryzysami gospodarczymi lub niepokojami społecznymi. W celu przeciwdziałania tym niekorzystnym zjawiskom, poszczególne państwa oraz ich ugrupowania gospodarcze podejmują różne próby stabilizowania rynków produktów rolnych i dochodów rolniczych. Stosowane przez państwa instrumenty regulacji obejmują zarówno kwestie stabilizowania cen produktów rolnych, przez interwencyjne zakupy lub sprzedaże, wprowadzanie barier importowych, czy finansowe wspieranie eksportu produktów rolnych, dotowanie środków produkcji w celu obniżenia kosztów produkcji rolnej, jak i dopłaty do cen produktów rolnych, czy dopłaty do gospodarstw rolnych. Wśród stosowanych instrumentów regulacji należy wymienić także limitowanie wielkości produkcji przez wyznaczanie dla poszczególnych państw, a w ślad za tym w państwach dla poszczególnych gospodarstw rolnych, ściśle określonych kwot produkcyjnych i stosowanie restrykcyjnych kar za przekraczanie ich wielkości. Przykładem tego rodzaju rozwiązań jest m.in. kwotowanie produkcji mleka.

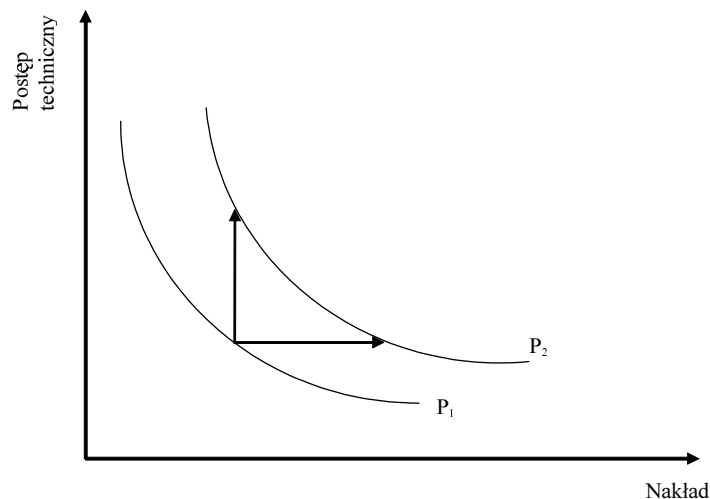
Kwota mleczna określa ilość mleka, jaką dany producent może wprowadzić na rynek. Jej przekroczenie wiąże się z koniecznością zapłacenia przez producentów kary. Zagadnienia związane z kwotowaniem mleka są w Polsce stosunkowo mało rozpoznane, z uwagi na bardzo krótki, bo zaledwie dwuletni okres funkcjonowania kwot mlecznych. Stąd celem opracowania jest próba rozpoznania teoretycznych i praktycznych uwarunkowań obrotu kwotą mleczną w gospodarstwach rolnych.

ISTOTA SYSTEMU KWOTOWANIA PRODUKCJI MLEKA

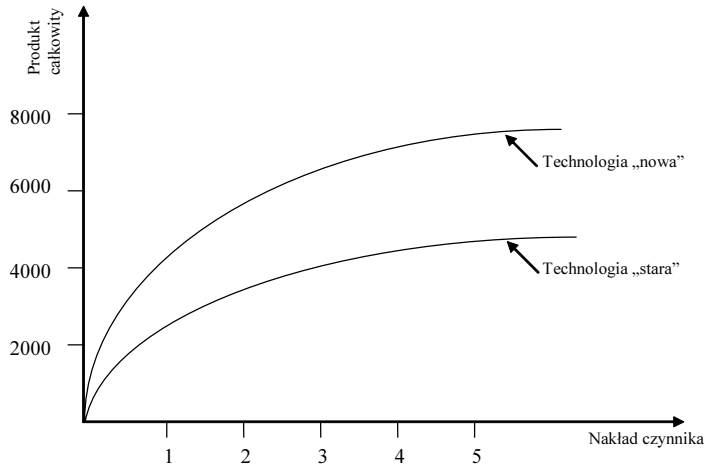
Chów bydła i produkcja mleka charakteryzują się wieloma zaletami o charakterze gospodarczym. Należą do nich: możliwość wykorzystania pasz bezwzględnych, korzystne oddziaływanie na płynność finansową gospodarstw rolnych przez rytmiczny dopływ gotówki ze sprzedaży mleka, możliwość produktywnego wykorzystania zasobów pracy w gospodarstwach rolnych i osiągania godziwych dochodów z pracy. Ma też pewne wady polegające na potrzebie ponoszenia znacznych nakładów inwestycyjnych na uruchomienie produkcji i ograniczonych możliwościach alternatywnego wykorzystania składników majątkowych zaangażowanych w ten rodzaj produkcji. To powoduje, że rolnicy niechętnie rezygnują z produkcji mleka, a przeciwnie starają się zwiększać produkcję i tym samym obniżać jej koszty. Sprzyja temu dokonujący się postęp technologiczny, organizacyjny, a w szczególności postęp biologiczny.

Produkcja w rolnictwie jest funkcją ponoszonych nakładów i zaawansowania postępu (rys. 1). Jej wzrost można osiągnąć zarówno przy danym poziomie postępu, ale wzrastających nakładach rzeczowych, jak i przy zastosowaniu tego samego poziomu nakładów, lecz przy większym zaawansowaniu postępu w rolnictwie.

Oznacza to, że dzięki osiągnięciom szeroko rozumianego postępu w rolnictwie i wdrażaniu nowych technologii produkcji możemy z dotychczasowych poziomów nakładów uży-

Rysunek 1. Produkcja jako funkcja nakładów i postępu w rolnictwie
Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 2. Kształtowanie się funkcji produkcji wraz z unowocześnianiem technologii
Źródło: Samuelson, Nordhaus 2004 (z modyfikacją autora).

skiwać większą produkcję [Klepacki 1990, Samuelson, Nordhaus 2004]. Zależności te przedstawiono na rysunku 2.

Efektom występowania takich zależności jest wzrost produkcji i podaży danego produktu na rynku. Z kolei wyższa podaż wywołuje tendencje do obniżania ceny. Popyt na podstawowe artykuły żywnościowe, w tym mleko ma tendencję do nieelastyczności, co objawia się tym, że wielkość konsumpcji artykułów pierwszej potrzeby tylko w niewielkim stopniu reaguje na cenę. Oznacza to, że nawet głęboki spadek ceny na dany produkt nie powoduje znaczącego wzrostu popytu. W rezultacie, w sytuacji wzrostu produkcji mleka ponad możliwości równoczesnego wzrostu popytu, gwałtownie spada cena mleka, a w ślad za tym zmniejszają się dochody producentów mleka. Naturalną konsekwencją opisanych zależności powinno być ograniczenie przez rolników wielkości produkcji mleka w następnym okresie, co spowodowałoby spadek podaży i nieuchronny wzrost cen mleka. Nie jest to jednak możliwe w sytuacji międzynarodowego (globalnego) rynku. Obniżenie produkcji w kraju sprzyja otwieraniu się rynku wewnętrznego na dostawy produktów z zewnątrz. Tym samym rolnicy w obronie dotychczasowych dochodów starają się produkować więcej, w przeświadczeniu, że zapewni im to conajmniej dotychczasowy poziom dochodu lub podejmują akcje protestacyjne w celu wyrównania spadku ich dochodów przez wsparcie finansowe ze strony państwa, czyli podatników. By zapobiec nadprodukcji mleka i zjawiskom z nią związanym wprowadzono w Unii Europejskiej od 1984 roku limitowanie wielkości produkcji tego artykułu.

System ten jest niezgodny z klasycznymi zasadami gospodarki wolnorynkowej. Dlatego też miał obowiązywać tymczasowo. Okazało się jednak, że znacznie łatwiej było system wprowadzić, niż się z niego wycofać. Próby odejścia od centralnego sterowania wielkością produkcji mleka nie powiodły się, głównie za sprawą oporu ze strony rolników. Pomimo tego, że dla grupy najbardziej przedsiębiorczych rolników system ten stanowi pewną barierę rozwojową, to jednak dla przeciętnych i średnich pod względem efektywności produkcji gospodarstw jest bardzo wygodny i bezpieczny.

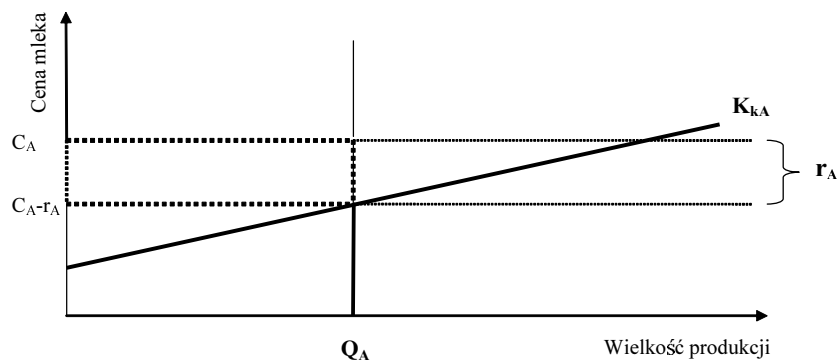
Przyznana kwota mleczna jest składnikiem aktywów gospodarstwa o określonej wartości. Podobnie jak inne składniki majątku ma charakter zbywalny, z większymi lub mniejszymi ograniczeniami terytorialnymi w poszczególnych państwach. Ograniczony prawnie do określonego terytorium obrót kwotami mlecznymi różnicuje lokalną ich podaż i popyt, a w rezultacie i cenę. Stąd w jednych rejonach mamy do czynienia z wyższymi, w innych zaś z niższymi cenami kwot mlecznych. Ma to miejsce zarówno w Polsce, jak i w innych krajach. Dozwolony obrót kwotami mlecznymi stwarza możliwość ich posiadaczom wyboru różnych wariantów ich zagospodarowania: przez własne ich wykorzystanie dla produkcji mleka, dzierżawę lub sprzedaż. Wraz z pojawieniem się kwoty mlecznej w gospodarstwie pojawiły się równocześnie nowe niełatwe obszary decyzyjne.

WYCENA WARTOŚCI KWOTY MLECZNEJ

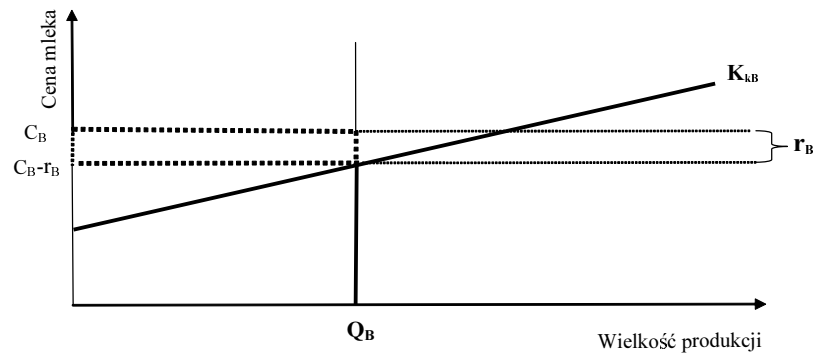
W przypadku produkcji kwotowanej pojawia się rodzaj renty z tytułu posiadania kwoty. Oznacza ona prawo do sprzedaży, wyznaczonej przez kwotę ilości wyprodukowanego mleka z gospodarstwa bez ponoszenia obciążeń (kar), na jakie są narażeni dostawcy, którzy takich kwot nie posiadają lub dostarczają na rynek większe ilości mleka niż określone przez posiadany limit produkcyjny. Wartość kwoty może być liczona jako skumulowana za okres obowiązywania kwot różnica wielkości dochodu osiąganego z gospodarstwa produkującego mleko w ramach kwoty i dochodów tego samego gospodarstwa pozbawionego tej działalności produkcyjnej, z uwzględnieniem kosztów przestawienia gospodarstwa z produkcji mleka na inny rodzaj działalności. Można bowiem założyć, że w przypadku braku kwoty mlecznej w gospodarstwie na wyprodukowane mleko i w sytuacji przekroczenia w skali kraju wyznaczonej krajowej ilości referencyjnej konieczne jest przestawienie gospodarstwa na inny kierunek produkcji. Podejście do wyceny wartości kwoty mlecznej na zasadzie szacunku utraconych korzyści nie jest łatwe w zastosowaniu, z uwagi na potrzebę ustalenia kosztów zmiany profilu produkcyjnego. Dodatkowa trudność wynika z tego, że ostatecznie można produkować mleko, godząc się na zapłacenie kary. Wysokość kary nie jest stała i jest uzależniona od tego w jakim stopniu w danym roku zostanie przekroczona krajowa kwota mleczna. Ocenia się, że w Polsce w roku kwotowym 2005/2006 dostawy mleka na rynek zostały przekroczone o 287 mln ton. Tym samym kara za przekroczenie wyniesie 0,39 zł za kg mleka dostarczonego ponad przyznaną indywidualną wielkość referencyjną [<http://ppr.pl/artykuł.php>]. W roku kwotowym 2006/2007 można z kolei oczekiwać, że z uwagi na niekorzystny przebieg pogody w 2006 roku i mniejszą produkcję pasz oraz efekt psychologiczny wywołany koniecznością zapłacenia kar w 2006 roku przez część producentów, przekroczenie krajowej kwoty mlecznej będzie mniejsze, a tym samym niższa będzie również kara.

W każdym gospodarstwie kwota mleczna może mieć różną wartość. W jednych może być mniejsza od ceny rynkowej, w innych od niej większa. W przypadku kiedy obliczona wartość kwoty mlecznej w danym gospodarstwie będzie mniejsza od ceny rynkowej uzasadnione może być jej zbycie w formie sprzedaży lub dzierżawy. W sytuacji odmiennej decyzja taka byłaby nieracjonalna. Tym można tłumaczyć to, że jedne gospodarstwa sprzedają lub wydzierżawiają kwotę mleczną, inne zaś ją kupują lub dzierżawią, tworząc w rezultacie rynek obrotu kwotami mlecznymi. W celu pełniejszego objaśnienia tego zjawiska można się posłużyć rysunkami 3 i 4.

Gospodarstwa A i B mogą się różnić się między sobą zarówno uzyskiwaną ceną za mleko, poziomem kosztów krańcowych, a także wielkością posiadanej kwoty mlecznej. Różnica między osiąganą przez gospodarstwo ceną mleka (CM) a kosztem uzyskania ostatniego litra mleka (K_k) w ramach posiadanej kwoty wyznacza wartość kg kwoty mlecznej (r), którą możemy porównać z ceną rynkową kwoty mlecznej. W obu przypadkach (gospodarstwach A i B) mamy do czynienia z różną wartością kwoty mlecznej i tym samym różną rentą kwotową, wyznaczoną przez pole zakreślone kropkowanymi liniami. W gospodarstwie A, z uwagi na niższe koszty krańcowe renta ta jest większa niż w gospodarstwie B. W obu gospodarstwach można spodziewać się wystąpienia różnych kierunków transferu kwoty mlecznej.

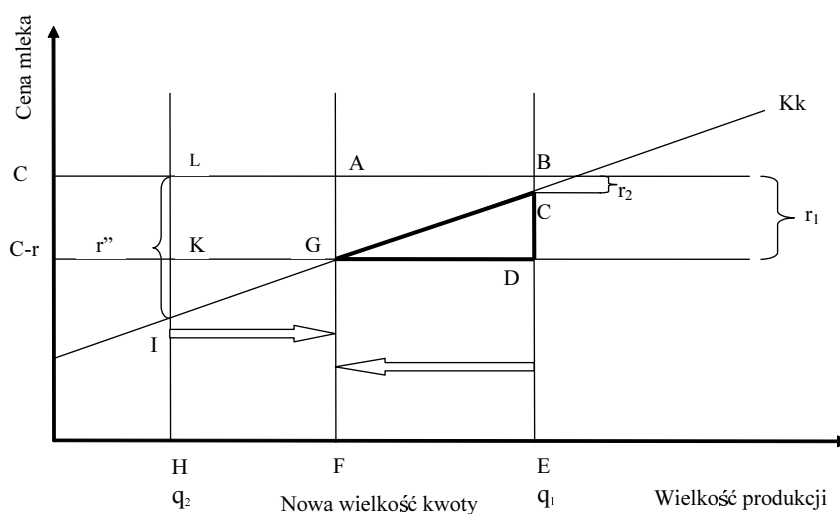
Rysunek 3. Kształtowanie się renty z tytułu posiadania kwoty mlecznej w gospodarstwie A
Źródło: opracowanie własne na podstawie Struve 2002.

Rysunek 4. Kształtowanie się renty z tytułu posiadania kwoty mlecznej w gospodarstwie B
Źródło: opracowanie własne na podstawie Struve 2002.

WZROST DOCHODU GOSPODARSTWA W WYNIKU TRANSFERU KWOTY
MLECZNEJ

Na rysunku 5 przedstawiono skutki zmian kwot mlecznych w 2 gospodarstwach posiadających odpowiednio kwotę q_1 i kwotę q_2 . W gospodarstwie z kwotą q_1 wartość jednostki kwoty mlecznej wynosi r_1 i jest znacznie niższa niż wartość kwoty r_2 w gospodarstwie z kwotą q_2 . Cena rynkowa kwoty mlecznej wynosi r . Tym samym w gospodarstwie z kwotą o wielkości q_1 wartość kwoty jest niższa od ceny rynkowej, natomiast w gospodarstwie z kwotą q_2 jest odwrotnie. Gospodarstwo z kwotą q_1 może zwiększyć swój dochód, zbywając część kwoty i tym samym zmniejszając produkcję mleka z punktu E do punktu F. Skutkuje to zmniejszeniem przychodów ze sprzedaży mleka o pole ABEF oraz zmniejszeniem kosztów o pole EFGC. Równocześnie osiąga przychód z transferu kwoty wyznaczony przez pole ABDG, a w rezultacie wzrost dochodu w wielkości określonej o pole (trójkąt) GCD. Z kolei gospodarstwo q_2 nabywając tę zwolnioną część kwoty zwiększa produkcję mleka z punktu H do punktu F. Zwiększa tym samym swój przychód o pole LAFH, a koszty o pole FHIG. Ponosi również koszt nabycia dodatkowej kwoty mlecznej oznaczony przez pole LAKG. Ostatecznie w wyniku tej transakcji osiąga dodatkowy dochód wyznaczony przez pole KGI. Zaprezentowany przykład transferu kwot mlecznych dowodzi, że w jego wyniku wzrastają dochody zarówno gospodarstwa zbywającego część kwoty, jak i gospodarstwa nabywającego dodatkową kwotę mleczną. Oznacza to, że przez transfery kwot poprawia się dochodowość całego sektora.

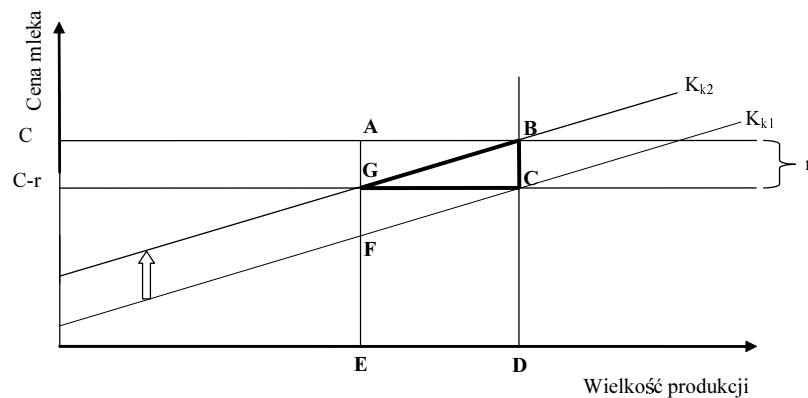
Rysunek 5. Efekty ekonomiczne transferu kwoty mlecznej w gospodarstwach o różnej wartości kwoty mlecznej

Źródło: Struve 2002.

EFEKTY EKONOMICZNE Z TYTUŁU TRANSFERU KWOTY MLECZNEJ W SYTUACJI WZROSTU KOSZTÓW PRODUKCJI

Na rysunku 6 przedstawiono sytuację, w której na skutek niekorzystnych zdarzeń w gospodarstwie (np. choroby krów i potrzeby zwiększenia brakowania krów i zakupu jałówek cielnych) wzrosły koszty produkcji mleka w gospodarstwie rolnym. Zmniejszyła się tym samym wycena wartości kwoty mlecznej w gospodarstwie. Skłania to do transferu kwoty mlecznej w takim kierunku, aby wycena kwoty wewnątrz gospodarstwa zbliżyła się do jej ceny rynkowej. Przez zmniejszenie produkcji mleka z punktu D do punktu E możliwe jest wyrównanie wartości kwoty mlecznej w gospodarstwie z jej ceną rynkową (r). W wyniku tej decyzji gospodarstwo może zwiększyć swój dochód o pole GBC.

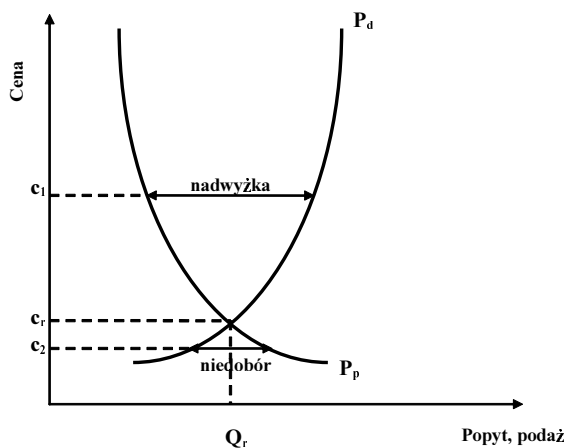
Przedstawione przypadki transakcji kwot mlecznych wyjaśniają dlaczego, pomimo funkcjonowania systemu kwotowania mleka już od ponad 20 lat obrót kwotami ciągle występuje. Jedni rolnicy je zbywają ograniczając tym samym produkcję mleka, inni je kupują lub dzierżawią i tym samym zwiększają produkcję mleka w gospodarstwie, przy czym każda ze stron realizuje określone cele ekonomiczne.

Rysunek 6. Efekty ekonomiczne transferu kwoty mlecznej w wyniku wzrostu kosztów produkcji mleka w gospodarstwie
Źródło: Struve 2002.

CENA RÓWNOWAGI NA RYNKU KWOT MLECZNYCH

Rynek kwot mlecznych rządzi się tymi samymi prawami co rynki innych produktów. Jego istota polega na grze podaży i popytu. W wyniku takiej gry kształtuje się cena kwoty mlecznej. Oddziałuje ona zwrotnie na kształtowanie się podaży i popytu. Sprzedający kwoty mleczne, w zależności od wyniku wyceny ich wartości, oferują je do sprzedaży lub dzierżawy na rynku po różnych cenach. Z kolei zainteresowani zakupem kwot mlecznych mają również własne indywidualne wyceny wartości kwot mlecznych i ceny, po których skłonni są je zakupić lub dzierżawić. Cena równowagi wyznaczana jest przez taki poziom ceny, przy której następuje zrównanie skumulowanej podaży i skumulowanego popytu (rys. 7). Załóżmy, że cena kwoty mlecznej (C_p) na rynku jest wyższa niż cena równowagi (C_r). Pojawi się wtedy nadwyżka kwot mlecznych, co oznacza, że popyt będzie mniejszy od podaży. Będzie

Rysunek 7. Cena równowagi rynkowej
Źródło: Milewski 2004.

Tabela 1. Skumulowana podaż i skumulowany popyt przy różnicowanych poziomach ceny jednostki kwoty mlecznej, na podstawie giełdy kwot mlecznych w Bawarii w dniu 01.04.2003 r.

Cena [euro/kg]	Skumulowana podaż [kg]	Skumulowany popyt [kg]	Różnice [kg]
0,09	0	25 521 749	-25 521 749
0,10	285 565	25 521 749	-25 236 184
0,20	418 045	25 521 749	-25 103 704
0,30	1 134 479	25 421 749	-24 287 270
0,40	6 038 573	25 110 049	-19 071 476
0,50	16 587 156	24 292 455	-7 705 299
0,55	20 121 123	22 785 527	-2 664 404
0,57	20 428 396	21 603 821	-1 175 425
0,58	20 720 127	21 303 464	-583 337
0,59	21 020 133	21 087 464	-67 331
0,60	22 786 574	20 913 796	1 872 778
0,61	22 822 649	18 349 376	4 473 273
0,65	24 223 032	15 681 778	8 541 254
0,70	24 986 716	9 485 122	15 501 594
0,75	25 136 875	2 838 041	22 298 834
0,80	25 265 505	524 405	24 741 100
0,83			
0,86	28 429	119 756	
0,91			

Źródło: Dick 2005.

niż skumulowany popyt. Cena równowagi ustaliła się na poziomie 0,59 euro za kg kwoty mlecznej. Nie oznacza to, że taka sama cena równowagi pojawi się w czasie innego terminu transakcji giełdowych kwot mlecznych. Dowodzą tego dane zamieszczone w tabeli 2.

to sytuacja korzystna dla nabywcy. Tym samym nasili się konkurencja między sprzedającymi, co doprowadzi do spadku ceny, a w konsekwencji do wzrostu popytu i spadku podaży. Odwrotna sytuacja wystąpi przy cenie (C_r) niższej od ceny równowagi. Niska cena zachęci nabywców do zwiększenia popytu, a sprzedających do zmniejszenia podaży. Tym samym pojawi się niedobór kwot mlecznych na rynku, co oznacza, że popyt będzie większy niż podaż. Konkurencja, tym razem między kupującymi, doprowadzi do wzrostu ceny, a w rezultacie do spadku popytu i wzrostu podaży. Te procesy dostosowawcze trwają ustawnie [Milewski 2004]. W ich rezultacie ustala się cena, usuwająca z rynku nadmiar kwot mlecznych, lub likwidująca ich niedobór, zwana ceną równowagi rynkowej. Zagadnienie to od strony praktycznej ilustrują dane zamieszczone w tabeli 1. Przedstawiono tu sytuację, jak wystąpiła na giełdzie kwot mlecznych w południowej Bawarii w dniu 01.04.2003 r. [Dick 2005]. Z zamieszczonych danych wynika, że nieznaczna tylko część sprzedających oferowała do sprzedaży kwoty mleczne po niskich cenach (poniżej 0,40 euro za kg). Przy tym poziomie ceny skumulowany popyt był ponad czterokrotnie wyższy niż skumulowana podaż. Z kolei przy cenie np. 0,80 euro za kg kwoty mlecznej skumulowana podaż była aż pięćdziesięciokrotnie razy większa

Tabela 2. Wysokość ceny i obroty na giełdzie kwot mlecznych w Bawarii

Dzień giełdowy	Cena [euro/kg]	Sprzedający		Kupujący		Wielkość [mln ton]		
		podaż razem	procent tych, którzy skutecznie zbyli kwotę [%]	popyt razem	kupujący, którzy skutecznie nabyli kwotę [%]	podaż	popyt	faktyczna sprzedaż
30.10.2000	0,76	267	81	3 659	6	4,70	73,32	3,41
31.01.2001	0,88	497	99	1 962	22	6,54	28,14	6,35
01.04.2001	0,69	1 081	42	831	89	32,27	15,75	12,76
01.07.2001	0,77	1 007	99	3 422	32	21,97	68,08	21,36
30.10.2001	0,91	1 709	100	4 210	50	33,65	32,33	33,30
01.04.2002	0,89	1 173	98	4 917	35	32,04	91,26	31,47
01.07.2002	0,84	1 441	93	2 547	77	35,31	45,03	32,05
30.10.2002	0,69	2 395	44	2 228	84	54,34	30,67	19,46
01.04.2003	0,55	2 942	78	4 431	83	93,18	89,52	71,47
01.07.2003	0,52	2 143	88	2 787	85	52,35	56,14	43,57
30.10.2003	0,49	1 650	97	3 175	74	39,63	56,48	38,35
01.04.2004	0,51	2 265	94	3 938	88	68,55	79,61	63,26
01.07.2004	0,51	1 847	97	2 933	76	45,81	62,45	44,62
30.10.2004	0,58	1 749	100	5 484	55	44,63	94,63	44,36

Źródło: Dick 2005.

Z danych tabeli 2 wynika, że średnioważone ceny jednego kg kwoty mlecznej na poszczególnych sesjach giełdowych wahają się dość znacznie. W czasie dwóch pierwszych prezentowanych sesji giełdowych popyt wyraźnie przewyższał podaż i tym samym ceny ukształtowały się na dość wysokim poziomie. Z kolei w czasie trzeciej sesji giełdowej zarówno liczba oferujących, jak i ilość oferowanych kwot mlecznych była większa niż liczba i popyt zgłaszany przez kupujących. W konsekwencji średnio ważona cena kg kwoty mlecznej spadła do 0,69 euro za kg. W czasie kolejnych sesji cena ponownie wzrosła. Jednak od początku 2003 roku ceny kwot mlecznych wykazują znacznie niższy poziom niż w latach poprzednich. Można to łączyć z wprowadzoną reformą rynku mleka i obniżaniem ceny docelowej mleka w kolejnych latach: od 30,98 w 2005 roku, do 25,72 euro/100kg mleka począwszy od 1 lipca 2007 roku oraz z zapowiedzią wycofania systemu kwotowania mleka w przyszłości (zakłada się likwidację kwot mlecznych w 2015 roku).

Ceny kwot mlecznych są zróżnicowane nie tylko między poszczególnymi krajami, ale i w ramach tego samego kraju. Z danych dotyczących sytuacji w Niemczech wynika, że w nowych landach Niemiec ceny te kształtują się na niższym poziomie niż w starych landach (tab. 3). Również w Polsce występuje zróżnicowanie cen kwot mlecznych.

Tabela 3. Ceny kwot mlecznych [euro/kg] ustalone w poszczególnych latach w wybranych krajach związkowych RFN (sesje z dnia 2 lipca każdego roku)

Kraj związkowy	2002	2003	2004	2005	2006
Badenia Wirtembergia	0,61	0,38	0,29	0,31	0,40
Hesja	0,72	0,39	0,32	0,28	0,49
Dolna Saksonia	0,84	0,58	0,45	0,45	0,57
Szlezwik Holstein	0,84	0,56	0,51	0,53	0,58
Północna Westfalia	0,85	0,57	0,45	0,40	0,53
Brandenburgia	0,47	0,21	0,22	0,16	0,35
Meklemburgia	0,30	0,22	0,23	0,28	0,34
Saksonia	0,44	0,30	0,25	0,25	0,28
Turyngia	0,29	0,27	0,20	0,17	0,29

Źródło: Detailergebnisse der Milchboerse. Der Deutsche Bauerverband [http://bauernverband.de/konkret_245.html].

PODSUMOWANIE

W opracowaniu przedstawiono tylko niektóre problemy, jakie pojawiły się w gospodarstwach rolnych wraz z wprowadzeniem systemu kwotowania produkcji mleka. Ograniczona objętość nie pozwala na rozpatrzenie innych reperkusji będących następstwem obowiązywania tego systemu. Powstaje chociażby pytanie ile opłaca się zapłacić za kwotę mleczną w sytuacji planowanego wzrostu produkcji mleka: w przypadku wzrostu intensyfikacji produkcji (wzrostu wydajności mlecznej krów), zwiększenia wielkości stada krów i wykorzystania wolnych stanowisk dla krów, czy zwiększenia wielkości stada i produkcji mleka w powiązaniu z koniecznością budowy nowych stanowisk. W każdym z wymienionych przypadków ekonomicznie zasadne będą różne ceny kwot mlecznych. Inne pytanie wiąże się z tym czy kupić lub dzierżawić dodatkową kwotę mleczną, czy zdecydować się na zapłacenie kary za przekroczenie kwoty mlecznej. Pokazuje to, że zarządzanie kwotami mlecznymi w gospodarstwie rolnym staje się istotnym ważnym elementem procesu decyzyjnego. Jest to szczególnie ważne w polskich gospodarstwach, gdzie system kwotowania ma bardzo krótką historię, a tym samym i małe są doświadczenia z nim związane.

LITERATURA

- Detailergebnisse der Milchbörse. Der Deutsche Bauernverband [http://bauernverband.de/konkret_245.html].
- Dick J. 2005: Die Milchquotenbörse in Bayern. Bayerische Landesanstalt für Landwirtschaft.
- Klepacki B. 1990: Organizacyjne i ekonomiczne uwarunkowania postępu technologicznego w gospodarstwach indywidualnych (na przykładzie produkcji roślinnej). Wyd. SGGW, Warszawa.
- Milewski R. 2004: Podstawy ekonomii. PWN, Warszawa.
- Samuelson P., Nordhaus W. 2004: Ekonomia. PWN, Warszawa.
- Struve C. 2002: Auswirkung der Milchquotenbörse auf die Wettbewerbsfähigkeit der deutschen Milchezeuger. Betriebswirtschaftliche Mitteilungen. Landwirtschaftskammer Schleswig-Holstein, Kiel.

Henryk Runowski

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF MILK QUOTA TRADING IN AGRICULTURAL HOLDINGS

Summary

Agricultural production exhibits seasonal fluctuations, caused by both natural and economic factors. These in turn result in varying volumes of supply and subsequently the prices of agricultural products. In order to counteract these unfavourable phenomena, individual countries and their economic groups make various attempts to stabilise the agricultural product markets and farmer incomes. The paper presents the theoretical and practical results of milk quota trading in agricultural holdings. It discusses the problems of estimation of the value of milk quota, the relations between the demand and supply and milk quota prices on the market and determines the economical effects of milk quota transfer in dairy farms.

Adres do korespondencji:
Prof. dr hab. Henryk Runowski
Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW w Warszawie
ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
tel. (0 22) 593 42 32
runowski@alpha.sggw.waw.pl

KWOTOWANIE PRODUKCJI MLEKA I JEGO SKUTKI NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH KRAJÓW UNII EUROPEJSKIEJ

Agata Malak-Rawlikowska

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW w Warszawie
Kierownik Katedry: prof. dr hab. Wojciech Zięta

Słowa kluczowe: kwoty mleczne, skutki kwotowania produkcji mleka, wpływ kwotowania na zmiany strukturalne, ceny skupu mleka

Key words: milk quotas, effects of milk supply limits, dairy quota impact on structural change, milk purchase prices

S y n o p s i s. W opracowaniu przedstawiono problem oddziaływania systemu kwot mlecznych na zmiany w strukturze produkcji mleka, proces koncentracji, a także na poziom cen skupu w Unii Europejskiej. Stwierdzono, że wprowadzenie systemu kwot mlecznych istotnie spowolniło zmiany w strukturze gospodarstw oraz tempo koncentrowania się produkcji mleka. Siła oddziaływania limitów sprzedaży mleka zależy m.in. od zasad zarządzania systemem kwot w poszczególnych krajach członkowskich oraz szczególnie w pierwszych latach kwotowania, od wielkości ograniczenia produkcji mleka przez kwoty. Ponadto stwierdzono, że administracyjne ograniczenie podaży mleka na rynku spowodowało wzrost cen skupu mleka oraz zerwanie zależności ich wzrostu od poziomu ceny kierunkowej oraz kosztów produkcji, co charakterystyczne było w okresie poprzedzającym wprowadzenie systemu kwot w UE.

WSTĘP

Wprowadzenie limitowania towarowej produkcji mleka w 1984 roku było ogromnym przełomem we Wspólnej Polityce Rolnej, która z wieloletniego nastawienia pro-produkcyjnego zmieniła się w politykę ograniczania nadwyżek produkcyjnych. Był to także ogromny szok dla producentów mleka, którzy musieli nagle zmienić sposób prowadzenia działalności produkcyjnej oraz zarządzania gospodarstwem, z wieloletniego nastawienia na „ilość” na orientację wokół jakości, poprawy wydajności jednostkowej zwierząt i obniżania kosztów produkcji.

Ograniczenie możliwości swobodnego rozwijania produkcji przez limity administracyjne oraz konieczność ponoszenia sporych wydatków związanych z zakupem dodatkowych kwot, utrudniają swobodny wzrost gospodarstw mlecznych i zwiększanie produkcji. Sposób i siła oddziaływania systemu kwot na procesy zachodzące na rynku mleka zależy od organizacji systemu w poszczególnych krajach oraz od zasad zarządzania poszczególnymi jego instrumentami, takimi jak: system transferów, programy rezygnacji oraz zarządzanie rezerwą kwot.

CEL I ZAKRES BADAŃ

W opracowaniu przedstawiono wyniki badań, których celem było określenie efektów organizacyjnych oraz ekonomicznych, spowodowanych wprowadzeniem systemu kwotowania produkcji mleka w Unii Europejskiej. Badania przeprowadzono w czterech, celowo wybranych krajach członkowskich UE, które w 1984 roku wprowadziły system kwot mlecznych. Dodatkowym kryterium selekcji był warunek odmienności systemu organizacji i zarządzania kwotami w poszczególnych krajach. Tak więc do szczegółowej analizy wybrano: (a) liberalny system holenderski, charakteryzujący się wolnym rynkiem kwot, minimalną ingerencją państwa, brakiem ograniczeń regionalnych; (b) system niemiecki stopniowo liberalizujący się (po 1991 roku), z charakterystyczną organizacją regionalną i wprowadzoną giełdą kwot w 2000 r; (c) system duński charakteryzujący się bardzo wysoką ingerencją państwa, intensywną polityką restrukturyzacji w ramach kwot, restrykcyjnymi zasadami handlu oraz wprowadzoną w 1997 roku wymianą giełdową; (d) system francuski charakteryzujący się regionalną strukturą, bardzo restrykcyjną organizacją oraz wysoką ingerencją państwa w system transferów i programy restrukturyzacji.

GENEZA SYSTEMU KWOT MLECZNYCH

System kwotowania produkcji mleczarskiej wprowadzony został w 1984 roku w celu ustabilizowania trudnej sytuacji na rynku mleka Unii Europejskiej, spowodowanej znaczną jego nadprodukcją. Problemy te miały źródło w latach 70., kiedy produkcja mleka zaczęła wzrastać o około 2,5% rocznie, podczas gdy konsumpcja na rynku kształtowała się na niezmiennym poziomie [Commission EU 2002]. Pierwsze zmiany w zasadach WPR wprowadzono na początku lat 80. Na rynku mleka już od 1977 r. funkcjonowały mechanizmy mające na celu ograniczanie produkcji, takie jak: opłaty współodpowiedzialności, premie z tytułu niewprowadzania mleka do obrotu rynkowego, czy przekształcania kierunku produkcji z mlecznego na mięsny. Jednak wobec niskiej skuteczności tych mechanizmów zdecydowano się na bardziej radykalne zmiany – w postaci zamrożenia wzrostu cen interwencyjnych masła, odtłuszczonego mleka w proszku (OMP) i ceny docelowej mleka oraz wprowadzenia w 1984 r. systemu kwot mlecznych, ograniczającego w sposób administracyjny dostawy mleka na rynek Wspólnoty.

Po 1987 r., wobec nadal rosnących zapasów interwencyjnych, zdecydowano się na bardziej radykalne zmiany w systemie interwencji polegające na obniżaniu cen interwencyjnych, obciążaniu producentów kosztami transportu, wytyczeniu bardziej surowych norm dla producentów, ograniczeniu interwencji w czasie lub ilości (dla OMP). Dopiero zmiany w systemie interwencji wraz z systemem limitowania produkcji poskutkowały stabilizacją rynku mleka i ograniczeniem wydatków przeznaczanych na regulowanie tego rynku.

Przydział kwot mlecznych w 1984 roku oparty był na wielkości produkcji z roku 1981+1%. Z perspektywy intensywności przemian strukturalnych na rynku mleka bardzo duże znaczenie miał stopień ograniczenia poziomu produkcji przez kwoty w 1984 roku, który określany jest mianem współczynnika redukcji (procentowa różnica między przyznaną kwotą mleczną a poziomem produkcji z 1983 r.). Można przypuszczać, że im wyższy był poziom ograniczenia produkcji w stosunku do produkcji z roku 1983, tym reakcja producentów mleka była bardziej radykalna.

Największymi redukcjami dostaw mleka¹ w stosunku do produkcji z 1983 roku objęte zostały Holandia i Niemcy (po 6,7%) oraz Dania (5,6 %). We Francji poziom redukcji był najmniejszy z badanych państw i wyniósł około 2%. Należy jednak podkreślić, że redukcja na poziomie całego kraju nie była jednoznaczna z realną obniżką produkcji dla indywidualnych producentów mleka. Proces przyznawania kwot zależał od wewnętrznych decyzji danego państwa w sprawie utworzenia rezerwy krajowej oraz przydziału kwot różnym grupom producentów. W Holandii realna redukcja wyniosła zatem 8,65% w stosunku do dostaw z 1983 r., a w Danii – 6,7%. Niemcy i Francja nie zdecydowały się na utworzenie rezerwy w 1984/1985 roku, a realne redukcje w tych państwach zróżnicowano w zależności od poszczególnych grup producentów.

W krajach o wysokim współczynniku redukcji, kwoty mleczne przyczyniły się do skokowego zmniejszenia się pogłowia krów, a nawet „chwilowego” obniżenia średniej wydajności jednostkowej zwierząt oraz do powstania silnego popytu na limity produkcyjne. Przewaga po stronie popytu na kwoty wpłynęła z kolei (w państwach o liberalnych zasadach transferów) na wzrost cen kwot, stawiając tym samym ważną barierę dla rozwoju produkcji w gospodarstwach.

TRANSFERY KWOT MLECZNYCH

Obrót kwotami mlecznymi stanowi bardzo ważny element systemu limitowania produkcji. Kwota mleczna, której już w momencie alokacji nadano wartość ekonomiczną, przedstawiając ją jako prawo do określonej wielkości sprzedaży, może być zbywana, dzierżawiona, konwertowana, a także poddawana dziedziczeniu. Zasady handlu kwotą są ściśle określone przez prawo wspólnotowe oraz szczegółowe legislacje poszczególnych państw członkowskich. Wraz z ewolucją samego systemu kwot, ewoluowały także uregulowania dotyczące obrotu kwotami, które zmierzały w kierunku coraz większej liberalizacji.

Możliwość obrotu kwotami została wprowadzona już w 1984 r., na mocy Rozporządzenia Rady nr 857/84, ustanawiającego system kwot mlecznych. Wprowadzono wówczas możliwość trwałego przeniesienia kwoty w drodze sprzedaży, dzierżawy lub dziedziczenia całego lub części gospodarstwa rolnego (Art. 7) oraz tymczasowej lub trwałej² konwersji kwot z kwoty hurtowej na kwotę sprzedaży bezpośredniej i *vice versa*. W 1987 r. na mocy Rozporządzenia Rady nr 2998/87 zalegalizowano także tymczasowe transfery kwot (dzierżawa kwot, *ang. leasing*) bez ziemi³. Wprowadzenie zasady dzierżawy kwot miało charakter fakultatywny, tzn. państwa członkowskie mogły zdecydować o jej wprowadzeniu (bądź nie) oraz o formach jej realizacji. Pierwszym państwem członkowskim, które zastosowało dzierżawę kwot była Wielka Brytania – poczynając od 1986/1987 r. Kolejno tę formę obrotu wprowadziły inne państwa – Holandia w 1989/1990 r., Niemcy w 1990/1991 r., a także Belgia i Irlandia. Dzierżawy kwot „bez ziemi” nie wprowadzono natomiast we Francji, Danii i Luksemburgu.

Zasady obrotu kwotą mleczną w poszczególnych państwach wprowadzają wiele rozwiązań szczegółowych o graniczających transfery – przykładowo przez określenie

¹ Dotyczy to dostaw do mleczarni i kwoty hurtowej.

² Trwałą konwersję kwot umożliwiono przepisami rozporządzenia Rady 3950/92.

³ Ostatnim rozporządzeniem określającym zasady transferów kwot jest Rozporządzenie Rady 1788/2003 „OJ” 2003, L270/123, Art. 16,17,18,19, unieważniające Rozporządzenie Rady nr 3950/92.

limitów transferu na hektar (np. Holandia, Niemcy), ustalenie maksymalnej lub minimalnej wielkości pojedynczego transferu (np. Dania, Luksemburg, Belgia), ustalenie obligatoryjnej redukcji części transferowanej kwoty na rzecz Krajowej Rezerwy Kwot (np. Dania, Francja, Niemcy, Irlandia, Polska) czy ograniczenia obrotu do poszczególnych regionów kraju (Francja, Niemcy, Polska).

Uogólniając należy podkreślić, że przyjęty system transferów kwot może zwiększać lub ograniczać mobilność limitów produkcji na rynku i tym samym ułatwiać lub też utrudniać powiększanie poziomu produkcji. Większa mobilność kwot, ale i wyższe ceny, charakteryzują systemy liberalne, np. w Holandii i Niemczech (po 1990 r.), mniejsza dostępność kwot przy niskich cenach, charakteryzuje zaś systemy mocno kontrolowane przez rząd, np. skrajny w tym względzie system francuski oraz duński (do 1997 r.).

POLITYKA RESTRUKTURYZACJI W RAMACH SYSTEMU KWOT

Polityka restrukturyzacji produkcji mleka w ramach systemu kwot mlecznych może być prowadzona przez zwiększanie mobilności kwot i kształtowanie zasad przenoszenia własności limitów produkcji. Bardzo istotną funkcję w stymulowaniu zmian strukturalnych na rynku mleka mogą spełniać także inne elementy systemu, takie jak: Krajowa Rezerwa Kwot Mlecznych oraz programy wykupu kwot na preferencyjnych warunkach (tzw. *ang. Cessation Schemes* lub *Buy-out Premiums*).

Funkcja rezerwy kwot, związana z łagodzeniem negatywnych skutków wprowadzenia limitów produkcyjnych, realizowana jest przede wszystkim przez określenie zasad preferencyjnego przydziału kwot (nieodpłatnie bądź po obniżonych cenach) określonym grupom producentów [Rozporządzenie Rady 1788/2003, art. 7]. Spośród badanych państw, najbardziej rozbudowany „krajowy” system wspierania producentów w ramach rezerwy kwot, posiadają Dania i Francja. W systemie holenderskim – podobnie jak w Niemczech – nie istniały i nie istnieją żadne specjalne przywileje dla wybranych grup producentów odnośnie preferencyjnego przydziału kwot.

Programy rezygnacji, to programy wykupu kwot mlecznych od producentów mleka w zamian za rekompensatę finansową (tzw. rentę) wypłacaną za odstąpiony limit produkcji. Programy te były prowadzone zarówno na poziomie krajowym, jak i wspólnotowym, w latach 1984-1997, jednak okres ich stosowania, jak i szczegółowe zasady wykupu, były odmienne w każdym państwie. W tabeli 1 przedstawiono skuteczność programów rezygnacji w badanych krajach.

Programy rezygnacji były bardziej skuteczne w państwach o rozdrobnionej strukturze produkcji, gdzie przyciągnęły przede wszystkim starszych i mniejszych producentów mleka (Francja i Niemcy), a także w krajach gdzie obrót rynkowy kwotami mlecznymi był uniemożliwiony (Francja) lub bardzo ograniczony (Dania i Niemcy). W Holandii, gdzie produkcja mleka była bardziej

Tabela 1. Skuteczność programów rezygnacji w badanych krajach

Kraj	Okres realizacji	Odsetek odzyskanej kwoty [%] za lata 1984-1988	Odsetek odzyskanej kwoty w całym okresie realizacji
Dania	1986-1997	13,3	33
Franca	1984- obecnie	11,5	25
Niemcy	1984-1990	5,4	11
Holandia	1984-1988	2,3	2,3

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Różnice w sposobach realizacji polityki restrukturyzacji produkcji w ramach systemu kwot mlecznych w badanych krajach

Charakterystyka	Polityka prorynkowa		Polityka kontrolowana	
	Holandia	Niemcy	Francja	Dania
Liberalne zasady transferów	Tak	Tak od 1990/1991	Nie	Nie
Ingerencja Państwa w transfery	Niska	Niska	Wysoka	Wysoka
Zarządzanie rezerwą – Programy dla różnych grup producentów	Nie	Nie	Tak	Tak
Ceny kwot	Reguluje rynek – wysokie	Reguluje rynek – umiarkowanie wysokie	Ustalane przez państwo – niskie	Ustalanie przez państwo do 1998 r. później na Gieldzie Kwot – rynek
Dostępność limitów	Nieograniczona od 1990	Nieograniczona do 1998	Ograniczona	Ograniczona
Transfer w ramach programów rezygnacji	4 lata 1984-1988	6 lat 1984-1990	22 lata 1984-obecnie	11 lat 1986-1997

Źródło: opracowanie własne.

skoncentrowana niż w pozostałych krajach, transfery bezpośrednie nie były ograniczane, a ceny kwot były atrakcyjniejsze od stawek oferowanych w ramach programów, skuteczność wykupu kwot była bardzo niska.

Odmienne zasady zarządzania systemem transferów, rezerwą kwot oraz programami rezygnacji w badanych krajach umożliwiają wyodrębnienie dwóch rodzajów polityki strukturalnej prowadzonej w ramach systemu kwot – politykę opartą na czynnikach rynkowych oraz politykę strukturalną kontrolowaną przez państwo. Różnice pomiędzy tymi kierunkami realizowanymi przez badane państwa obrazuje tabela 2.

Kierunek prorynkowy charakteryzuje się dość liberalnym systemem transferów, co zwiększa mobilność kwot, przy jednoczesnym braku zaangażowania państwa w preferencyjny rozdział limitów w ramach rezerwy krajowej. Taki model polityki stosowany jest w Holandii i Niemczech. Nie występuje tam preferencyjny przydział żadnym grupom producentów kwot, a ceny kwot są kształtowane przez rynek, oraz nie istnieją rządowe programy wykupu kwot ani inne formy protekcji państwowej (związane z systemem kwot).

Druga z kolei polityka „kontrolowana” stosowana jest przez Francję oraz Danię. Państwa te ograniczają w znaczny sposób obrót rynkowy kwot (choć w Danii od 1998 r. wprowadzono bardziej liberalny obrót giełdowy), przy jednocześnie bardzo rozbudowanej ingerencji organów administracyjnych w zakresie ich wykupu i rozdysponowania. Aby ułatwić producentom dostęp do kwot, kraje te celowo kształtują ceny na dość niskim poziomie oraz stosują zachęty dla wybranych celowo grup producentów w postaci preferencyjnych warunków zakupu kwot.

WPLYW KWOTOWANIA NA ZMIANY W STRUKTURZE PRODUKCJI

System kwot mlecznych może wpływać na zmiany w strukturze produkcji w dwojaki sposób. Z jednej strony wprowadzenie limitów ogranicza produkcję, co w konsekwencji powoduje wzmożoną selekcję stad – zmniejszanie liczby zwierząt oraz dążenie do zwiększa-

nia wydajności jednostkowej. Z drugiej strony limitowanie dostaw mleka na rynek ogranicza swobodny rozwój produkcji w gospodarstwach oraz wprowadza konieczność ponoszenia dodatkowych wydatków na zakup bądź dzierżawę kwot. Sposób i intensywność oddziaływania kwot na zmiany w strukturze produkcji różnią się w badanych krajach. Przyczyniają się do tego odmienne zasady aplikacji poszczególnych elementów systemu w krajach członkowskich, które mogą potęgować lub osłabiać wpływ kwotowania.

ZMIANY W POGŁOWIU KRÓW MLECZNYCH

W latach siedemdziesiątych pogłowie krów mlecznych w badanych krajach – podobnie jak i w całej Wspólnocie – kształtowało się na dość stabilnym poziomie. W latach 1975-1983 w Niemczech i Holandii charakteryzował je nieznaczny trend wzrastający (odpowiednio +0,3 i +1,5% rocznie), natomiast w Danii i Francji – nieznaczny trend malejący (odpowiednio -1,1 i -0,6% rocznie). Wprowadzenie administracyjnego ograniczenia produkcji w 1984 r. spowodowało we wszystkich badanych krajach gwałtowne, istotne statystycznie, zmiany w pogłowie krów mlecznych, które obserwowano przez co najmniej kolejnych 5 lat. Reakcja producentów wydaje się być oczywista z uwagi na fakt, że zmniejszenie pogłowia było najszybszym i najskuteczniejszym sposobem uniknięcia nadprodukcji. W Holandii, Francji i Danii, w czterech pierwszych latach kwotowania pogłowie zmniejszyło się o około 19%, co oznacza zmniejszanie się prawie o 5% rocznie. Po 1991 roku trend radykalnego zmniejszania się pogłowia został nieco wyhamowany, jednak nigdy nie powrócił już do stanu sprzed 1984 roku. Zmniejszenie pogłowia odbyło się głównie kosztem dużych stad. W Holandii, Danii, Niemczech i Francji, charakterystyczny dla okresu 1975-1983 trend wzrastający pogłowia w stadach powyżej 50 sztuk krów został wyraźnie odwrócony.

ZMIANY W LICZBIE I STRUKTURZE GOSPODARSTW

Zarówno przed, jak i po wprowadzeniu systemu kwot liczba gospodarstw mlecznych w badanych krajach wyraźnie się zmniejszała. W ośmioletnim okresie przed 1984 r. każdego roku ubywało średnio 5,2% gospodarstw w Niemczech, 5,5% w Holandii, 6,2% we Francji oraz 9,2% w Danii (1983=100%). Wprowadzenie systemu kwot w pierwszych czterech latach jedynie we Francji spowodowało przyspieszenie trendu spadkowego liczby farm do 6,7% rocznie, jednakże fakt ten należy tłumaczyć dużą liczbą producentów, którzy w tym okresie skorzystali z programów rezygnacji. W Niemczech trend sprzed wprowadzania kwot utrzymał się na niezmiennym poziomie, natomiast w Holandii i Danii istotnie został spowolniony (do 6,2% w Danii i 4,2% w Holandii). Dynamika zmian w liczbie gospodarstw byłaby jeszcze mniejsza gdyby nie programy rezygnacji, które zachęcały producentów do odejścia z produkcji mleka w tym okresie. Największe znaczenie programów zaobserwowano we Francji, gdzie w latach 1983-1987 r. ubyło łącznie 27,5% gospodarstw, w tym 17% w ramach programów rezygnacji; w Danii odpowiednio 25%, w tym 14,5% w ramach programów rezygnacji oraz w Niemczech – 22,5%, w tym 10% w ramach programów rezygnacji.

W kolejnych latach, po 1987 r., liczba gospodarstw wycofujących się z produkcji mleka jeszcze bardziej się zmniejszyła szczególnie w Niemczech i Holandii, a tempo tego procesu było wyraźnie wolniejsze niż przed wprowadzeniem limitów produkcji.

Rozpatrując liczbę gospodarstw według podziału pod względem wielkości stada można zauważyć, że limitowanie produkcji (wraz z programami rezygnacji) miało największy

wpływ na zmiany w liczbie stad średnich (50-99 szt. krów) i największych (pow. 99 szt.). Niestety, zmiany te nie miały charakteru pozytywnego. Zauważono, że trend wzrastający charakteryzujący te grupy przed 1983 rokiem, został wyraźnie odwrócony i gospodarstw tych zaczęło ubywać we wszystkich badanych krajach. Przyczyną tych zmian była głównie likwidacja pogłównia krów i „przechodzenie” gospodarstw do grup o mniejszej liczebności. Ponadto dość restrykcyjne zasady handlu kwotami w latach 80-tych, wysokie ceny limitów w Holandii i Niemczech, ograniczona dostępność kwot w Danii, Francji i Niemczech, zmniejszyły możliwości rozwoju gospodarstw.

Tabela 3 przedstawia zmiany w strukturze gospodarstw mlecznych w badanych krajach. Z obserwacji wynika, że w latach 1983-1990, we wszystkich badanych krajach za wyjątkiem Francji, wprowadzenie systemu kwot mlecznych wyraźnie spowolniło przemiany w strukturze gospodarstw mlecznych. Znacznie większe i korzystniejsze przesunięcia w strukturze gospodarstw obserwowano przed wprowadzeniem systemu kwot niż w latach 1983-1991.

Po 1991 r. przemiany w strukturze gospodarstw uległy przyspieszeniu, co było zapewne spowodowane liberalizacją systemu kwot (umożliwienie dzierżawy kwot w Holandii i Niemczech, wprowadzenie Giełdy Kwot w Danii), ale także reformą Wspólnej Polityki Rolnej z 1992 r. Zmiany te byłyby przypuszczalnie jeszcze bardziej dynamicznie, gdyby nie administracyjne ograniczenie produkcji oraz wysokie koszty inwestycji w dodatkowe limity produkcyjne.

Tabela 3. Zmiany w strukturze gospodarstw według wielkości stad w okresach 1975-1983 i 1983-1991

Wielkość stada [szt.]	Holandia		Dania		Francja		Niemcy	
	Zmiana udziału* grupy [%], w latach							
	1975-1983	1983-1991	1975-1983	1983-1991	1975-1983	1983-1991	1977-1984	1984-1991
1-19	-19,64	-6,2	-25,0	-13,8	-14,53	-21,7	-14,0	-7,2
20-29	-5,9	-0,2	1,2	-1,2	4,29	5,3	5,86	3,58
30-49	2,0	7,6	12,4	6,7	7,4	12,6	5,67	2,82
50-99	19,54	0,15	10,2	7,4	2,8	4,11	2,44	0,78
Pow. 99	4,0	-1,32	1,1	0,9	0,11	0,13	0,06	0,05
Przesunięcie w strukturze [%]	25,54	7,7	25,0	15,0	14,5	22,7	14,0	7,2

* Oznacza udział gospodarstw w danej grupie w ogólnej liczbie gospodarstw, zmiana udziału oznacza o ile % zmienił się procentowy udział tej grupy w przedstawionych okresach.

Źródło: opracowanie własne.

ZMIANY W TEMPIE KONCENTRACJI PRODUKCJI MLEKA

Proces koncentracji produkcji, wyrażony za pomocą przyrostu wielkości produkcji mleka przypadającej na gospodarstwo, jest wielkością, która łączy w sobie dynamikę zmian w wielkości produkcji (czyli zmian w wielkości pogłównia i wydajności mlecznej krów) oraz w liczbie gospodarstw mlecznych. Można zatem postawić hipotezę, że skoro wprowadzenie systemu kwot mlecznych spowodowało istotne zmiany w pogłówniu krów, wydajności mlecznej oraz liczbie gospodarstw, to miało także znaczący wpływ na proces koncentracji produkcji. W Holandii, Niemczech i Danii, gdzie współczynnik redukcji produkcji przez kwoty był wysoki, oraz gdzie wprowadzenie systemu kwot wpłynęło na zmniejszenie dynamiki odpływu gospodarstw z produkcji mleka, proces koncentracji produkcji po 1984 roku został

bardzo istotnie⁴ spowolniony. Jedynym państwem, w którym proces koncentracji został przyspieszony o 3% była Francja, gdzie redukcja produkcji była niewielka (około 2%), a liczba gospodarstw rezygnujących z produkcji mleka (głównie za sprawą programów rezygnacji) była większa niż w okresie poprzedzającym wprowadzenie kwot.

Limitowanie produkcji zatem, przez ograniczenie dozwolonej sprzedaży mleka, a także przez wprowadzenie barier rozwoju gospodarstw i tym samym spowolnienie zmian w strukturze, spowodowało w latach 1984-1990 wyraźne z a b u r z e n i e t e m p a p r o c e s u k o n c e n t r a c j i produkcji mleka. Proces ten był tym wolniejszy im większa była redukcja produkcji w 1983 roku, oraz im mniejszą skutecznością charakteryzowały się programy restrukturyzacji prowadzone przez rząd w ramach programów rezygnacji i zarządzania rezerwą kwot.

WPLYW KWOTOWANIA NA CENY MLEKA

Kwota mleczna, za sprawą ustalenia administracyjnego limitu sprzedaży, ogranicza produkcję mleka. W połączeniu z polityką ścisłej kontroli importu oraz z polityką wspierania eksportu, system kwot pozwala utrzymać produkcję mleka na poziomie zbliżonym do wewnętrznej (subsydiowanej i niesubsydiowanej) konsumpcji. Relatywnie wysoki poziom cen interwencyjnych Wspólnoty stymuluje producentów do zwiększania produkcji, co z kolei prowadzi do problemów z rozdysponowaniem nadprodukcji mleka i wzrostu zapasów interwencyjnych. Dlatego też, gdyby nie administracyjne ograniczenie podaży, ceny mleka kształtowałyby się na znacznie niższym poziomie. W warunkach nieograniczonej produkcji i co za tym idzie, obniżenia cen mleka do poziomu równowagi rynkowej, wielu producentów nie byłoby w stanie kontynuować produkcji mleka, co spowodowałoby intensywne zmiany w strukturze gospodarstw oraz dynamiczną redukcję liczby farm mlecznych. System limitowania podaży umożliwia zatem wsparcie dochodów producentów, nie prowadząc jednocześnie do gromadzenia zapasów interwencyjnych. Jednak kompleksowe oddziaływanie instrumentów WPR prowadzi do zaburzenia oddziaływania mechanizmu rynkowego i przyczynia się do utrzymania cen mleka na poziomie wyższym od poziomu ceny równowagi w warunkach rynkowych. Dla utrzymania efektywności tego mechanizmu warunkiem jest ciągle dostosowywanie poziomu dozwolonej podaży do zmieniającego się wewnętrznego popytu Wspólnoty oraz od poziomu subsydiowania wewnętrznej konsumpcji.

Ceny mleka w badanych krajach kształtują się na zbliżonym, choć nieco różnym poziomie. W Danii i Holandii ceny mleka⁵ są o około 9% (a średnio w latach 1971-2002 – 14%) wyższe niż we Francji i około 6% wyższe niż w Niemczech. Zarówno przed, jak i po wprowadzeniu kwotowania, ceny mleka w badanych krajach wzrastały aż do 1989 roku. Wzrost ten w stosunku do roku poprzedniego wynosił w latach 1974-1984: w Danii – 7,5%, w Holandii – 6,9%, we Francji – 6,6% i w Niemczech – 4,4%. W latach 1984-1989 ceny mleka wzrastały nadal, chociaż nieco wolniej: w Danii – 4,2%, Holandii – 4,3%, we Francji – 2,7% i w Niemczech – 3,8%. Po 1989 roku nastąpiło odwrócenie trendu wzrostowego cen mleka, na skutek rewolucyjnych zmian w systemie interwencji na rynku (wprowadzenia systemu przetargowego zakupów interwencyjnych masła, czasowego i ilościowego ograniczenia skupu OMP, zamrożenia cen interwencyjnych), a także za sprawą – wprowadzonej w 1992 roku – reformy Mc Shar-

⁴ Istotność statystyczna potwierdzona na poziomie $\alpha = 0,05$.

⁵ O aktualnej zawartości tłuszczu.

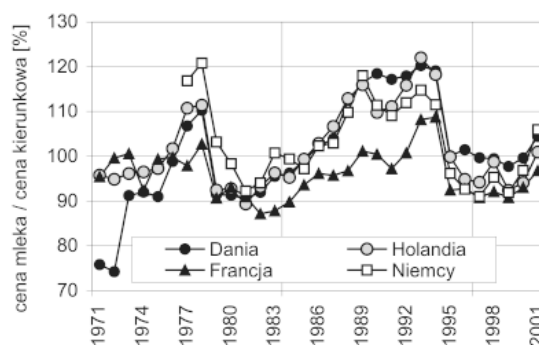
ry'ego, która spowodowała znaczne zmniejszenie kosztów produkcji (przede wszystkim żywnia) oraz wprowadziła kolejną redukcję ceny interwencyjnej masła. W latach 1989-1999 średni roczny spadek cen mleka kształtował się w Danii na poziomie $-0,67\%$, w Holandii $-1,1\%$, we Francji $-0,15\%$ i Niemczech Zachodnich $-1,35\%$. Uwzględniając wahania kursów wymiany walut stwierdzono, że ceny mleka kształtowały się na bardzo stabilnym poziomie.

Aby ocenić wpływ systemu kwot mlecznych na zmiany w poziomie cen mleka, zbadano kształtowanie się ceny mleka w stosunku do ceny kierunkowej mleka oraz w relacji do cen środków produkcji (przede wszystkim pasz).

CENA SKUPU MLEKA A CENA DOCELOWA UE

Z przeprowadzonych badań wynika, w latach 1971-1984 ceny mleka rosły wraz z rosnącą ceną docelową mleka i były przez większość tego okresu poniżej jej poziomu. Istotność związku między tymi zmiennymi w badanych krajach potwierdzają obliczone współczynniki korelacji Pearsona (Holandia: $r = 0,97$, Francja: $r = 0,99$, Dania: $r = 0,97$, Niemcy: $r = 0,89$). Sytuacja ta bardzo się zmieniła po 1984 roku, gdy wprowadzono system kwot. Na rysunku 1 przedstawiono relację między ceną mleka a ceną kierunkową wyrażoną w procentach.

Pomimo iż cena docelowa mleka została zamrożona, a nawet nieco obniżona (obniżono także ceny interwencyjne), ceny mleka nadal rosły do 1989 r., chociaż już nieco wolniej. Spowodowało to niespotykaną dotychczas na taką skalę sytuację, kiedy ceny mleka przewyższały (nawet do 20% w Danii) cenę docelową mleka. Nawet, pomimo nominalnego zmniejszenia się i stabilizacji cen mleka po 1989 roku, relacja ta utrzymywała się na poziomie przekraczającym poziom ceny docelowej aż do 1995 roku. Od stycznia 1995 r. zmienił się przelicznik tzw. zielonych kursów walut, w wyniku czego ceny interwencyjne i docelowa zostały zwiększone, a relacja ceny mleka do ceny kierunkowej zmniejszyła się do poziomu poniżej 100%. Zaobserwowano, że silna zależność pomiędzy ceną kierunkową mleka a ceną skupu mleka po wprowadzeniu systemu kwot została zerwana. Potwierdzają to także obliczone współczynniki korelacji Pearsona (w latach 1984-1990 – Holandia: $r = 0,13$, Francja: $r = 0,25$, Dania: $r = 0,14$, Niemcy: $r = 0,03$; w latach 1984-1999 – Holandia: $r = -0,13$, Francja: $r = 0,52$, Dania: $r = 0,05$, Niemcy: $r = -0,15$)⁶.

Rysunek 1. Relacja ceny skupu mleka do ceny kierunkowej mleka w badanych krajach UE w latach 1971-2001 [%]
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ZMP Milch.

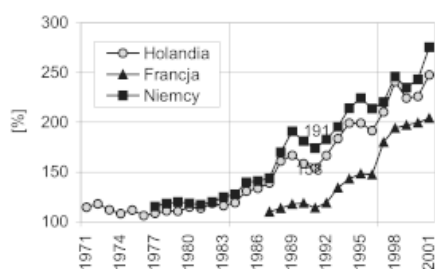
⁶ Korelacja we wszystkich przypadkach nie jest istotna statystycznie.

CENA MLEKA A CENY ŚRODKÓW PRODUKCJI

Do najważniejszych kosztów produkcji mleka należą koszty żywienia, które – średnio w UE – stanowią około 22% całkowitych kosztów produkcji [Ziętara, Runowski 2002]. Ceny koncentratów paszowych (na których głównie opiera się żywienie zwierząt) w badanych krajach, a szczególnie w Holandii i Danii – są więc bardzo ważne z punktu widzenia opłacalności produkcji mleka. W literaturze [Dillen, Tollens 1989, Oskam 1989] spotyka się pojęcie nadwyżki ceny mleka nad koncentratami, którą oblicza się jako stosunek ceny mleka do ceny koncentratów paszowych i stosuje jako wskaźnik relatywnej opłacalności produkcji mleka. Na rysunku 2 przedstawiono zmiany relacji ceny mleka do ceny koncentratów paszowych w badanych krajach.

Do 1984 roku przedstawiony na rysunku 2 wskaźnik utrzymywał się na dość stabilnym poziomie, co świadczyło o podobnych zmianach zarówno ceny mleka, jak i cen pasz skoncentrowanych. Zależność tę potwierdzają także obliczone współczynniki korelacji Pearsona (w latach 1976-1984 – Holandia: $r = 0,99$; Niemcy: $r = 0,98$).

Po 1984 roku relacja cen zaczęła się wyraźnie poprawiać, a związek między ceną mleka a ceną pasz został wyraźnie osłabiony⁷. Cena mleka wzrastała, natomiast ceny pasz w latach 1984-1990 zmniejszyły się o 20%. W krótkim czasie zaobserwowano od 40 do 60% wzrost relacji ceny mleka do ceny koncentratów, co mogło świadczyć o znacznej poprawie opłacalności produkcji mleka.

Rysunek 2. Relacja ceny mleka do ceny koncentratów paszowych w badanych krajach UE w latach 1971-2001 [%]

Źródło: opracowanie własne, na podstawie danych EUROSTAT – New Cronos

Pomimo ustabilizowania się cen mleka po 1990 roku, relacja ta – po niewielkim spadku – znów zaczęła wzrastać do niespotykanego do 2002 roku poziomu. Poprawę tę należy przypisać obniżeniu cen zbóż spowodowanemu przez reformę Mc Sharry'ego. Oprócz zmniejszenia kosztów żywienia po 1984 roku, zaobserwowano także znaczne zmniejszenie cen oleju napędowego (w 1986 roku o 40%) oraz nawozów sztucznych (o 20%). Zmiany te z pewnością nie były stymulatorami wzrostu ceny mleka w latach 1984-1989 – pomimo zmniejszania się kosztów produkcji.

Obserwacje dotyczące kształtowania się cen mleka w relacji do ceny kierunkowej oraz w relacji do cen wybranych środków produk-

cji mogą świadczyć zatem, że czynnikiem podtrzymującym wzrost cen w okresie od 1984 do 1989 roku i zapobiegającym większemu ich spadkowi po 1990 r., był system kwot mlecznych.

⁷ Współczynniki korelacji między tymi zmiennymi w latach 1984-2001 wynoszą w Holandii: $r = -0,07$, w Niemczech: $r = -0,19$, we Francji: $r = 0,12$, a korelacja nie jest istotna statystycznie.

PODSUMOWANIE

Zaletą ograniczenia produkcji przez kwoty było podtrzymanie cen mleka i wzrostu dochodów rolników, a także ochrona gospodarstw o szczególnie niekorzystnych warunkach gospodarowania. Do wad systemu kwot zaliczyć należy spowolnienie procesów koncentracji produkcji, przemian strukturalnych na rynku mleka oraz hamowanie procesu polaryzacji produkcji mleka. Proces ten był tym wolniejszy im większa była redukcja produkcji w 1983 roku oraz im mniejszą skutecznością charakteryzowały się programy restrukturyzacji, prowadzone przez rząd w ramach programów wykupu kwot i zarządzania rezerwą kwot mlecznych. System kwot ograniczając możliwości zwiększania skali produkcji przez gospodarstwa przyczynił się do zmniejszenia ich konkurencyjności, a także w przypadku zbytnej liberalizacji prowadził do licznych spekulacji oraz powstania grup nieaktywnych producentów mleka. Zalety systemu kwot tracą znaczenie w obliczu reform powziętych w ramach postanowień luksemburskich z 2003 r. oraz negocjacji ze Światową Organizacją Handlu. Przewidywane zmniejszenie cen mleka na skutek tych reform podważa sens kontynuacji systemu kwot mlecznych. Znaczenie wad systemu rośnie szczególnie wobec większego otwarcia się rynku Unii Europejskiej na rynek światowy. Dlatego też korzystnym byłoby rozwiązanie, w którym system kwot stopniowo przestałby funkcjonować na rynku mleka. Celowi temu sprzyjają najnowsze zmiany polityki rolnej Unii Europejskiej na tym rynku.

BIBLIOGRAFIA

- Commission of the European Communities, 2002: *Report on Milk Quotas*. SEC, 789, Bruksela.
- Dillen M., Tollens E. 1989: *Milk quotas, their effects on agriculture in European Community*, Vol. I. University Leuven, Belgia.
- Oskam A.J. 1989: *Super levy – is there an alternative?* Wissenschaftsverlag Vauk Kiel.
- Rozporządzenie Rady nr 3950/92 *wprowadzające opłaty dodatkowe na mleko i produkty mleczarskie* („OJ” 1992 L 405/1) uchylające jednocześnie Rozporządzenie Rady 857/84 *o wprowadzeniu systemu kwot mlecznych*.
- Rozporządzenie Rady 1255/99 z 17 maja 1999 r. *w sprawie wspólnej organizacji rynku mleka i produktów mleczarskich* („OJ” 1999, L 160/48), później zmienione.
- Rozporządzenie Rady 1788/2003 z 29 września 2003 r. *wprowadzające opłatę wyrównawczą w sektorze mleka i produktów mleczarskich* („OJ” 2003, L 270/123), unieważniające Rozp. Rady nr 3950/92.
- Ziętara W., Runowski H. 2002: *Aktualna sytuacja i perspektywy rozwoju rynku mleka*. Materiały szkoleniowe SAPARD – FAPA.
- ZMP. 1994: *Dairy Market 1993/1994*. Germany, World, EU.
- ZMP. *Dairy Review* (Roczniki od 2000 do 2004).

Agata Malak-Rawlikowska

THE MILK QUOTA SYSTEM AND ITS EFFECTS ON EXAMPLE OF THE CHOSEN
EUROPEAN UNION COUNTRIES

Summary

The problem of the milk quota system influencing on the EU dairy market has been analysed in that article. Especially changes in the milk production structure, rate of the concentration process and a level of the milk prices has been taken into account. As it was concluded, milk quotas, limiting the market milk deliveries and creating barriers for the farm development, significantly affected farm structural changes and slowed down foregoing rate of the concentration process in the researched countries. The effects caused by the milk quotas depend strongly on the particular rules of the system management, especially in the beginning years, on the milk production cut caused by the introduced limits. It was concluded also that milk quota system implemented in 1984 was one of the most important factors supporting growth of the milk prices until 1989 and sustaining them on the rather stable level after intervention reforms in 1988/89 and Mac Sharry Reforms in 1992. Milk quotas had broken down very significantly and there was a strong positive correlation (until 1984) between an increase of the target price of milk and the milk purchase price but also between milk price and dairy production costs.

Adres do korespondencji:
Dr inż. Agata Malak-Rawlikowska
Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW
Ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
tel. (0 22) 593 42 20
e-mail: rawlika@yahoo.co.uk

Brakujący plik

Mirosław Helta, Michał Świtłyk,
Efektywność techniczna produkcji mleka w gospodarstwach Europejskiego Stowarzyszenia
Producentów Mleka w 2004 roku 37

Lost file

Mirosław Helta, Michał Świtłyk
TECHNICAL EFFICIENCY OF THE MILK PRODUCTION
IN EDF FARMS IN A YEAR 2004 37

DOCHODOWOŚĆ PRODUKCJI MLEKA W POLSKICH GOSPODARSTWACH W 2004 R. NALEŻĄCYCH DO EUROPEJSKIEGO STOWARZYSZENIA PRODUCENTÓW MLEKA

Ewa Kołoszycz

Katedra Zarządzania Przedsiębiorstwami AR w Szczecinie
Kierownik Katedry: prof. dr hab. Michał Świtłyk

Słowa kluczowe: produkcja mleka, koszty bezpośrednie i całkowite, czynniki produkcji, przychody, dochód

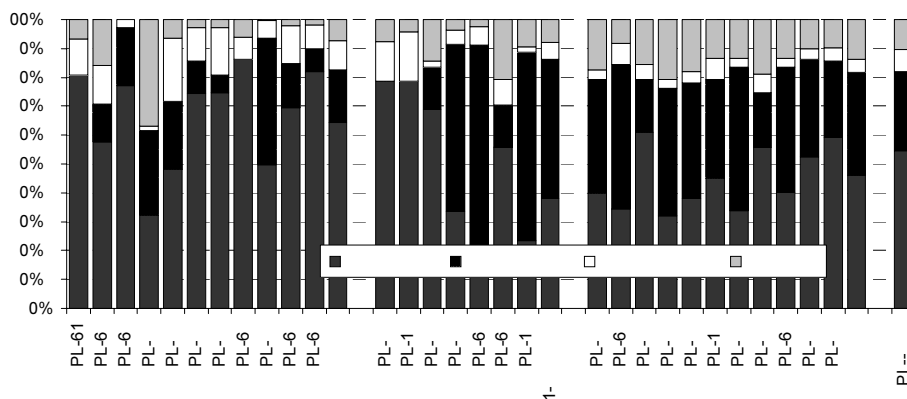
Key words: milk production, direct costs, total costs of production, return, family income

S y n o p s i s. Praca dotyczy zagadnień ekonomiki produkcji mleka w wybranych gospodarstwach polskich w 2004 r. Zastosowana metodologia pozwoliła na jednoczesne porównanie uzyskanych wyników z rezultatami gospodarstw z pozostałych krajów Europy będących czołowymi producentami mleka. W pracy porównano produkcyjne i ekonomiczne wyniki gospodarstw oraz wyniki przeciętne w grupach gospodarstw z wybranych krajów należących do EDF.

WSTĘP

Konkurencyjność polskich gospodarstw rolnych w ostatnich latach przejawiała się głównie w niskich kosztach produkcji. Koszty produkcji mleka w Polsce należą do jednych z najniższych w Europie, nawet w porównaniu z Czechami czy Węgrami [Hemme 2005]. Utrzymujące się niskie ceny produktów rolniczych, a przede wszystkim ich zmienność, niosły ze sobą niską dochodowość i wysoki poziom ryzyka produkcji. Do niedawna ceny mleka w Polsce były na poziomie cen światowych. W roku 2004 nastąpiły zasadnicze zmiany. Produkcja i sprzedaż odbywały się w oparciu o regulacje unijne, przeciętne ceny skupu mleka wzrosły, w stosunku do cen z 2003 roku, prawie o 18%, i nadal prognozowany jest ich dalszy wzrost.

Celem opracowania jest zaprezentowanie ekonomiki produkcji mleka w gospodarstwach polskich w 2004 r., należących do Europejskiego Stowarzyszenia Producentów Mleka (European Dairy Farmers – EDF). Wyniki przedstawiono na podstawie porównań pomiędzy gospodarstwami oraz średnich wyników dla Polski i wybranych krajów należących do EDF.

Rysunek 3. Struktura przychodów całkowitych w analizowanych gospodarstwach w 2004 r.
•ródło: opracowanie własne na podstawie danych z EDF.

Tabela 1. Koszty bezpośrednie produkcji mleka w analizowanych gospodarstwach w 2004 r. [zł/100 kg FCM]

Gospodarstwa	Zakup zwierząt	Pasza z zakupu i własna	Maszyny i budynki (utrzymanie, amortyzacja, usługi)	Paliwo, oleje i smary, energia elektryczna, woda	Weterynarz, leki, inseminacja	Ubezpieczenia, podatki, opłaty	Pozostałe koszty w produkcji mleka	Razem
PL-61	12,9	18,2	44,9	7,1	2,4	1,6	2,0	89,0
PL-63	0,0	33,8	3,5	10,5	3,3	2,5	4,0	57,6
PL-64	0,0	27,5	2,7	7,5	3,9	2,9	0,6	45,0
PL-43	0,0	27,7	21,3	10,7	8,4	3,5	4,4	76,0
PL-54	0,0	32,2	15,9	6,3	7,0	2,7	2,1	66,2
PL-50	2,3	32,3	23,9	6,5	4,8	1,0	2,1	72,8
PL-59	0,0	23,0	26,4	14,1	4,3	3,0	4,4	75,2
PL-26	0,0	24,4	19,2	6,2	4,7	1,3	3,6	59,4
PL-55	0,0	29,8	25,1	6,8	2,5	0,5	2,1	66,7
PL-36	0,0	19,1	17,4	9,8	2,6	1,6	1,6	52,0
PL-62	0,0	22,9	15,1	8,9	3,2	2,0	2,6	54,7
średnia < 50	1,4	26,4	19,6	8,6	4,3	2,0	2,7	65,0
PL-52	1,5	32,2	8,5	8,3	3,4	0,8	4,4	59,1
PL-51	0,0	32,8	10,5	11,8	3,0	0,4	6,1	64,6
PL-44	0,0	29,0	11,3	10,2	5,0	1,0	5,3	61,8
PL-45	0,0	32,4	12,0	12,4	5,3	1,7	6,2	69,9
PL-46	99,2	44,2	40,4	4,0	7,9	0,8	0,0	196,4
PL-65	13,0	30,5	8,0	12,1	7,2	1,8	5,8	78,3
PL-41	0,0	14,1	46,8	9,8	2,4	2,9	4,0	80,0
średnia 51-205	16,2	30,7	19,6	9,8	4,9	1,3	4,5	87,0
PL-53	5,8	49,7	18,9	7,0	3,3	1,5	11,1	97,1
PL-56	0,0	39,6	16,5	8,8	6,5	3,6	11,1	86,0
PL-57	0,0	32,1	26,9	6,9	7,2	1,2	3,9	78,2
PL-58	8,7	27,0	15,0	4,7	5,0	0,2	7,2	67,8
PL-38	0,3	29,0	13,5	7,7	3,9	1,7	2,3	58,5
PL-18	0,0	27,0	32,3	10,7	5,6	3,0	10,1	88,7
PL-32	0,0	23,7	11,3	4,2	3,8	3,4	2,9	49,4
PL-47	0,0	29,7	23,3	13,4	4,3	1,5	2,6	74,9
PL-60	0,3	32,6	19,2	9,2	6,1	1,0	4,9	73,3
PL-25	2,3	27,7	16,7	7,6	4,9	1,2	7,8	68,1
PL-20	11,0	38,3	13,4	7,8	5,5	1,1	6,9	84,0
średnia > 205	2,6	32,4	18,8	8,0	5,1	1,8	6,4	75,1
PL –średnia-04	5,4	29,7	19,3	8,7	4,7	1,8	4,6	74,2

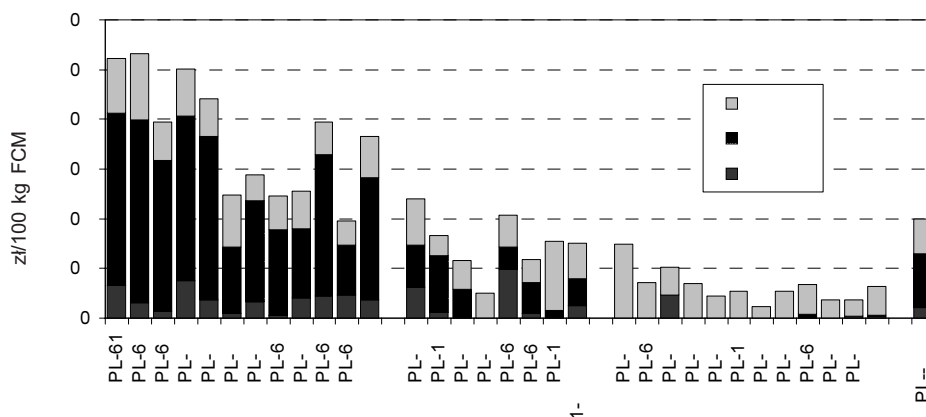
•ródło: opracowanie własne na podstawie danych z EDF.

Wszystkie gospodarstwa ponosiły koszty związane z zakupem, najmem lub dzierżawą czynników produkcji. Najniższe koszty ponosiły gospodarstwa indywidualne, w których produkcja mleka opierała się na wykorzystaniu własnych zasobów ziemi, pracy i kapitału (rys. 4). W zdecydowanej większości gospodarstw w 2004 r. dzierżawiono część ziemi. Koszty dzierżawy ziemi nie przekraczały 5 zł/100 kg FCM. Przeciętnie koszty dzierżawy ziemi w całej grupie analizowanych gospodarstw wynosiły 1,4 zł/100 kg FCM. Wraz ze wzrostem wielkości produkcji gospodarstwa w większym zakresie korzystały z najmniejszej siły roboczej. Koszty pracy najmniejszej stanowiły najistotniejszy element w całkowitych kosztach czynników produkcji w większych gospodarstwach, głównie tych zorganizowanych w formie spółek; wynosiły od 6,2 do nawet 27 zł/100 kg FCM.

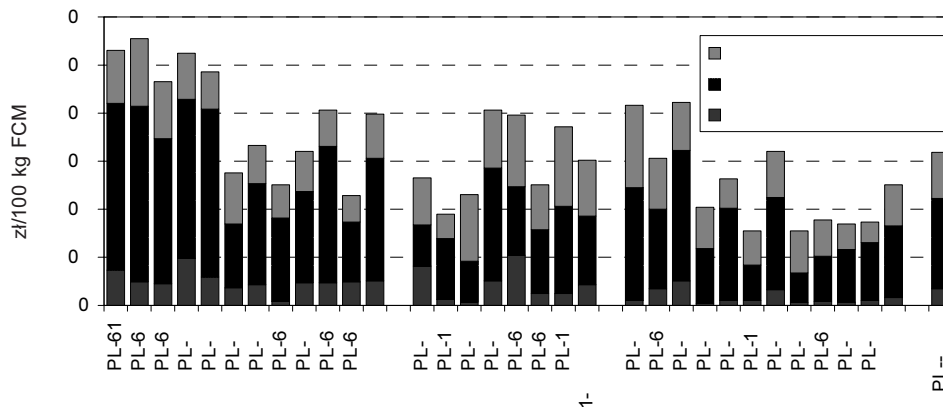
W najmniejszym stopniu obce źródła finansowania wykorzystywały gospodarstwa indywidualne; przeciętny koszt kapitału obcego w tej grupie wynosił zaledwie 0,96 zł/100 kg FCM, co w porównaniu z drugą grupą gospodarstw (od 51 do 205 krów w stadzie), w których koszty kapitału obcego były nieco wyższe niż 4,7 zł/100 kg FCM, stanowiło prawie 1/5 tych kosztów. Niższe koszty kapitału, niż druga grupa gospodarstw, poniosły gospodarstwa największe, w których wynosiły one średnio 2,8 zł/100 kg FCM.

Odwrotnie w stosunku do rzeczywistych kosztów czynników produkcji było w przypadku ich kosztów alternatywnych (rys. 5). Grupa gospodarstw indywidualnych, w których dominuje wykorzystanie własnych zasobów ziemi, pracy i kapitału, ponosiła najwyższe koszty alternatywne. Koszty te najczęściej nie są kosztami kalkulowanymi przez rolników, co częściowo tłumaczy duże zużycie zasobów ziemi, pracy i kapitału. Największy udział w całkowitych kosztach alternatywnych miały koszty pracy. Nieopłacona rodzinna siła robocza w grupie gospodarstw posiadających do 50 krów przeciętnie stanowiła koszt około 24,7 zł/100 kg FCM. W gospodarstwach indywidualnych koszty alternatywne ziemi wynosiły od 0,5 do 7,5 zł/100 kg FCM. Na nieco wyższym poziomie utrzymywały się koszty alternatywne kapitału; przeciętnie dla całej grupy gospodarstw wynosiły one 8,2 zł/100 kg FCM, przy czym dla większości gospodarstw z grupy największych był to jedyny koszt alternatywny dla wykorzystywanych zasobów.

Całkowite koszty czynników produkcji umożliwiają pełną kalkulację opłacalności produkcji mleka.

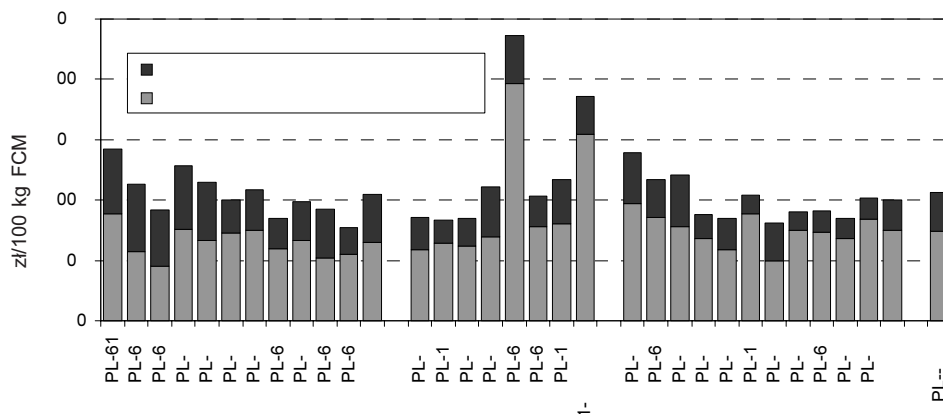
Rysunek 5. Koszty alternatywne czynników produkcji mleka w analizowanych gospodarstwach w 2004 r.
*ródło: opracowanie własne na podstawie danych z EDF.

Rysunek 6. Koszty całkowite czynników produkcji mleka w analizowanych gospodarstwach w 2004 r.
•ródło: opracowanie własne na podstawie danych z EDF.

Z rysunku 6 wynika, że przeciętne koszty związane z wykorzystywaniem zasobów w grupach gospodarstw maleją wraz ze wzrostem produkcji. W gospodarstwach posiadających do 50 krów całkowite koszty czynników produkcji wynosiły 39,8 zł/100 kg FCM, przy czym wahały się od 23 do 56 zł/100 kg FCM. W drugiej grupie gospodarstw przeciętne koszty czynników produkcji były niższe o 9 zł/100 kg FCM od średnich w grupie pierwszej – wahały się od 19 do 40 zł/100 kg FCM. W trzeciej grupie gospodarstw, charakteryzujących się największą liczbą krów, przeciętne całkowite koszty czynników produkcji wynosiły 25 zł/100 kg FCM – wahały się od 15 do 42 zł/100 kg FCM.

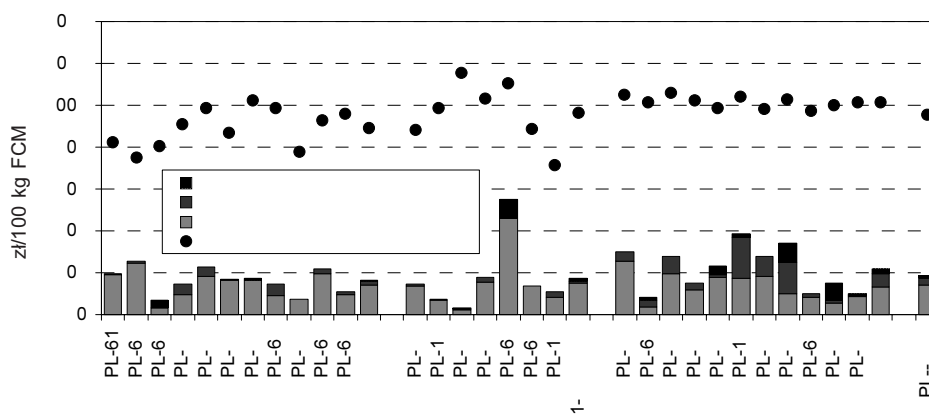
Przeciętny całkowity koszt wyprodukowania 100 kg mleka, o skorygowanej zawartości tłuszczu do 4%, wyniósł 106 zł (rys. 7). Na niższym poziomie ukształtowały się przeciętne koszty w grupie gospodarstw indywidualnych – wynosiły one 85 zł/100 kg FCM. Przeciętne koszty produkcji mleka w drugiej grupie gospodarstw wyniosły 185 zł/100 kg FCM, przy czym spowodowane były wysokimi kosztami bezpośrednimi w gospodarstwie PL-46 ze względu na zakup bydła. Po wyłączeniu gospodarstwa PL-46 z obliczeń średniej przeciętna wartość kosztów wynosiła 97,5 zł/100 kg FCM.

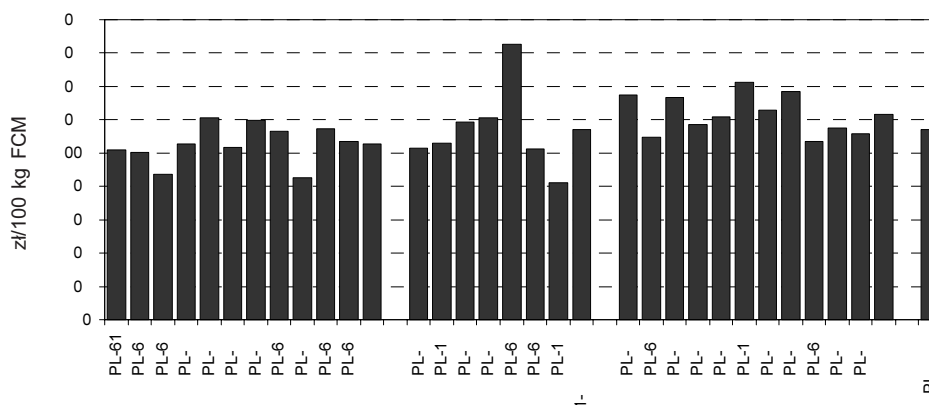
Rysunek 7. Koszty całkowite produkcji mleka w analizowanych gospodarstwach w 2004 r.
•ródło: opracowanie własne na podstawie danych z EDF.

Trzecia grupa gospodarstw o największej liczebności stada krów poniosła średnie całkowite koszty produkcji na poziomie 100 zł/100 kg FCM, przy czym były one niższe od średnich kosztów dla całej grupy o 6 zł/100 kg FCM. Oprócz niskich kosztów bezpośrednich gospodarstwa z tej grupy charakteryzowały się najniższymi kosztami czynników produkcji.

Najważniejszym źródłem przychodów w analizowanych gospodarstwach są przychody ze sprzedaży mleka. Są one różne w różnych gospodarstwach (rys. 8). Wynika to głównie z uzyskiwanych cen mleka, ale również z zawartości tłuszczu, który ma decydujący wpływ na ilość wyprodukowanego mleka FCM. W grupie gospodarstw indywidualnych średni przychód ze sprzedaży mleka wyniósł 89 zł/100 kg FCM, w drugiej grupie średni przychód był już wyższy o 8 zł/100 kg FCM, a w ostatniej – najwyższy – wyniósł 102 zł/100 kg FCM. Przy czym wśród gospodarstw tworzących dwie pierwsze grupy, odnotowano dość duże zróżnicowanie przychodów, natomiast w grupie trzeciej gospodarstwa osiągały przychody na podobnym poziomie.

Rysunek 8. •ródła przychodów w produkcji mleka w analizowanych gospodarstwach w 2004 r.
•ródło: opracowanie własne na podstawie danych z EDF.

Rysunek 9. Przychody całkowite w produkcji mleka w analizowanych gospodarstwach w 2004 r.
•ródło: opracowanie własne na podstawie danych z EDF.

Do porównań międzynarodowych wyników gospodarstw produkujących mleko wykorzystano przeciętne wyniki gospodarstw z następujących krajów: Niemcy – landy zachodnie (GER-W), Niemcy – landy wschodnie (GER-E), Belgia (BE), Wielka Brytania (UK), Holandia (NL), Irlandia (IE), Francja (FR), Szwecja (SE), Węgry (HU), Polska (PL).

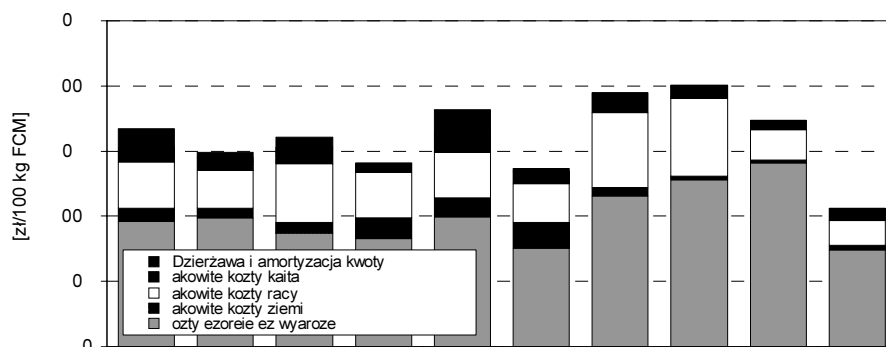
Produkcja mleka na Węgrzech wymagała największych nakładów bezpośrednich wynoszących 141 zł; wartość ta przekraczała całkowite koszty produkcji mleka w Polsce, Irlandii i była równa całkowitym kosztom produkcji mleka w Wielkiej Brytanii (rys. 13). W krajach Europy Zachodniej drugim, co do wielkości elementem kosztów całkowitych w produkcji mleka był całkowity koszt pracy. W Szwecji i we Francji koszty pracy wynosiły 58 zł/100 kg FCM, co stanowiło ponad trzy razy większą wartość od przeciętnych kosztów pracy w Polsce. Koszty ziemi w gospodarstwach w Holandii, Irlandii czy Wielkiej Brytanii były wyższe niż w gospodarstwach z pozostałych krajów. W tych trzech krajach całkowite koszty ziemi wynosiły od 15 do 19 zł/100 kg FCM.

Koszty kwoty mlecznej osiągały wysokie wartości w Niemczech – landy zachodnie i Holandii; około 15 zł/100 kg FCM. Tylko w czterech krajach średnie koszty całkowite nie przekroczyły 150 zł/100 kg FCM; były to Polska (106 zł), Irlandia (136 zł), Wielka Brytania (141 zł) i Niemcy – landy wschodnie (148 zł za 100 kg FCM). Najbardziej kosztowna była produkcja mleka w Szwecji i we Francji – odpowiednio: 200 i 184 zł/100 kg FCM.

W krajach Europy Zachodniej przychody ze sprzedaży mleka różniły się kwotą 20 zł/100 kg FCM i wynosiły od 120 do 140 zł/100 kg FCM, nawet Węgry nie odbiegały od tej kwoty przy 119 zł/100 kg FCM (rys. 14). Najniższe przychody osiągały gospodarstwa polskie, co było związane z niską ceną mleka.

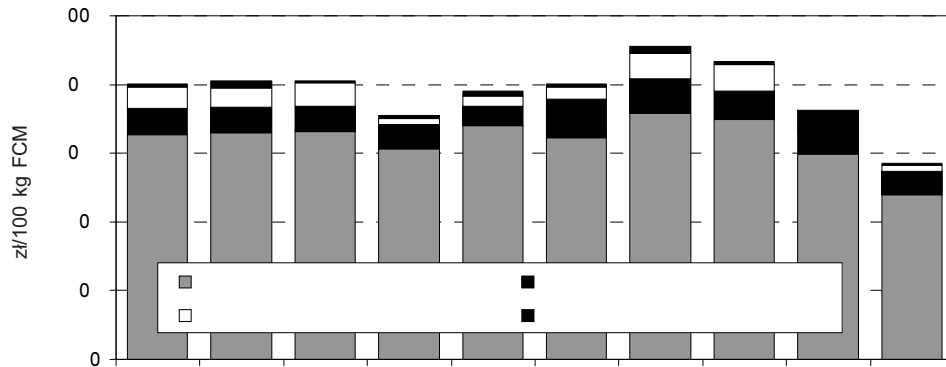
Najwyższe przychody z produkcji mleka odnotowano w gospodarstwach francuskich, w których przeciętny przychód całkowity wynosił 182 zł/100 kg FCM. Tam rolnicy osiągnęli również najwyższe przychody z produkcji mleka wynoszące 141 zł/100 kg FCM oraz wysokie przychody z pozostałych źródeł, na łączną kwotę prawie 40 zł/100 kg FCM.

Przeciętny dochód rolniczy netto w analizowanych krajach zdecydowanie się różnił (rys. 15). Najwyższe wartości osiągnęli rolnicy w Irlandii blisko 70 zł/100 kg FCM. Niższe przeciętne dochody o 20 zł/100 kg FCM osiągnęli rolnicy w Belgii, a o 28 zł/100 kg FCM

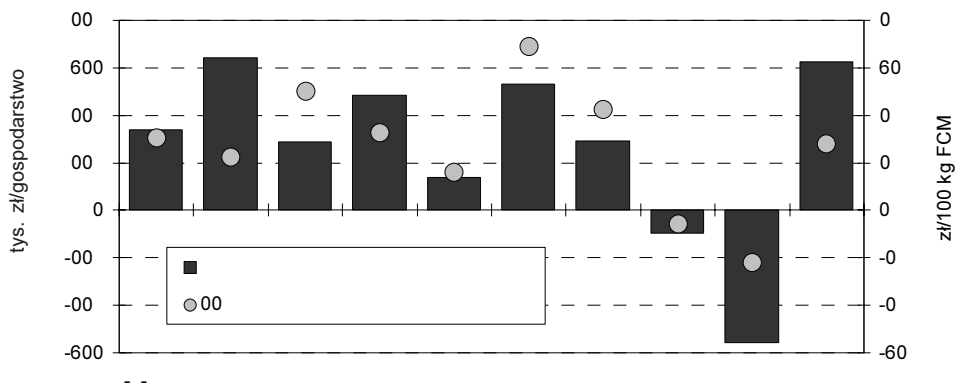

Rysunek 13. Przeciętne całkowite koszty produkcji mleka w wybranych krajach uczestniczących w EDF w 2004 r.

•ródło: opracowanie własne na podstawie danych z EDF.

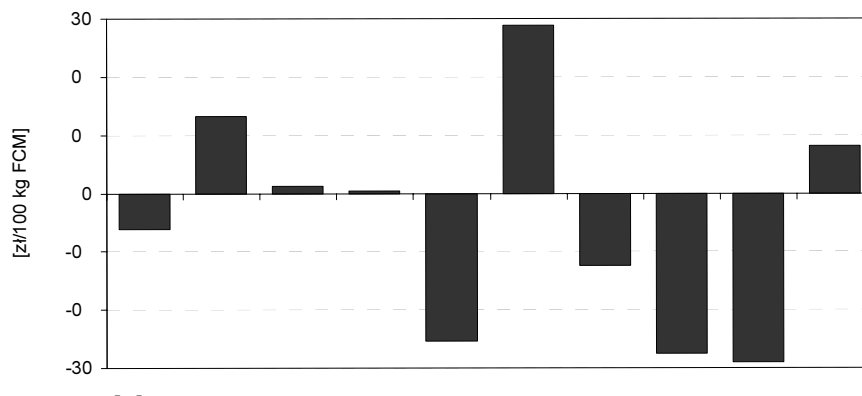
Rysunek 14. Źródła przychodów w gałęzi produkcji mleka w analizowanych gospodarstwach w 2004 r.
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z EDF.

Rysunek 15. Dochód rolniczy w wybranych krajach należących do EDF w 2004 r.
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z EDF.

rolnicy francuscy. Dochód rolniczy w Polsce nie należał do najniższych – wynosił 28 zł/100 kg FCM, a więc był wyższy od dochodów uzyskanych we wschodnich landach Niemiec oraz przez rolników holenderskich, szwedzkich i węgierskich, którzy odnotowali straty. Wielkość skali produkcji w byłych Niemczech Wschodnich, Polsce i na Węgrzech decydowała o uzyskiwaniu najwyższego dochodu rolniczego wytwarzanego w gospodarstwie. W landach wschodnich Niemiec i w Polsce dochód był najwyższy – wynosił odpowiednio 640 i 625 tys. zł; na Węgrzech odnotowano stratę, która ze względu również na skalę produkcji była duża i wynosiła 555 tys. zł na gospodarstwo.

Dodanie kosztów alternatywnych czynników produkcji spowodowało duże pogorszenie przeciętnych wyników gospodarstw. Przeciętny dochód z tytułu zarządzania przyjmował wartości dodatnie w Irlandii, byłych Niemczech Wschodnich, Polsce oraz Belgii i Wielkiej Brytanii (rys. 16). Zdecydowane pogorszenie wyników nastąpiło w Holandii i Szwecji, gdzie średnia strata z tytułu zarządzania wynosiła odpowiednio 25 i 27 zł/100 kg FCM.

Rysunek 16. Dochód z tytułu zarządzania w analizowanych gospodarstwach w 2004 r.
•ródło: opracowanie własne na podstawie danych z EDF.

PODSUMOWANIE

Analiza grupy polskich gospodarstw należących do EDF wykazała, że bezpośrednie koszty produkcji mleka w 2004 r. były najniższe w gospodarstwach indywidualnych. Wzrostowi wielkości skali produkcji towarzyszył wzrost kosztów bezpośrednich. Natomiast tendencją spadkową (w stosunku do wzrostu rozmiarów produkcji) charakteryzowały się całkowite koszty czynników produkcji. W efekcie przeciętne całkowite koszty produkcji mleka w trzech grupach rosły wraz ze wzrostem wielkości stada krów. Podobną tendencję wykazywały osiągane przychody w gospodarstwach, przy czym należy zaznaczyć, że ceny mleka w gospodarstwach dużych (trzecia grupa) były na bardzo zbliżonym poziomie. Sytuacja dochodowa najlepiej przedstawiała się w gospodarstwach z trzeciej grupy, w których obie kalkulowane kategorie dochodowe utrzymywały się na najwyższym poziomie.

Analiza konkurencyjności międzynarodowej polskich gospodarstw wykazała, że wśród analizowanych krajów, polscy rolnicy należący do EDF w 2004 r. ponieśli najmniejsze koszty całkowite produkcji mleka. Szczególnie korzystną sytuację dla produkcji mleka w porównaniu z pozostałymi krajami, stwarzały niskie koszty pracy i ziemi. Pomimo stosunkowo niskich przychodów polskich gospodarstw, w świetle analizowanych krajów, jako jedne z nielicznych wykazywały dodatnie wyniki finansowe.

LITERATURA

Hemme T. i in. 2005: IFCN Dairy Report 2005. International farm comparison network. Global Farm GbR, Braunschweig.

Ewa Kołoszycz

THE PROFITABILITY OF THE MILK PRODUCTION IN POLISH DAIRY FARMS IN
2004 – MEMBERS OF THE EUROPEAN DAIRY FARMERS

Summary

The article consists of two parts. In the first part comparison of the results of 29 Polish dairy farms were shown, in addition whole population for three groups were divided, in condition of the size of dairy herd. In the second part average results of chosen countries (belonging to European Dairy Farmers) are presented. Analysis of the cost of production indicates the increasing trend together with the growth of dairy herd. In comparison with other countries, Polish farmers had the lowest costs of milk production and reached positive entrepreneur's profit.

Adres do korespondencji:
dr Ewa Kołoszycz
Katedra Zarządzania Przedsiębiorstwami
Akademia Rolnicza w Szczecinie
ul. Monte Cassino 16
70-466 Szczecin
tel. (0 89) 423 10 12
e-mail: ekoloszycz@e-ar.pl

POLSKIE DUŻE GOSPODARSTWA SPECJALIZUJĄCE SIĘ W PRODUKCJI MLEKA NA TLE GOSPODARSTW Z WYBRANYCH KRAJÓW EUROPEJSKICH

Małgorzata Karolewska

Katedra Zarządzania Przedsiębiorstwami AR w Szczecinie
Kierownik Katedry: prof. dr hab. Michał Świtłyk

Słowa kluczowe: produkcja mleka, koszty produkcji mleka, Unia Europejska, polskie duże gospodarstwa mleczne

Key words: milk production, cost of milk production, European Union, big polish dairy farms

S y n o p s i s. W opracowaniu dokonano oceny dużych polskich gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka na tle gospodarstw z wybranych krajów europejskich. Do obliczeń wykorzystano model EDF, służący do porównań wyników ekonomicznych gospodarstw biorących udział w analizach sporządzanych na potrzeby Europejskiego Stowarzyszenia Producentów Mleka. Badaniami objęto gospodarstwa mleczne o liczbie krów powyżej 150 z wybranych krajów Europy. Na bazie danych EDF dokonano także analizy mocnych i słabych stron trzech polskich gospodarstw mlecznych PL-18, PL-60, PL-20 z liczbą krów odpowiednio 501, 900, 1770. Przeprowadzona analiza wskazuje na dobrą pozycję konkurencyjną dużych polskich gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka, głównie dzięki niskim kosztom produkcji, rosnącej cenie mleka, a także wysokiemu poziomowi dochodu uzyskanego z prowadzenia tej działalności.

WSTĘP

Wadą polskich gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka jest ich rozdrobniona struktura. Około 80% gospodarstw posiada nie więcej niż 4 krowy. Obserwowana jednak od kilku lat koncentracja produkcji mleka powoduje wzrost liczby dużych gospodarstw specjalizujących się w tej dziedzinie. Większe gospodarstwa mają lepsze możliwości kapitałowe i rozwojowe, a to prowadzi do wzrostu ich konkurencyjności na europejskim rynku mleka [Kołoszycz i in. 2006]. Akcesja Polski do UE spowodowała otwarcie nowych rynków zbytu, zmobilizowała polskich producentów mleka do poprawy standardów sanitarno-weterynaryjnych w gospodarstwach oraz dobrostanu zwierząt. Wynikiem tych działań jest poprawa jakości polskiego mleka, a także wzrost cen, co w rezultacie wpływa na wyraźną poprawę dochodów gospodarstw produkujących mleko. W długim okresie może być to źródłem trwałej przewagi konkurencyjnej, ze względu na niskie koszty produkcji mleka. Celem opracowania jest ocena dużych polskich gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka w porównaniu z gospodarstwami z wybranych krajów Europy.

MATERIAŁ BADAWCZY I METODYKA

Badaniami objęto duże gospodarstwa (powyżej 150 krów) z Europy specjalizujące się w produkcji mleka. Do porównań wykorzystano średnie kosztów, przychodów oraz dochodów gospodarstw z Polski (PL), Węgier (HU), Niemiec (DE), Holandii (NL), Włoch (IT), Szwecji (SE) oraz Wielkiej Brytanii (UK). Do przeprowadzenia analizy wykorzystano dane z 2004 roku zebrane dla Europejskiego Stowarzyszenia Producentów Mleka (*European Dairy Farmers*). Wszystkich obliczeń dokonano przy pomocy modelu EDF służącego do porównań wyników ekonomicznych gospodarstw biorących udział w analizach sporządzanych na potrzeby stowarzyszenia. Za walutę przyjętą do porównań gospodarstw przyjęto polski złoty. Dokonano również standaryzacji produkowanej ilości mleka, wykorzystując do tego celu jednostkę FCM (*fat corrected milk* – mleko o skorygowanej zawartości tłuszczu 4%).

Przeciętna wielkość stada krów analizowanych gospodarstw była zróżnicowana (tab.1). Największa była na Węgrzech i w Polsce, prawie o połowę mniejsza w Niemczech i Wielkiej Brytanii. Zdecydowanie najmniejsze stada krów były w Szwecji, Holandii i we Włoszech.

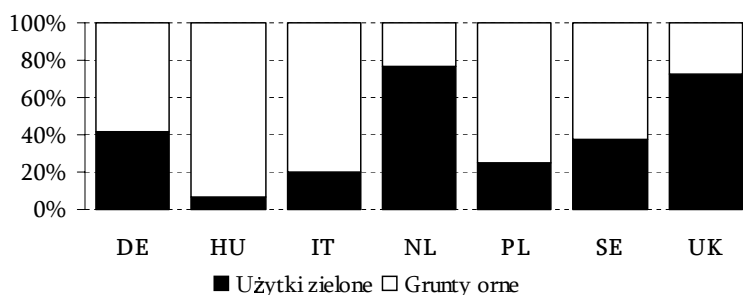
Tabela 1. Średnia wielkość stada krów oraz średnia wydajność mleczna krów badanych gospodarstw w wybranych krajach

Wyszczególnienie	Wielkości						
	DE	HU	IT	NL	PL	SE	UK
Średnia wielkość stada krów [szt.]	318	613	203	181	588	173	328
Średnia wydajność mleczna [kg/krowę/rok]	8170	6484	7150	8415	6796	859	6927

Źródło: Ankieta EDF 2005.

Najwyższą przeciętną wydajność mleczną krów (tab.1) osiągnęły gospodarstwa szwedzkie, holenderskie oraz niemieckie, ponad 8 tys. kg od krowy. Gospodarstwa włoskie, polskie oraz z Wielkiej Brytanii osiągnęły wydajność mleczną na poziomie 7000 kg. Najniższą wydajność mleczną osiągnęły gospodarstwa węgierskie – 6484 kg/krowę.

Zdecydowanie największy udział użytków zielonych w powierzchni paszowej gospodarstw (rys. 1) przyjętych do analizy był w Holandii oraz Wielkiej Brytanii i wyniósł średnio 70%. W gospodarstwach niemieckich i szwedzkich użytki zielone stanowiły około 40% powierzchni paszowej gospodarstw. W Polsce, Włoszech i na Węgrzech pasze produkowane w gospodarstwach pochodziły średnio w 80% z gruntów ornych.

Rysunek 1. Udział gruntów ornych i użytków zielonych w powierzchni paszowej badanych gospodarstw

Źródło: Ankieta EDF 2005.

WYNIKI EKONOMICZNE

Niski poziom kosztów jest podstawowym czynnikiem wpływającym na konkurencyjność polskich gospodarstw mlecznych. Najniższe koszty bezpośrednie, poniesione na zakup zwierząt, koszty żywienia, usług weterynaryjnych, leków, ubezpieczeń, utrzymania maszyn, budynków, badanych gospodarstwach ukształtowały się w Polsce i Wielkiej Brytanii, na poziomie 85 zł/100 kg FCM (tab. 2), zaś najwyższe zanotowano w gospodarstwach węgierskich i szwedzkich. Wśród grupy badanych gospodarstw najwyższe koszty pracy zanotowano w gospodarstwach szwedzkich i włoskich i były one ponad trzy razy większe od średnich kosztów pracy w Polsce. Gospodarstwa włoskie i holenderskie poniosły najwyższe koszty ziemi w porównaniu z pozostałymi krajami. Tylko gospodarstwa z Holandii, Niemiec i Włoch poniosły koszty związane z kwotą mleczną.

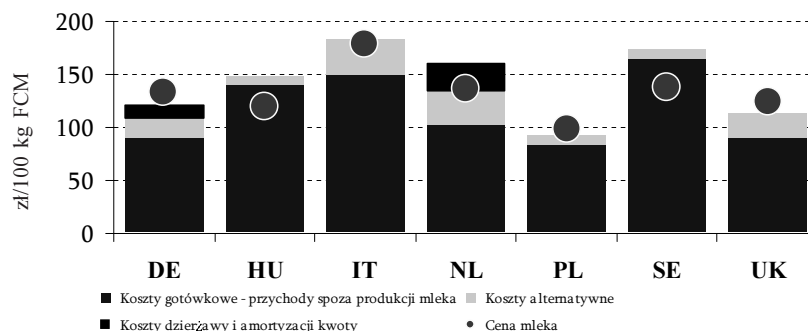
W grupie badanych gospodarstw najwyższe koszty produkcji mleka poniosły gospodarstwa włoskie, szwedzkie, holenderskie i węgierskie (odpowiednio 208, 198, 179, 174 zł/100 kg FCM), przewyższając prawie dwukrotnie koszty gospodarstw z Polski 114 zł/100 kg FCM.

Najwyższy przeciętny przychód całkowity z produkcji mleka w badanej grupie krajów europejskich osiągały gospodarstwa z Włoch (tab. 2). Gospodarstwa niemieckie, holenderskie, szwedzkie, węgierskie, a także z Wielkiej Brytanii uzyskały przychód na podobnym poziomie około 150 zł/100 kg FCM. Polskie gospodarstwa osiągały najniższy przychód całkowity w porównaniu z pozostałymi krajami, tylko 121 zł/100 kg FCM.

Tabela 2. Charakterystyka kosztów i przychodów w produkcji mleka badanych gospodarstw

Wyszczególnienie	Wielkości w zł/100 kg FCM w:						
	DE	HU	IT	NL	PL	SE	UK
Koszty bezpośrednie (bez wynagrodzeń)	94	141	126	95	85	130	85
Dzierżawa i amortyzacja kwoty	12	0	0	25	0	0	0
Całkowite koszty pracy	28	23	41	30	17	57	32
Całkowite koszty ziemi	8	2	14	15	2	1	13
Całkowite koszty kapitału	10	8	27	14	10	10	7
Przychody ze sprzedaży mleka	133	120	179	136	99	138	124
Przychody ze sprzedaży bydła	15	14	9	11	15	14	17
Dopłaty bezpośrednie, subsydia	13	0	16	6	5	8	5
Pozostałe przychody	3	11	0	2	2	1	3

Źródło: Ankieta EDF 2005.

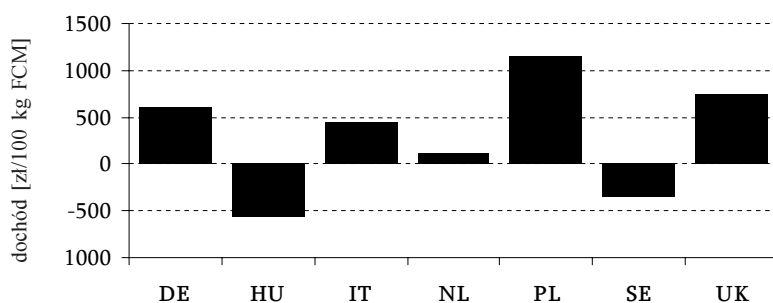

Rysunek 2. Progi rentowności w gałęzi produkcji mleka w wybranych krajach

Źródło: Ankieta EDF 2005.

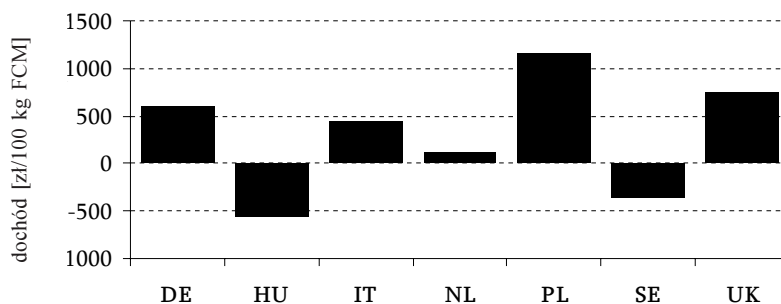
Wszystkie badane gospodarstwa za wyjątkiem gospodarstw węgierskich i szwedzkich osiągnęły pierwszy próg rentowności (pokrycie kosztów bezpośrednich przez cenę mleka). Drugi próg rentowności (pokrycie kosztów całkowitych przez cenę mleka) okazał się nieosiągalny dla gospodarstw z wszystkich badanych krajów. Najbliżej osiągnięcia drugiego progu rentowności były gospodarstwa niemieckie, gdzie cena mleka okazała się tylko o 7 zł/100 kg FCM za niska na pokrycie kosztów całkowitych produkcji (rys. 2). Najniższą cenę za mleko wśród badanych gospodarstw w 2004 roku otrzymały gospodarstwa polskie.

Najwyższy dochód rolniczy w przeliczeniu na gospodarstwo osiągnęły gospodarstwa polskie i brytyjskie (odpowiednio 1158, 744 zł/100 kg FCM), o czym zadecydowała w dużej mierze wielkość gospodarstw przyjętych do porównań. Straty poniosły gospodarstwa węgierskie oraz szwedzkie w wysokości 556 i 350 zł/100 kg FCM.

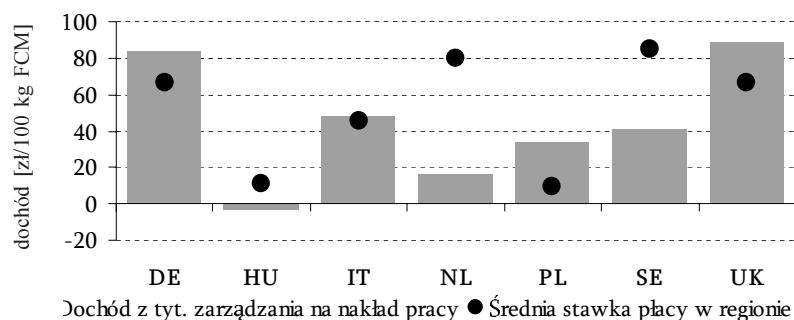
Ryunek 3. Dochód rolniczy uzyskany średnio w gospodarstwach w wybranych krajach
Źródło: Ankieta EDF 2005.

Wśród badanych gospodarstw najwyższy dochód rolniczy w przeliczeniu na 100 kg FCM w 2004 roku osiągnęły gospodarstwa brytyjskie, wyniósł on 34 zł (rys. 4). Niższy odpowiednio o 3 i 5 zł dochód odnotowano w gospodarstwach niemieckich i włoskich. Dochód dużych gospodarstw polskich w grupie badanych gospodarstw osiągnął średni poziom i wyniósł 16 zł/100 kg FCM. Gospodarstwa szwedzkie i węgierskie poniosły straty wynoszące odpowiednio 28 i 22 zł.

Rysunek 4. Przeciętny dochód rolniczy w wybranych krajach europejskich
Źródło: Ankieta EDF 2005.

W Niemczech, Polsce i Wielkiej Brytanii przeciętny dochód wytworzony z pracy i zarządzania, z nadwyżką pokrył średnią stawkę płacy w kraju (rys. 5). W najgorszym położeniu były gospodarstwa holenderskie i szwedzkie, w których różnica pomiędzy wypracowanym dochodem a średnią stawką płacy w regionie wyniosła odpowiednio 63 i 44 zł/godzinę.

Rysunek 5. Przeciętny dochód z pracy i zarządzania na nakład pracy w porównaniu ze średnią stawką płacy w kraju

Źródło: Ankieta EDF 2005.

Nieopłacana rodzinna siła robocza badanych dużych gospodarstw mlecznych dominowała we Włoszech oraz w Holandii (tab. 3). W pozostałych krajach gospodarstwa korzystały głównie z najmniejszej siły roboczej. Jedynie gospodarstwa węgierskie korzystały wyłącznie z pracy pracowników najemnych. Najwyższe przeciętne koszty pracy w przeliczeniu na 100 kg FCM poniosły gospodarstwa szwedzkie (57 zł). Koszty gospodarstw włoskich, brytyjskich, holenderskich i niemieckich osiągnęły średni poziom w badanej grupie. Najniższe przeciętne koszty pracy uzyskały gospodarstwa polskie (17 zł).

Tabela 3. Średnie koszty pracy w gałęzi produkcji mleka badanych gospodarstw w wybranych krajach w zł/100 kg FCM oraz średnie ceny pracy w zł/godzinę

Wyszczególnienie	Wielkości						
	DE	HU	IT	NL	PL	SE	UK
Wynagrodzenie	15	23	15	7	16	54	21
Nieopłacana siła robocza	13	0	26	24	1	3	12
Średnia stawka płacy w regionie	67	11	45	79	9	85	66
Płaca na godzinę	47	14	64	65	13	88	60
Produktywność pracy w kg FCM/godz.	940	275	567	1162	456	787	918

Źródło: Ankieta EDF 2005.

W Niemczech, Holandii i Wielkiej Brytanii stawka płacy w dużych gospodarstwach mlecznych była niższa niż przeciętnie oferowana stawka płacy robotnika wykwalifikowanego (tab. 3). W pozostałych krajach gospodarstwa za pracę najemną płaciły wyższe stawki niż stawki robotników o podobnych kwalifikacjach w regionie. Najwyższe stawki płacy za pracę w gospodarstwie zanotowano w Szwecji – 88 zł/godzinę. Zdecydowanie najniższe stawki płacy wśród badanej grupy krajów europejskich zanotowały gospodarstwa polskie oraz węgierskie, odpowiednio 13 i 14 zł/godzinę.

Najwyższą produktywność pracy w badanej grupie gospodarstw osiągnęły gospodarstwa holenderskie, w których średnio w ciągu jednej godziny pracy wyprodukowano 1162 kg FCM (tab. 3). Na wysokim poziomie kształtowała się również produktywność pracy gospodarstw niemieckich, brytyjskich oraz szwedzkich. Najniższą produktywnością pracy wśród analizowanych krajów charakteryzowały się gospodarstwa polskie i węgierskie, które wytwarzały przeciętnie 465 i 275 kg FCM/godzinę.

Najwyższe koszty dzierżawy ziemi wśród badanych gospodarstw zanotowano we Włoszech, średnio wyniosły one prawie 10 zł/100 kg FCM (tab. 4). Gospodarstwa szwedzkie, polskie i węgierskie poniosły najniższe koszty dzierżawy ziemi. Koszty dzierżawy ziemi powiększone o koszty alternatywne ziemi spowodowały, że w badanej grupie gospodarstw najwyższe przeciętne koszty ziemi w produkcji mleka poniosły w 2004 roku gospodarstwa holenderskie, włoskie i brytyjskie (odpowiednio 15, 14, 13 zł/100 kg FCM). Najwyższy czynsz dzierżawny odnotowano we Włoszech i Holandii (tab. 4), zaś prawie dwukrotnie niższe jego poziomy zanotowano w gospodarstwach brytyjskich (1407 zł) i niemieckich (934 zł). Najniższe przeciętne dzierżawy ziemi płacili rolnicy w Polsce oraz w Szwecji, odpowiednio 249 i 334 zł/ha. W badanej grupie gospodarstw tylko gospodarstwa holenderskie oraz brytyjskie płaciły wyższe czynsze dzierżawne niż przeciętne ceny ziemi w kraju.

Tabela 4. Średnie koszty ziemi w produkcji w zł/100 kg FCM oraz średnie czynsze dzierżawne ziemi badanych gospodarstw w zł/ha

Wyszczególnienie	Wielkości [zł/ha]						
	DE	HU	IT	NL	PL	SE	UK
Koszt dzierżawy ziemi	5	1	10	6	1	0,3	6
Oplata za ziemię własną	3	1	4	9	1	1	7
Łączny koszt ziemi	8	2	14	15	2	1	13
Krajowa średnia cena dzierżawy ziemi	949	631	2199	1984	249	334	1242
Płacony czynsz dzierżawny	934	42	2118	2944	122	83	1407
Produktywność ziemi [1000 kg FCM/ha]	56	22	76	70	29	60	47

Źródło: Ankieta EDF 2005.

W produkcji mleka najlepiej zasoby ziemi wykorzystywały gospodarstwa włoskie i holenderskie uzyskując 76 i 70 t FCM/ha (tab. 4). Nieco mniej mleka z ha powierzchni paszowej wyprodukowały gospodarstwa ze Szwecji, Niemiec i Wielkiej Brytanii, odpowiednio 60, 56, 47 t FCM. Gospodarstwa węgierskie oraz polskie osiągnęły najniższą produktywność ziemi w badanej grupie gospodarstw, produkowały w 2004 roku tylko 22 i 27 t FCM z 1 ha powierzchni paszowej.

Wysokość kosztów kapitału poniesionych w produkcji mleka zależała głównie od stopnia zadłużenia gospodarstwa oraz od wysokości kapitału własnego zaangażowanego w produkcję mleka. Koszty kapitału ponoszone przez gospodarstwa polskie były porównywalne z większością badanych krajów europejskich i wyniosły 10 zł/100 kg FCM (tab. 5).

Tabela 5. Przeciętne koszty kapitału oraz średnia produktywność kapitału badanych gospodarstw w wybranych krajach

Wyszczególnienie	DE	HU	IT	NL	PL	SE	UK
Koszty kapitału w zł/100 kg FCM	10	8	27	14	10	10	7
Produktywność kapitału w kg FCM/1000 zł. kapitału	11 834	11 681	4263	8997	8857	9667	11 536

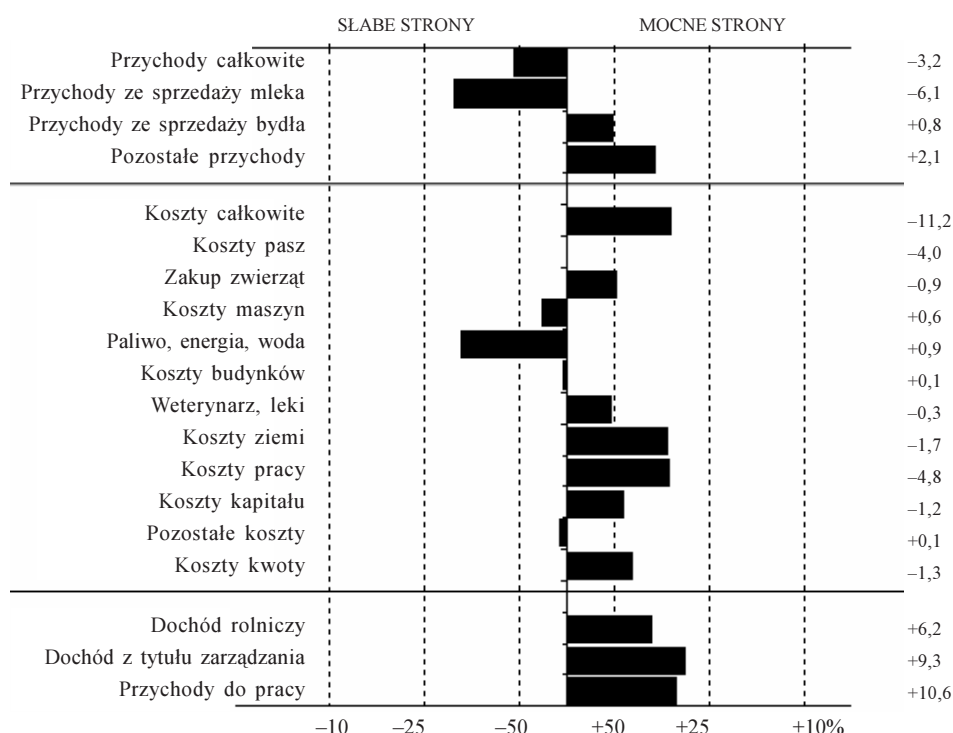
Źródło: Ankieta EDF 2005.

Gospodarstwa włoskie poniosły najwyższe koszty kapitału w badanej grupie gospodarstw (27,4 zł/100 kg FCM) przewyższając prawie trzykrotnie wysokość kosztów kapitału gospodarstw z pozostałych krajów.

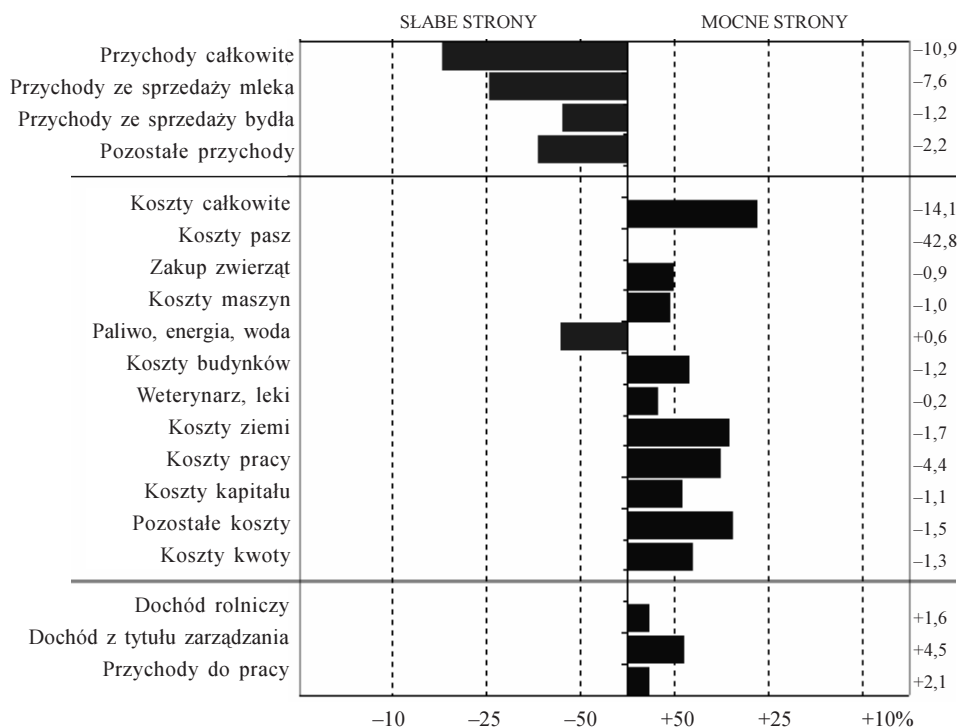
Produktywność kapitału (tab. 5) kształtowała się odwrotnie proporcjonalnie do wysokości poniesionych kosztów. Wobec tego najniższą produktywność kapitału uzyskały gospodarstwa włoskie, w których wytwarzano przeciętnie 4263 kg FCM na każde 1000 zł zaangażowanego kapitału. Najwyższą produktywnością kapitału charakteryzowały się gospodarstwa niemieckie, węgierskie i brytyjskie (odpowiednio 11 834, 11 681, 11 536 kg FCM). Produktywność kapitału gospodarstw polskich wyniosła 8857 kg FCM.

MOCNE I SŁABE STRONY POLSKICH GOSPODARSTW W PORÓWNIANIU ZE ŚREDNIĄ WSZYSTKICH BADANYCH GOSPODARSTW

Do przeprowadzenia analizy mocnych i słabych stron wybrano trzy duże polskie gospodarstwa PL-18, PL-60, PL-20 z liczbą krów odpowiednio 501, 900, 1770. W celu porównania wybranego gospodarstwa ze średnią wszystkich pozostałych dużych badanych gospodarstw europejskich dokonano ujednoczenia wartości [Raport EDF 2005]. Polega to na tym, że różnica pomiędzy wybranym gospodarstwem a średnią gospodarstw jest dzielona

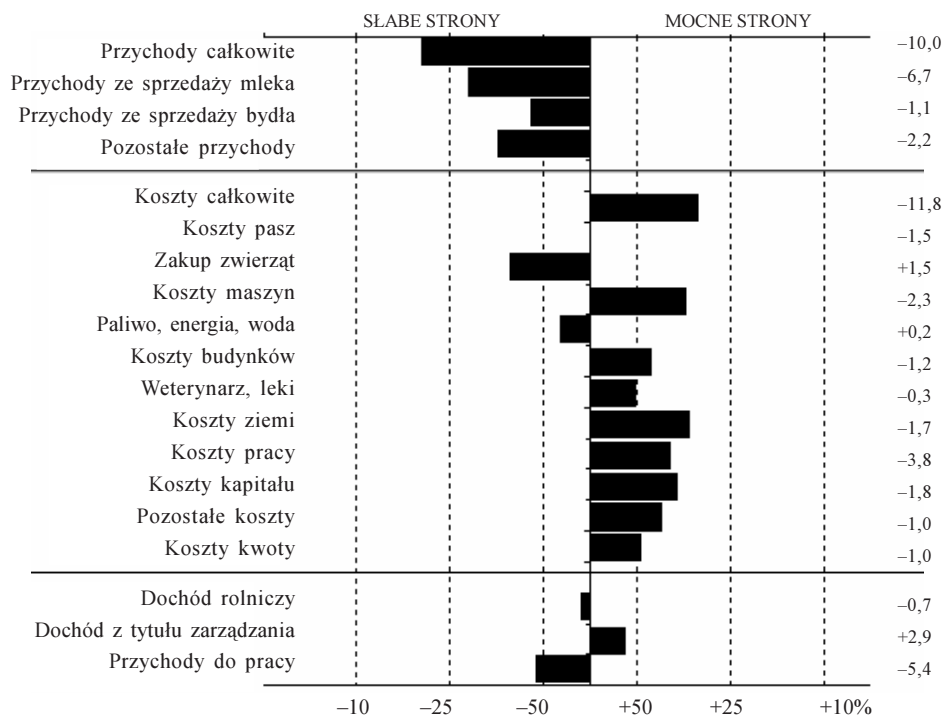
Rysunek 6. Mocne i słabe strony gospodarstwa PL-18
Źródło: Ankieta EDF 2005.

Rysunek 7. Mocne i słabe strony gospodarstwa PL-60
Źródło: Ankieta EDF 2005.

przez wyliczoną wartość odchylenia standardowego. Wszystkie kluczowe wskaźniki gospodarstwa zostały porównane z poszczególnymi wskaźnikami średniej gospodarstw.

Analiza mocnych i słabych stron wykazała wysoki poziom konkurencyjności polskich dużych gospodarstw głównie pod względem ponoszonych kosztów (rys. 6, 7, 8). Mocną stroną wszystkich trzech gospodarstw stanowiły stosunkowo niskie koszty czynników produkcji mleka. Jedynie koszty zakupu paliwa, energii, wody oraz dodatkowo w przypadku gospodarstwa PL-20 koszty zakupu zwierząt stanowiły wśród grupy wszystkich kosztów słabą stroną tych gospodarstw. Konkurencyjny poziom dochodu z produkcji mleka uzyskało w 2004 roku gospodarstwo PL-18 i znalazło się w 30% najlepszych gospodarstw w badanej grupie. Zdecydowanie najsłabszą stroną badanych gospodarstw był przychód uzyskany z produkcji mleka. W gospodarstwach PL-60 i PL-20 procentowe odchylenie osiągniętego przychodu całkowitego od średniej w badanej grupie wyniosło -10% . Tylko w gospodarstwie PL-18 przychody ze sprzedaży bydła oraz pozostałe przychody, na które składają się dopłaty bezpośrednie, przychody z dzierżawy kwoty oraz dywidendy ze spółdzielni osiągnęły wyższą wartość niż średnia wszystkich badanych gospodarstw europejskich.

Rysunek 8. Mocne i słabe strony gospodarstwa PL-20
Źródło. Ankieta EDF 2005.

PODSUMOWANIE

W grupie badanych dużych mleczarskich gospodarstw europejskich najwyższą przeciętną wydajnością mleczną krów charakteryzowały się gospodarstwa szwedzkie, holenderskie oraz niemieckie. Wydajność mleczna krów gospodarstw polskich osiągnęła nieco niższy, ale również konkurencyjny poziom.

Najwyższe koszty produkcji mleka poniosły gospodarstwa włoskie, szwedzkie, holenderskie oraz węgierskie przewyższając prawie dwukrotnie koszty poniesione przez gospodarstwa polskie. Wszystkie badane gospodarstwa za wyjątkiem gospodarstw szwedzkich oraz węgierskich osiągnęły pierwszy próg rentowności, drugiego poziomu rentowności nie udało się osiągnąć badanym gospodarstwom. Analiza uzyskanego dochodu w przeliczeniu na gospodarstwo wykazała najwyższy poziom w gospodarstwach polskich oraz brytyjskich, a w przeliczeniu na 100 kg FCM najwyższy poziom dochodu uzyskały gospodarstwa brytyjskie, stratę natomiast poniosły gospodarstwa szwedzkie oraz węgierskie. Najniższy przychód z produkcji mleka spośród badanych krajów osiągnęły gospodarstwa polskie.

Najwyższą produktywność pracy wśród badanej grupy gospodarstw osiągnęły gospodarstwa holenderskie, najniższą zaś gospodarstwa polskie oraz węgierskie. Zasoby ziemi najlepiej wykorzystywały gospodarstwa włoskie i holenderskie. Produktywność kapitału

gospodarstw polskich osiągnęła średni poziom w porównaniu z gospodarstwami z pozostałych krajów, najwyższą osiągnęły gospodarstwa niemieckie, węgierskie oraz brytyjskie.

Przeprowadzona analiza mocnych i słabych stron wskazuje na dobrą pozycję konkurencyjną dużych polskich gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka dzięki niskim kosztom produkcji, rosnącej cenie, a także wysokiego poziomu dochodu uzyskanego z prowadzenia tej działalności.

LITERATURA

- Kołoszycz E., Mongiło Z., Świtłyk M. 2006: Koszty produkcji mleka w Polsce w 2004 r. Wyd. AR w Szczecinie.
- Kołoszycz E., Świtłyk M. 2004: Koszty, dochodowość i efektywność produkcji mleka. ZPPM, 33-43.
- Raport EDF 2005. Analiza porównawcza kosztów produkcji mleka. AR Szczecin, Katedra Zarządzania Przedsiębiorstwami, SGGW, Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych, Szczecin.

Małgorzata Karolewska

LARGE POLISH FARMS SPECIALIZED IN MILK PRODUCTION IN COMPARISON WITH THE EU FARMS

Summary

The aim of this article is estimation of large polish farms specialized in milk production in comparison with the selected EU farms. The estimation prepared on the basis of EDF (European Dairy Farmers) model, which compare economic results of European farms within the EDF. In the article the results of the research of large (over 150 cows) farms from the EU. On the basis on EDF data the analysis of Strong and Weak Points of 3 big polish dairy farms was prepared. The results of the analysis showed a good condition of polish large dairy farms due to the low cost of milk production, rising milk price and relatively high income.

Adres do korespondencji:
mgr Małgorzata Karolewska
Akademia Rolnicza w Szczecinie
Wydział EiOGŻ
Katedra Zarządzania Przedsiębiorstwami
ul. Monte Cassino 16
70-466 Szczecin
tel. (0 91) 423 10 12 wew. 55
e-mail: mkarolewska@e-ar.pl

ORGANIZACJA I WYNIKI PRODUKCYJNO-EKONOMICZNE PRZEDSIĘBIORSTW WIELKOBSZAROWYCH PRODUKUJĄ- CYCH MLEKO W LATACH 1995-2002

Anna Grontkowska

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW w Warszawie
Kierownik Katedry: prof. dr hab. Wojciech Ziętara

Słowa kluczowe: produkcja mleka, gospodarstwo wielkoobszarowe
Key words: milk production, large farms

S y n o p s i s. W opracowaniu przedstawiono zmiany sytuacji produkcyjno-ekonomicznej gospodarstw wielkoobszarowych produkujących mleko w latach 1995-2002 w zależności od formy organizacyjno-prawnej. Z badań wynika, że ich liczba zmniejszała się. Z produkcji mleka wycofywały się przede wszystkim jednostki o mniejszej powierzchni użytków rolnych. Niezależnie od formy organizacyjno-prawnej badane jednostki zwiększały liczbę krów w stadzie oraz wielkość produkcji mleka, zarówno na gospodarstwo, jak i od jednej krowy. Zanotowano zróżnicowanie pomiędzy analizowanymi formami organizacyjno-prawnymi w zakresie wydajności pracy: najniższą charakteryzowały się jednostki pozostające własnością Skarbu Państwa, zaś najwyższą – sprywatyzowane lub sprywatyzowane w zakresie zarządzania (dzierżawa).

WSTĘP

Mechanizm rynkowy wprowadzony w Polsce w połowie 1989 roku przyczynił się do zmian funkcjonowania gospodarstw rolniczych, w tym produkujących mleko. W Polsce w latach 1990-1995 występowało systematyczne zmniejszanie się pogłowia krów. Spadek wyniósł ponad 27%, z 4,9 do 3,5 mln sztuk. W latach 1996-2002 zanotowano wolniejsze jego tempo (z 3461 do 2873 tys. krów) i w kolejnych latach nadal występowała niewielka tendencja malejąca. W 1996 roku chowem krów zajmowało się 1259,3 tys. gospodarstw, czyli około 62% ogółu, zaś w 2002 roku liczba gospodarstw produkujących mleko zmniejszyła się do 841 tys., a ich udział wynosił 43%. Wycofywanie się z produkcji mleka dotyczyło gospodarstw wszystkich grup obszarowych [Gomułka 2003].

Po wprowadzeniu gospodarki rynkowej nastąpiły zmiany w towarowej produkcji mleka w gospodarstwach utrzymujących zarówno niewielkie, jak i duże stada krów. W 1996 roku tą produkcją zajmowały się przede wszystkim gospodarstwa o powierzchni od 5 do 20 ha, które utrzymywały 58,7% pogłowia krów, w 2002 roku były one nadal grupą dominującą (53,1% pogłowia), jednak zanotowano wyraźny wzrost (o 10,5 pp.) udziału pogłowia krów w gospodarstwach z grupy 20-50 ha, a także w gospodarstwach od 50 do 200 ha (2,6 pp.)

[Gomułka 2003]. Zmiany pogłowia krów dotyczyły także przedsiębiorstw wielkoobszarowych, powstałych w wyniku przemian własnościowych.

CEL I MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

W opracowaniu wykorzystano dane źródłowe z przedsiębiorstw wielkoobszarowych uczestniczących nieprzerwanie w badaniach prowadzonych przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej w latach 1995-2002. Łącznie próbę tworzyło 103 gospodarstwa.

Celem opracowania było przedstawienie zmian sytuacji ekonomicznej przedsiębiorstw wielkoobszarowych zajmujących się towarową produkcją mleka w latach 1995-2002, z wyodrębnieniem zmian dokonujących się w poszczególnych formach organizacyjno-prawnych.

CHARAKTERYSTYKA PRZEDSIĘBIORSTW

Z bazy danych IERiGŻ za lata 1995-2002 wybrano gospodarstwa utrzymujące krowy mleczne i realizujące towarową produkcję mleka. Liczbę tych przedsiębiorstw oraz charakterystykę zasobów ziemi przedstawia tabela 1. Produkcją mleka w analizowanej zbiorowości z roku na rok zajmowało się coraz mniej przedsiębiorstw. Ich liczba w okresie 8 analizowanych

Tabela 1. Charakterystyka badanych przedsiębiorstw wielkoobszarowych według form prawnych w latach 1995-2002

Forma organizacyjno-prawna	Wielkości w roku							
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Liczba przedsiębiorstw								
Ogółem	72	65	58	53	47	44	40	37
A	17	15	14	12	9	3	1	1
D	31	27	25	19	16	21	23	21
JSA	24	21	17	16	15	13	10	9
K	1	2	2	6	7	7	6	6
Powierzchnia użytków rolnych w ha								
Ogółem	1776,7	1802,6	1757,0	1799,0	1864,0	1645,2	1745,2	1805,3
A	1850,3	1890,1	1892,8	1992,7	2224,9	-	-	-
D	1472,0	1458,1	1313,3	1352,2	1466,9	1380,8	1416,8	1452,1
JSA	2118,1	2284,5	2391,6	2462,0	2472,6	2565,4	2988,5	3212,8
K	-	-	-	1056,8	1005,1	975,0	1118,2	1126,5
Udział gleb dobrych w %								
Ogółem	55,9	56,6	58,5	56,4	54,5	56,0	57,0	57,6
A	60,4	63,0	62,0	64,7	59,4	-	-	-
D	48,9	51,2	56,6	47,5	44,0	47,6	51,7	53,6
JSA	61,8	59,1	62,5	60,9	60,8	64,0	68,5	66,5
K	-	-	-	55,7	58,7	60,5	61,1	61,1

Oznaczenia: A – gospodarstwa w administrowaniu, D – gospodarstwa w dzierżawie, JSA – jednoosobowe spółki Agencji WRSP, K – gospodarstwa prywatne.

Źródło: badania własne.

lat zmniejszyła się o prawie połowę. Dominującą formą organizacyjno-prawną funkcjonowania badanych przedsiębiorstw była dzierżawa od Skarbu Państwa przez osoby fizyczne, spółki pracownicze lub inne podmioty gospodarcze. Udział tej formy prawnej w 1995 roku kształtował się na poziomie 43%, w latach 1998-1999 zmniejszył się do około 35%, zaś w latach 2001-2002 zwiększył się do 57% ogółu przedsiębiorstw wielkoobszarowych zajmujących się produkcją mleka. W pozostałych formach organizacyjno-prawnych obserwowano tendencje podobne jak w reprezentatywnej zbiorowości gospodarstw wielkoobszarowych powstałych na bazie majątku Skarbu. Nastąpiło zmniejszenie liczby gospodarstw w administrowaniu, jednoosobowych spółek Agencji oraz zwiększenie liczby jednostek, w których nastąpiła całkowita zmiana właściciela, czyli gospodarstw zakupionych. Spośród 16 gospodarstw w administrowaniu, 8 zaprzestało produkcji mleka, a w pozostałych 8 dokonano zmiany formy organizacyjno-prawnej. W siedmiu gospodarstwach zamieniono administrowanie na dzierżawę nieruchomości, zaś jedno – stało się gospodarstwem prywatnym. Ponadto, dokonano zakupu pięciu gospodarstw dzierżawionych oraz trzy jednoosobowe spółki Agencji zostały przekształcone w gospodarstwa w dzierżawie. Ogółem w badanej grupie przedsiębiorstw zanotowano 16 zmian w zakresie formy organizacyjno-prawnej, które dokonały się następująco: 2 w 1996 roku, 3 w 1997 roku, 2 w 1998 roku, 6 w 1999 roku oraz 3 w 2000 roku. A zatem najczęściej zmiany formy organizacyjno-prawnej dokonywano w 1999 roku.

W zakresie powierzchni użytków rolnych wystąpiło istotne statystycznie zróżnicowanie pomiędzy formami organizacyjno-prawnymi. Gospodarstwa prywatne charakteryzowały się najmniejszym obszarem, zaś jednoosobowe spółki Agencji największym (tab. 1). Zmiany w latach 1995-2002 średniej wielkości powierzchni użytków rolnych przedsiębiorstw wielkoobszarowych produkujących mleko wykazywały pewne tendencje. Grupami wyraźnie ją zwiększającymi były gospodarstwa w administrowaniu (wzrost do 1999 roku o 20%) oraz jednoosobowe spółki Agencji (o ponad 50%), co oznacza, że w produkcję mleka angażowały się jednostki większe obszarowo, zaś mniejsze z niej rezygnowały.

W analizowanej zbiorowości jakość gleb zmierzono wskaźnikiem udziału gleb dobrych. Wystąpiło tu statystycznie istotne zróżnicowanie między poszczególnymi formami organizacyjno-prawnymi. Największym, zwiększającym się w kolejnych latach, udziałem gleb dobrych charakteryzowały się jednoosobowe spółki Agencji, zaś najmniejszym, ale także w latach 1999-2002 wyraźnie zwiększającym się – gospodarstwa w dzierżawie. A zatem w produkcję mleka angażowały się jednostki dysponujące stosunkowo dobrymi glebami, bowiem w latach 1995-2002 udział gleb dobrych w gospodarstwach produkujących mleko średnio kształtował się powyżej 55%.

W tabeli 2 zestawiono wybrane wskaźniki charakteryzujące produkcję roślinną w gospodarstwach wielkoobszarowych zajmujących się produkcją mleka w latach 1995-2002. Udział zbóż w strukturze zasiewów był istotnie zróżnicowany w większości lat. Najniższym udziałem zbóż, wynoszącym średnio 55%, charakteryzowały się jednoosobowe spółki Agencji, zaś najwyższym gospodarstwa prywatne (średnio 68%). W latach 1995-2002 najwyższe przeciętne plony zbóż notowano w jednoosobowych spółkach Agencji, a najniższe w gospodarstwach w dzierżawie (lata 1995-1997) i gospodarstwach prywatnych (lata 1998-2002). Jednak w zakresie plonowania zbóż zaobserwowano tendencję zmniejszania dystansu między poszczególnymi formami organizacyjno-prawnymi. Wynikało to m.in. z zastosowania we wszystkich formach organizacyjno-prawnych zbliżonego poziomu nawożenia mineralnego. W latach 1995-1996 najniższy poziom zużycia nawozów, wynoszący około 150-160 kg NPK na 1 ha UR, notowano w jednostkach w dzierżawie, zaś najwyższy w jednoosobowych

Tabela 2. Wskaźniki charakteryzujące produkcję roślinną badanych przedsiębiorstw wielkoobszarowych w latach 1995-2002

Forma organizacyjno-prawna	Wielkości wskaźników w roku							
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Udział zbóż w %								
Ogółem	56,2	61,6	63,9	61,9	60,2	64,3	65,0	64,4
A	59,9	66,4	65,2	61,8	60,2	-	-	-
D	58,4	64,6	67,6	63,9	64,0	67,7	67,8	66,7
JSA	50,7	54,2	56,2	55,8	54,0	55,6	54,5	56,1
K	-	-	-	72,0	64,8	66,4	69,7	66,6
Plon zbóż w q/ha								
Ogółem	42,9	40,8	41,8	46,0	42,8	50,0	50,2	50,6
A	44,7	41,1	42,3	46,3	43,1	-	-	-
D	37,1	36,9	39,8	42,8	42,2	52,0	49,5	51,3
JSA	49,1	45,5	45,8	51,9	44,9	50,4	54,4	54,9
K	-	-	-	40,4	39,4	45,4	45,8	49,9
Zużycie NPK w kg na ha UR								
Ogółem	181,4	199,2	205,7	207,8	193,7	194,7	210,4	240,6
A	194,4	212,1	208,2	239,6	210,9	-	-	-
D	149,6	165,1	204,6	185,4	182,4	194,4	218,7	241,0
JSA	213,4	234,1	215,0	216,8	196,8	209,4	187,6	229,3
K	-	-	-	191,5	190,5	194,8	219,0	264,5

Źródło: jak w tab. 1.

Tabela 3. Wskaźniki charakteryzujące produkcję mleka badanych przedsiębiorstw wielkoobszarowych w latach 1995-2002

Forma organizacyjno-prawna	Wielkości wskaźników w roku							
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Produkcja mleka [tys. l/gospodarstwo]								
Ogółem	1170,0	1202,0	1347,0	1443,0	1606,5	1653,7	1813,7	2177,2
A	1099,1	1092,8	1224,6	1285,8	1395,0	-	-	-
D	644,4	781,4	756,4	779,6	895,5	972,8	1175,6	1414,0
JSA	1900,0	2117,6	2452,9	2697,0	2970,2	3475,2	4553,7	5225,4
K	-	-	-	515,2	581,4	624,3	737,8	607,0
Stan średni krów [szt.]								
Ogółem	292	303	301	307	325	318	329	359
A	275	294	296	296	328	-	-	-
D	194	225	202	203	216	233	219	237
JSA	414	442	478	508	531	597	725,5	826
K	-	-	-	128	127	126,5	137	115
Wydajność mleka [l/krowa/rok]								
Ogółem	3681	3681	4054	3957	4308	4512	5257	5499
A	3251	3513	3896	4003	4008	-	-	-
D	3051	3234	3903	3555	3802	4047	5151	5561
JSA	3929	4255	4571	4522	5067	5104	5815	5926
K	-	-	-	3632	4221	5150	4981	4328

Źródło: jak w tab. 1.

spółkach Agencji – około 215 kg NPK na 1 ha UR. W latach 2001-2002 gospodarstwa zajmujące się produkcją mleka, zarówno dzierżawione jak i sprywatyzowane, wyraźnie zwiększyły nakłady nawożenia mineralnego do prawie 220 kg NPK na 1 ha UR w 2001 i ponad 240 hg w 2002 roku. W jednoosobowych spółkach Agencji w całym okresie utrzymywano zbliżony poziom nawożenia mineralnego. A zatem w ostatnich latach nastąpiło wyrównanie zarówno nakładów, jak i efektów produkcji roślinnej między analizowanymi formami organizacyjno-prawnymi.

W tabeli 3 przedstawiono wybrane wskaźniki charakteryzujące produkcję mleka w badanych gospodarstwach. W latach 1995-2002 największe stada krów znajdowały się w jednoosobowych spółkach Agencji. Jednostki te systematycznie zwiększały stada. Liczba krów w 2002 roku zwiększyła się o prawie 100% w stosunku do roku 1995 i ukształtowała się na poziomie średnio prawie 830 sztuk. Stada krów w gospodarstwach wielkoobszarowych będących w dzierżawie liczyły około 220-240 sztuk, zaś najmniej liczne stada występowały w gospodarstwach prywatnych powstałych na bazie gruntów z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa. Ich liczebność wynosiła około 130 sztuk, przy czym w 2002 roku została obniżona do 115 krów. W gospodarstwach zanotowano zjawisko koncentracji stad krów.

W latach 1995-2002 wystąpiła we wszystkich analizowanych formach organizacyjno-prawnych tendencja rosnąca wielkości produkcji mleka, przy zmniejszającej się liczbie gospodarstw. Ogółem wzrost produkcji mleka wynosił 1 mln litrów. Największy był w jednoosobowych spółkach Agencji, co wynikało zarówno ze zwiększenia pogłowia krów, jak i zwiększenia wydajności jednostkowej produkcji mleka od krowy, która wzrosła przeciętnie o prawie 2 tys. litrów.

W tabeli 4 zestawiono wskaźniki charakteryzujące wyniki ekonomiczne oraz poziom zagrożenia upadłością badanych przedsiębiorstw. W latach 1995-2002 w badanych gospo-

Tabela 4. Wyniki ekonomiczne przedsiębiorstw wielkoobszarowych produkujących mleko w latach 1995-2002

Forma organizacyjno-prawna	Wielkości wskaźników w roku							
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Produkcja w zł na 1 ha UR								
Ogółem	2472	3245	3373	3530	2772	3025	3454	3301
A	1817	2190	2431	2535	2903	-	-	-
D	1450	1881	2180	2189	2167	2526	3188	3256
JSA	4255	5865	6151	6439	3683	3753	4302	3938
K	-	-	-	2006	2039	2838	3163	2698
Wydajność pracy w tys. zł na zatrudnionego								
Ogółem	49,6	59,4	69,4	77,5	81,3	109,2	128,5	125,8
A	36,9	51,7	54,6	62,7	62,7	-	-	-
D	66,9	72,6	89,8	100,9	104,6	125,0	144,4	143,6
JSA	36,1	46,1	50,9	55,9	57,1	83,8	93,1	92,1
K	-	-	-	90,1	103,6	124,8	132,9	120,3
Zagrożenie upadłością – FD								
Ogółem	3,25	3,29	1,73	1,44	0,34	1,78	1,48	0,91
A	3,44	3,00	2,07	1,46	1,75	-	-	-
D	3,53	3,72	1,57	0,20	-1,8	1,07	1,46	0,67
JSA	2,53	1,80	1,68	1,19	0,47	1,31	0,82	0,12
K	-	-	-	5,8	2,82	3,55	2,49	2,84

Źródło: obliczenia własne na podstawie bazy danych IERiGŻ.

darstwach wydajność pracy mierzona wartością przychodów ze sprzedaży w przeliczeniu na pracownika wzrosła 1,5-krotnie. Jednak wystąpiło zróżnicowanie wydajności pracy między formami organizacyjno-prawnymi. Najniższą notowano w jednoosobowych spółkach Agencji i w gospodarstwach administrowanych, zaś najwyższą w gospodarstwach będących w dzierżawie oraz sprywatyzowanych. Wydajność pracy w gospodarstwach w dzierżawie oraz zakupionych była wyższa o około 30-50% w relacji do jednoosobowych spółek Agencji.

W przeprowadzanych badaniach analizowano występowanie sytuacji kryzysowej, czyli zagrożenia upadłością według „modelu poznańskiego” [Hamrol i in. 2004] określonego liniową funkcją FD o postaci:

$$FD = 3,562W_7 + 1,588W_{16} + 4,288W_5 + 6,719W_{13} - 2,368$$

gdzie:

W_7 – rentowność aktywów (wynik finansowy netto/majątek całkowity),

W_{16} – wskaźnik szybki (majątek obrotowy-zapasy)/zobowiązania krótkoterminowe,

W_5 – kapitał stały/majątek całkowity,

W_{13} – rentowność sprzedaży (Wynik finansowy ze sprzedaży/ Przychody ze sprzedaży).

Wyniki funkcji FD powyżej zera oznaczają dobrą kondycję przedsiębiorstwa, zaś poniżej zera określają trudną sytuację przedsiębiorstwa, kandydata do bankructwa w krótkim okresie. W latach 1995 i 1996 badane gospodarstwa produkujące mleko charakteryzowały się najkorzystniejszą, a jednocześnie niezróżnicowaną w podziale na formy organizacyjno-prawne, sytuacją w zakresie występowania zagrożenia bankructwem. W latach 1997-2000 najtrudniejszą sytuację obserwowano w grupie jednostek w dzierżawie, do której najczęściej „wpadały” jednostki zmieniające formę organizacyjno-prawną m.in. w celu poprawy kondycji finansowej. Brak zagrożeń bankructwem występował w grupie gospodarstw mlecznych zakupionych. Coraz większe zagrożenie bankructwem notowano w grupie jednoosobowych spółek Agencji.

PODSUMOWANIE

Badana zbiorowość przedsiębiorstw wielkoobszarowych prowadzących produkcję mleka zmniejszała się z roku na rok. W latach 1995-2002 ich liczba zmniejszyła się z 72 do 37 jednostek, z których większość funkcjonowała jako gospodarstwa w dzierżawie. We wszystkich formach organizacyjno-prawnych kontynuacją produkcji mleka były zainteresowane jednostki zwiększające obszar oraz charakteryzujące się wysokim udziałem gleb dobrych.

W organizacji produkcji roślinnej zanotowano istotne zróżnicowanie w zakresie udziału zbóż w strukturze zasiewów. Najniższym ich udziałem charakteryzowały się jednoosobowe spółki Agencji, zaś najwyższym – gospodarstwa prywatne. Poziom uzyskiwanych plonów zbóż w analizowanych jednostkach wyrównał się, co było efektem zastosowania zbliżonego poziomu nawożenia mineralnego.

Największymi stadami krów charakteryzowały się jednoosobowe spółki Agencji, które ponadto systematycznie zwiększały liczebność stada. Stada krów w gospodarstwach będących w dzierżawie były prawie 3,5-krotnie mniejsze, zaś najmniej liczne były stada gospodarstw prywatnych. W analizowanym okresie w grupie badanych gospodarstw mlecznych wyraźnie wystąpiło zjawisko koncentracji stad krów.

Zanotowano tendencję rosnącą wielkości produkcji mleka, chociaż na odmiennym poziomie. Badane gospodarstwa niezależnie od formy organizacyjno-prawnej charakteryzowało systematyczne zwiększanie wydajności jednostkowej produkcji mleka od krowy.

Wydajność pracy badanych gospodarstw wzrosła 1,5-krotnie, przy wyraźnym jej zróżnicowaniu pomiędzy formami organizacyjno-prawnymi. Najniższą wydajnością charakteryzowały się jednoosobowe spółki Agencji i gospodarstwa administrowane, zaś najwyższą gospodarstwa w dzierżawie oraz sprywatyzowane.

LITERATURA

- Gomułka J. 2003: Produkcja zwierzęca. [W:] Ewolucja gospodarstw rolnych w latach 1996-2002, oprac. pod kierunkiem W. Józwiaka. GUS, Warszawa.
- Hamrol M. Czajka B., Piechocki 2004: Upadłość przedsiębiorstwa – model analizy dyskryminacyjnej. *Przegląd organizacji*, nr .

Anna Grontkowska

CHANGES OF ECONOMIC SITUATION IN LARGE SCALE DAIRY FARMS IN PERIOD 1995-2002

Summary

This article presents THE changes of the economic situations in the large scale dairy farms depending on their legal forms in the period 1995-2002. It was noted that a number of dairy farms decreased year by year just as in Polish agriculture as a whole. Mainly the smaller farms gave up the production.

In all analyzed groups of the farms increase of herd size and milking yield were observed. Above factors result in milk production increase on farms researched.

A significant difference was ascertained in the work efficiency, the lowest one was observed in State owned farms, the highest one in private and rented farms.

Adres do korespondencji:

Dr inż. Anna Grontkowska
Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW w Warszawie
ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
tel. (0 22) 593 42 40
e-mail: anna_grontkowska@sggw.pl

WPŁYW ZADŁUŻENIA NA EFEKTYWNOŚĆ PRODUKCJI I KAPITAŁU W GOSPODARSTWACH SPECJALIZUJĄCYCH SIĘ W PRODUKCJI MLEKA

Roman Sass

Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie
Dyrektor: dr inż. Roman Sass

Słowa kluczowe: zadłużenie, skala produkcji, gospodarstwa mleczne, produkcja, dochody, efektywność kapitału, efektywność produkcji, inwestycje, płynność finansowa

Key words: borrowings, scale of production, dairy farms, production, incomes, capital efficiency, efficiency of production, investments, financial liquidity

S y n o p s i s: Ocenę sytuacji ekonomicznej prowadzono w gospodarstwach, w których dominującym kierunkiem była produkcja mleka. Do badań wykorzystano dane z gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną w 2003 roku z terenu całego kraju. Analizowane gospodarstwa podzielono na sześć grup w zależności od poziomu zadłużenia, mierzonego wskaźnikiem zadłużenia (całkowite zadłużenie do kapitału ogółem).

WSTĘP

Poddanie produkcji mleka działaniu mechanizmu rynkowego w połowie 1989 roku rozpoczęło nowy etap rozwoju mleczarstwa, który zapoczątkował także zmiany w towarowej produkcji mleka w Polsce. W wyniku procesów dostosowawczych do gospodarki rynkowej pogłowie krów w ciągu 15 lat zmniejszyło się o 44%, a ich mleczność wzrosła o 29% [Seremak-Bulge, Hryszko 2005]. Szczególnie interesujący i ważny był wzrost wielkości stada w gospodarstwach utrzymujących powyżej 9 krów. W 1996 roku 14,8% pogłowia krów utrzymywano w stadach powyżej 9 krów, natomiast w 2002 roku było to już 36,1% pogłowia. W 2002 roku 45% mleka sprzedawanego pochodziło z gospodarstw utrzymujących co najmniej 10 krów. Natomiast w 1996 roku 80% sprzedawanego mleka było wyprodukowane w gospodarstwach utrzymujących do 9 krów [Seremak-Bulge, Pieniązek 2005].

Olbrzymi postęp jaki dokonał się w koncentracji towarowej produkcji mleka w latach 1996-2003 byłby niemożliwy bez wsparcia rolnictwa kredytami preferencyjnymi z dopłatą Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. W 1995 r. podjęto decyzję o utworzeniu linii kredytowej dla osób, które nie ukończyły 40 roku życia. Decyzja ta wpłynęła na przyspieszenie procesu przejmowania gospodarstw przez młodych rolników, a także zaktywizowała już gospodarujących do modernizacji gospodarstw. Kredyty preferencyjne stały się głównym źródłem finansowania tej modernizacji, a ich udział w zadłużeniu rolnictwa prze-

kroczył 85% [Daniłowska 2005]. Kredyty preferencyjne wykorzystywali najczęściej rolnicy młodzi, dobrze wykształceni pod względem menedżerskim, odważni, gospodarujący na mniejszych obszarach, lecz prowadzący produkcję intensywną, osiągający wysokie wyniki ekonomiczno-finansowe [Czerwińska-Kayzer 2001]. Z badań IERiGŻ w latach 1996-2000 wynika, że kredyty o charakterze preferencyjnym były głównym źródłem pozyskania kapitału obcego na sfinansowanie inwestycji. Kredyty zamierzały zaciągać głównie osoby planujące modernizację budynków gospodarczych i zakup ziemi [Karwat-Woźniak 2003].

Podstawowym celem opracowania jest ocena sytuacji ekonomicznej, ze szczególnym uwzględnieniem efektywności produkcji i efektywności wykorzystania kapitału własnego w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji mleka i korzystających z kredytów z dopłatą Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w zależności od poziomu zadłużenia.

CEL I METODA

Ocenę sytuacji ekonomicznej prowadzono w gospodarstwach, w których dominującym kierunkiem produkcji była produkcja mleka. Do badań wykorzystano dane z gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną w 2003 roku z terenu całego kraju. Z ogólnej liczby zamknięć rachunkowych (około 11 tys.) do analiz wybrano materiał poprawiony pod względem formalnym (kompletne dane i zbilansowane powiązania wewnętrzne) dla gospodarstw spełniających kryterium specjalizacji, tj. dla których standardowa nadwyżka bezpośrednia z produkcji była stanowiła ponad 66,67% standardowej nadwyżki gospodarstwa [Augustyńska-Grzymek i in. 2000]. Zgodnie z klasyfikacją unijną był to typ rolniczy 411 krowy mleczne. Ostatecznie porównano 2632 gospodarstwa prowadzące chów bydła mlecznego. Porównania prowadzono w grupach o różnym poziomie zadłużenia mierzonym wskaźnikiem zadłużenia (całkowite zadłużenie do kapitału ogółem). Utworzono następujące grupy gospodarstw: do 10, 10-20, 20-30, 30-40, 40-50, 50 i więcej procent zadłużenia. Liczeb-

Tabela 1. Potencjał produkcyjny gospodarstw w zależności od poziomu zadłużenia

Wyszczególnienie	Średnio	Wskaźnik zadłużenia [%]					
		do 10	10-20	20-30	30-40	40-50	pow. 50
Liczba gospodarstw	2632	602	983	526	301	115	105
Razem użytki rolne [ha]	29,22	24,16	26,50	31,64	35,74	39,71	41,32
Wielkość ekonomiczna gospodarstwa [ESU]	20,0	17,1	18,1	21,7	23,5	25,3	30,1
Wskaźnik bonitacji gleb	0,73	0,72	0,73	0,74	0,74	0,76	0,69
Udział trwałych użytków zielonych [%]	35,52	36,95	35,06	34,31	35,43	31,56	42,40
Udział gruntów dzierzawionych [%]	19,18	13,91	18,34	19,88	25,13	26,95	28,20
Praca własna [jednostki pełnozatrudnione]	1,84	1,82	1,83	1,84	1,87	1,89	1,91
Aktywa [zł]	495 103	462 255	440 096	505 352	597 757	624 548	711 000
Kapitał własny [zł]	387 056	431 930	375 858	382 323	392 414	345 997	287 918
Przyrost kapitału własnego [%]	9,82	7,32	6,83	6,46	8,24	10,88	72,53
Zobowiązania długoterminowe [zł]	95 182	24 351	53 492	106 563	187 308	251 958	398 760
Zobowiązania [zł/ha UR]	3 257	1 007	2 018	3 367	5 240	6 344	9 650
Zobowiązania na 1000 zł produkcji rolniczej	747,28	226,17	465,27	785,14	1 187,81	1 575,25	2 077,06
Wskaźnik zadłużenia [%]	21,82	6,56	14,60	24,35	34,35	44,60	59,51
Wskaźnik struktury zadłużenia [%]	88,09	80,30	83,27	86,62	91,22	90,45	94,25
Kapitał pracujący [zł]	62 664	58 752	56 771	65 462	67 808	74 157	98 917

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych źródłowych Zunifikowanego Systemu Rachunkowości Gospodarstw Rolnych (ZSRGR).

ność gospodarstw w poszczególnych grupach była wysoka, co korzystnie wpłynęło na wiarygodność uzyskanych wyników badań. Najliczniejszą grupę stanowiły gospodarstwa o wskaźniku zadłużenia 10-20%. Spośród wszystkich analizowanych gospodarstw, dominowały gospodarstwa, w których wskaźnik zadłużenia był do 30%, stanowiły one 80,2% ogółu badanych gospodarstw (tab.1).

Do oceny sytuacji ekonomicznej wykorzystano dochód z gospodarstwa rolniczego. Jest to podstawowa nadwyżka ekonomiczna uzyskiwana w ramach działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego. Dochód ten stanowi opłatę za własne czynniki wytwórcze (praca, ziemia i kapitał) zaangażowane do działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego oraz ryzyko podejmowane przez prowadzącego gospodarstwo rolne. Ponadto ocenę sytuacji ekonomicznej przeprowadzono wykorzystując wskaźniki efektywności: produkcji, majątku i kapitału własnego.

$$\text{Wskaźnik efektywności produkcji} = \frac{\text{Dochód gospodarstwa rolnego}}{\text{Przychody}}$$

$$\text{Wskaźnik efektywności majątku} = \frac{\text{Dochód gospodarstwa rolnego}}{\text{Majątek gospodarstwa (aktywa)}}$$

$$\text{Wskaźnik efektywności kapitału} = \frac{\text{Dochód gospodarstwa rolnego}}{\text{Kapitał własny}}$$

WYNIKI BADAŃ

Analizę sytuacji ekonomicznej gospodarstw prowadzono dokonując oceny ich potencjału produkcyjnego, organizacji produkcji i wyników wraz z oceną niektórych wskaźników finansowych. W badanych gospodarstwach wraz ze wzrostem zadłużenia wzrastała o 71,0% powierzchnia użytków rolnych, a o 76,0% wielkość ekonomiczna [ESU]. Wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstwa wzrastał wyraźnie udział gruntów dzierżawionych (wzrost o ponad 100%). Natomiast gospodarstwa te prawie wcale nie różniły się jakością gleb, udziałem trwałych użytków zielonych i zasobami pracy własnej (tab.1). Wraz ze wzrostem zadłużenia wzrastała wartość majątku (aktywów) o ponad 50%. Zmieniała się wyraźnie struktura kapitału. Miał zdecydowanie kapitał własny, zarówno w wartościach bezwzględnych, jak i wyrażony procentowo. W gospodarstwach o najniższym zadłużeniu kapitał własny stanowił w strukturze kapitału 93,4%, a w gospodarstwach o najwyższym zadłużeniu tylko 40,5%.

Zadłużenie objętych analizą gospodarstw było stosunkowo niskie, średnio wynosiło 21,8%, ale było mocno zróżnicowane [Kulawik 2003, Woś 2003]. W gospodarstwach o najwyższym wskaźniku zadłużenia kwota kredytu była 16-krotnie wyższa niż w grupie gospodarstw, w których wskaźnik zadłużenia nie przekraczał 10%. Zadłużenie przeliczone na 1 ha UR i na 1000 zł wartości produkcji wykazywało mniejsze zróżnicowanie (9-krotne), jednak obciążenie każdego hektara ziemi, jak i produkcji kredytem było bardzo duże.

Kapitał pracujący we wszystkich analizowanych gospodarstwach był dodatni i wraz ze wzrostem zadłużenia wzrastał o 68,36% w gospodarstwach ostatniej grupy w stosunku do gospodarstw o najniższym zadłużeniu. Wzrost kapitału pracującego oznacza poprawę długookresowej wypłacalności gospodarstw (tab. 1).

Tabela 2. Organizacja produkcji w zależności od poziomu zadłużenia

Wyszczególnienie	Średnio	Wskaźnik zadłużenia [%]					
		do 10	10-20	20-30	30-40	40-50	pow. 50
Bydło ogółem [szt]:	39,33	32,94	35,37	42,46	48,67	50,74	58,11
w tym krowy	22,55	19,28	20,44	23,92	27,67	28,73	32,81
Sztuki przeliczeniowe na 100 ha UR [SP]	112,12	115,74	111,89	110,69	111,41	105,39	115,68
Udział zbóż w strukturze zasiewów [%]	55,42	59,64	57,22	54,57	50,63	44,44	44,40
Udział pastewnych w strukturze zasiewów [%]	36,29	30,50	33,91	38,22	43,11	48,62	49,05
Udział ziemniaków w strukturze zasiewów [%]	4,43	5,65	4,87	3,92	3,14	2,14	2,01
Udział buraków cukrowych w strukturze zasiewów [%]	1,71	2,06	1,72	1,69	1,38	1,46	0,93
Główna powierzchnia paszowa w ha na SP	0,52	0,49	0,50	0,52	0,56	0,63	0,59

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych źródłowych ZSRGR.

Organizację produkcji scharakteryzowano posługując się wielkością pogłowia bydła i obsadą podstawowych gatunków zwierząt oraz udziałem wybranych grup roślin (tab. 2). We wszystkich grupach gospodarstw udział trzody chlewnej i innych gatunków zwierząt był minimalny, ponieważ przy doborze gospodarstw do analiz ograniczono udział tych gatunków. Wraz ze wzrostem zadłużenia wzrastało pogłowie bydła, a także liczba krów, natomiast obsada była dość wysoka i we wszystkich analizowanych gospodarstwach była prawie na tym samym poziomie 110-115 sztuk przeliczeniowych na 100 ha UR.

Średni udział zbóż w strukturze zasiewów wynosił 55,42% i wykazywał tendencję spadkową wraz ze wzrostem pogłowia bydła. W ostatniej grupie gospodarstw udział zbóż stanowił 44,4%. Tendencje te należy uznać za prawidłową, natomiast w gospodarstwach z dużym udziałem trzody, zboża w strukturze zasiewów stanowiły 90% i więcej [Mańko i in. 2005a]. Ze względu na dominujący kierunek produkcji jakim było bydło wzrastała powierzchnia upraw pastewnych na gruntach ornych, co związane było z koniecznością zapewnienia pasz objętościowych.

Bliska, w 2003 roku, perspektywa wstąpienia do UE miała odzwierciedlenie w zachowaniach rolników co do kierunków inwestowania w gospodarstwie rolnym. Ponieważ produkcja mleka w UE jest limitowana, a podstawą do ustalania kwot produkcyjnych był rok poprzedzający członkostwo w UE, to rolnicy którzy upatrywali swoich szans w produkcji mleka inwestowali w ten kierunek produkcji. Wyraźnie na to wskazuje przyrost stada podstawowego oraz zapasów produkcyjnych we wszystkich analizowanych grupach gospodarstw, który był szczególnie wysoki w gospodarstwach o wskaźniku zadłużenia powyżej 40% (tab. 3). Również przyrost zobowiązań długoterminowych, z wyjątkiem gospodarstw o najniższym zadłużeniu świadczy, że rolnicy inwestowali w swoje gospodarstwa powiększając wartość majątku ponad poziom inflacji – przyrost netto (tab. 4). W gospodarstwach bydłowych na krótko przed wstąpieniem do UE dominującym kierunkiem inwestycji był zakup stada podstawowego, a także stada obrotowego. Gospodarstwa bydłowe różniły się kierunkiem inwestowania od pozostałych gospodarstw korzystających z kredytów preferencyjnych, w których dominował zakup ciągników i maszyn, modernizacja budynków oraz zakup ziemi [Karwat-Woźniak 2003].

Na tle omawianego potencjału produkcyjnego oraz organizacji produkcji warto przyrzeć się wynikom rocznej działalności gospodarstw (tab. 5). Wzrostowi zadłużenia gospodarstw towarzyszył wzrost produkcji rolniczej. Produkcja rolnicza w gospodarstwach o najwyższym zadłużeniu w stosunku do gospodarstw o najniższym zadłużeniu była o 78,3%

Tabela 3. Kierunki inwestowania w zależności od poziomu zadłużenia

Wyszczególnienie	Średnio	Wskaźnik zadłużenia [%]					
		do 10	10-20	20-30	30-40	40-50	pow. 50
Przyrost aktywów [%]	6,12	5,08	4,45	5,51	8,21	11,86	18,52
Przyrost majątku trwałego [%]	2,79	1,21	0,56	2,69	6,00	10,41	15,56
Przyrost stada podstawowego [%]	22,70	11,67	15,46	18,98	18,57	31,09	175,13
Przyrost stada obrotowego [%]	8,82	3,03	8,84	4,55	15,79	24,21	26,48
Przyrost zapasów produkcyjnych [%]	50,92	34,99	50,70	49,90	47,84	57,20	151,33

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych źródłowych ZSRGR.

Tabela 4. Działalność inwestycyjna i finansowa w zależności od poziomu zadłużenia

Wyszczególnienie	Średnio	Wskaźnik zadłużenia [%]					
		do 10	10-20	20-30	30-40	40-50	pow. 50
Działalność inwestycyjna w roku [zł]	-18 371	-4 762	-9 929	-21 566	-38 213	-48 496	-69 541
Wpłaty z działalności inwestycyjnej [zł]	799	476	464	965	1 517	2 102	1 470
Wypłaty na działalność inwestycyjną [zł]	19 170	5 238	10 393	22 532	39 731	50 598	71 011
Działalność finansowa w roku [zł]	3 698	-6 311	-3 615	4 072	13 039	36 979	64 442
Wpłaty z działalności finansowej [zł]	19 618	3 237	9 748	22 667	36 558	64 160	93 308
Wypłaty na działalność finansową [zł]	15 920	9 548	13 363	18 594	23 519	27 180	28 866
Przyrost zobowiązań długoterminowych [%]	14,87	-14,10	5,32	34,06	32,91	60,23	72,87

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych źródłowych ZSRGR.

wyższa. Przy czym wzrost produkcji wynikał w większym stopniu z efektów skali produkcji niż ze wzrostu poziomu nakładów (intensywność produkcji). Koszty bezpośrednie, które mogą być miarą intensywności produkcji wzrosły w grupie gospodarstw o zadłużeniu powyżej 50% tylko o 18,8% w stosunku do grupy pierwszej.

Wzrost zadłużenia, korzystnie wpływał także na poziom dochodu (tab. 5). I tak wraz ze wzrostem zadłużenia dochód systematycznie wzrastał; w gospodarstwach o najwyższym zadłużeniu był on o ponad 35 tys. zł wyższy niż w gospodarstwach o najniższym zadłużeniu (o 66,9%). Dochód z gospodarstwa rolnego jest tym, co pozostaje rolnikowi jako opłata pracy swojej i członków rodziny, a także kapitału własnego wniesionego do gospodarstwa w postaci pieniędzy i ziemi [Goraj 2006]. Natomiast dochodowość ziemi, tj. dochód w przeliczeniu na hektar, nie wykazywał większego zróżnicowania, można nawet stwierdzić, że kształtował się na zbliżonym poziomie niezależnie od wysokości zadłużenia 1400-1500 zł/ha UR. Wyraźnie natomiast wzrastała wartość dochodu w przeliczeniu na pełnozatrudnionego członka rodziny. Dochód na osobę był w grupie gospodarstw o wskaźniku zadłużenia powyżej 50% wyższy o 12 121 zł w stosunku do gospodarstw, w których wskaźnik zadłużenia jest poniżej 10%.

Opłacalność produkcji, mierzona stosunkiem przychodów gospodarstwa do kosztów była wysoka i wynosiła od 141 do 152% (tab. 6). Należy zwrócić jednak uwagę, że wskaźniki te można porównywać tylko w gospodarstwach rolnych z nieopłaconą pracą własną. Bardziej interesującym jest wskaźnik efektywności finansowej kapitału własnego, czyli procentowy stosunek dochodu gospodarstwa rolnego do kapitału własnego ulokowanego w gospodarstwie. Porównując ten wskaźnik z oprocentowaniem lokat bankowych można zastanawiać się nad sensem prowadzenia gospodarstw. I chociaż podobnie jak wskaźnik opłacalności jest on zawiązany ze względu na nieuwzględnienie kosztów pracy własnej, może ułatwić podjęcie

Tabela 5. Produkcja i dochody w zależności od poziomu zadłużenia

Wyszczególnienie	Średnio	Wskaźnik zadłużenia [%]					
		do 10	10-20	20-30	30-40	40-50	pow. 50
Razem produkcja rolnicza [zł]	127 371	107 669	114 971	135 725	157 691	169 948	191 983
Koszty bezpośrednie zł na 1 ha UR [zł]	1 547	1 509	1 494	1 538	1 639	1 680	1 792
Dochód z gospodarstwa rolniczego [zł]	43 053	37 800	39 886	46 011	50 005	56 618	63 075
Dochód na 1 ha UR [zł]	1 473	1 564	1 504	1 454	1 399	1 425	1 526
Dochód na pełnozatrudnionego członka rodziny [zł]	23 385	20 817	21 790	24 942	26 669	29 956	32 938

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych źródłowych ZSRGR.

decyzji, zwłaszcza w momencie zakupu lub powiększania gospodarstwa [Mańko, Sass 2002]. Wskaźnik efektywności kapitału był najwyższy w gospodarstwach o zadłużeniu powyżej 50% i wynosił 21,9% (tab.5). Efektywność kapitału własnego w grupie gospodarstw o największej skali produkcji znacznie przewyższała oprocentowanie obligacji czy lokat długoterminowych. Wskazuje to, że prowadzenie gospodarstw o określonej skali produkcji było efektywne i zapewniało godziwą opłatę pracy własnej, zwrot z zainwestowanego kapitału i premię za podjęcie ryzyka gospodarowania [Mańko i in. 2005b].

Efektywność produkcji i majątku nie wykazywała większego zróżnicowania w zależności od poziomu zadłużenia. Wskaźnik efektywności produkcji był wysoki i kształtował się na poziomie od 31,13% w gospodarstwach, w których zadłużenie wynosiło 30-40% do 34,55% w gospodarstwach o najniższym zadłużeniu. Natomiast wskaźnik efektywności majątku wykazywał także niewielkie zróżnicowanie w zależności od zadłużenia gospodarstw i kształtował się na poziomie od 8,18 do 9,10% (tab. 6).

Wskaźniki płynności, mierzone stosunkiem majątku obrotowego do zadłużenia krótkookresowego, we wszystkich analizowanych grupach gospodarstw były wysokie, co może sugerować brak kłopotów z utrzymaniem bieżącej płynności (tab.6). Do wskaźników tych niektórzy autorzy przywiązują dużą uwagę, zwłaszcza przy ocenie tzw. zdolności kredytowej jednostek gospodarczych. W rolnictwie wskaźniki te jednak mogą być mylące ze względu na to, że obliczane są na podstawie bilansu finansowego sporządzanego z reguły na dzień 1 stycznia. W tym okresie gospodarstwa posiadają na ogół wysokie zapasy, w tym głównie pasz. Przyjmowane założenie, że majątek obrotowy można spieniężyć w celu pokrycia bieżących zobowiązań, jest niezbyt poprawne, gdyż pozbycie się zapasów pasz zmusza

Tabela 6. Wybrane wskaźniki efektywności finansowej gospodarstw w zależności od poziomu zadłużenia

Wskaźniki efektywności finansowej	Średnio	Wskaźnik zadłużenia [%]					
		do 10	10-20	20-30	30-40	40-50	pow. 50
Bieżącej płynności	5,87	10,84	6,28	4,98	4,76	3,79	5,07
Podwyższonej płynności	2,81	3,68	2,89	2,10	2,48	1,91	2,61
Wysokiej płynności	1,94	3,73	1,97	1,60	1,55	1,33	1,95
Opłacalności [%]	149,68	152,78	151,70	149,83	145,19	141,42	147,21
Efektywności produkcji [%]	33,19	34,55	34,08	33,26	31,13	31,29	32,07
Efektywności majątku [%]	8,70	8,18	9,06	9,10	8,37	8,62	8,87
Efektywności kapitału [%]	11,12	8,75	10,61	12,03	12,74	13,76	21,91
Zdolności kredytowej	0,69	1,48	0,63	0,35	0,25	0,17	0,14
Wiarygodności kredytowej	4,66	6,48	4,80	3,65	3,45	3,88	2,43

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych źródłowych ZSRGR.

nie tylko do sprzedaży stada obrotowego, ale także stada podstawowego, co w znaczny sposób zmniejsza możliwości produkcyjne gospodarstwa, a w skrajnym przypadku prowadzi do tzw. wygaszenia produkcji. Wydaje się więc, że w rolnictwie, zwłaszcza w gospodarstwach nastawionych na produkcję zwierzęcą, należy zastanowić się nad innym sposobem obliczania tych wskaźników, np. w miejsce wskaźników płynności statycznej obliczać wskaźniki dynamiczne na podstawie okresowych przepływów środków pieniężnych [Mańko, Sass 2002]. Z analizy przepływu pieniędzy w ujęciu kwartalnym wynika, że w badanych gospodarstwach nie wystąpiły trudności z utrzymaniem płynności finansowej. Analiza dynamiczna płynności potwierdziła w pełni dobrą sytuację finansową analizowanych gospodarstw niezależnie od poziomu zadłużenia (tab.7).

Tabela 7. Przepływy środków pieniężnych w zależności od poziomu zadłużenia

Przepływy netto z gospodarstwa [zł]	Średnio	Wskaźnik zadłużenia [%]					
		do 10	10-20	20-30	30-40	40-50	pow. 50
I kwartał	6 369	5 874	5 872	6 464	5 759	10 411	10 694
II kwartał	5 143	6 755	5 249	4 190	4 427	3 934	3 071
III kwartał	7 496	7 663	6 754	8 263	8 094	8 898	6 400
IV kwartał	6 495	7 346	6 216	7 087	2 192	3 209	17 202

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych źródłowych ZSRGR.

Na zakończenie warto przyrzeć się także wskaźnikowi zdolności kredytowej (wskaźnik pokrycia długu) i wskaźnikowi wiarygodności kredytowej (wskaźnik zdolności obsługi zadłużenia) (tab.6). Pierwszy z nich wskazuje, jaką część całkowitego zadłużenia rolnik może spłacić nadwyżką środków pieniężnych, która mu pozostaje po opłaceniu kosztów utrzymania rodziny. Wskaźniki ten wahał się od 0,14 do 1,48. W pierwszym przypadku oznacza to, że rolnik spłaca całe zadłużenie w ciągu 7 lat, a w ostatnim, że praktycznie nawet w ciągu jednego roku. O rzeczywistych możliwościach spłaty długu świadczy wskaźnik drugi. Jest to stosunek tej samej nadwyżki do obciążeń związanych z obsługą długu w danym roku. Wskaźnik powyżej 1,0 informuje, że gospodarstwo nie miało trudności ze spłatą zobowiązań, a niższy od 1,0, że albo część rat nie została spłacona, albo rolnik musiał poszukiwać dodatkowych źródeł dochodu [Mańko 2001]. W analizowanych gospodarstwach wskaźnik wiarygodności kredytowej był powyżej 1, to oznacza, że gospodarstwa nie miały trudności ze spłatą zobowiązań, przy czym najwyższy wskaźnik był w gospodarstwach o najniższym zadłużeniu i wraz ze wzrostem zadłużenia malał. Gospodarstwa o najwyższym zadłużeniu nie miały jednak trudności ze spłatą zobowiązań (tab.7).

WNIOSKI

1. W analizowanych gospodarstwach, w których dominującym kierunkiem produkcji było mleko, poziom zadłużenia był wyraźnie zróżnicowany i wahał się od 24,3 do 398,8 tys. zł na gospodarstwo. Obciążenie 1 hektara ziemi i 1000 zł produkcji było zdecydowanie (9 razy) wyższe w gospodarstwach o najwyższym wskaźniku zadłużenia.
2. Zaciągnięty kredyt może przyczynić się do wzrostu produkcji i wzrostu dochodu. W gospodarstwach o najwyższym zadłużeniu dochód na jednego członka rodziny był o 58% wyższy niż w gospodarstwach o najniższym zadłużeniu. Wraz ze wzrostem zadłu-

żenia wzrastała efektywność kapitału własnego zaangażowanego w gospodarstwie, która była 2,5-krotnie wyższa w gospodarstwach o zadłużeniu powyżej 50% w stosunku do gospodarstw o najniższym zadłużeniu, wskaźnik zadłużenia poniżej 10%. Natomiast efektywność produkcji i majątku kształtowała się na zbliżonym poziomie i nie zależała od poziomu zadłużenia.

3. Ze względu na objęcie Polski po wstąpieniu do UE limitowaniem mleka, w 2003 roku rolnicy inwestowali głównie w rozwój produkcji, przez zakup stada podstawowego i obrotowego, aby po uzyskaniu członkostwa przez Polskę otrzymać wyższą kwotę mleczną.
4. Analizowane gospodarstwa charakteryzowały się dobrą kondycją finansową. Pomimo znacznego zadłużenia w ostatniej grupie gospodarstw nie miały one kłopotów z utrzymaniem płynności finansowej. Świadczą o tym wysokie wartości wskaźników płynności oraz dodatnie stany gotówki w poszczególnych kwartałach.

LITERATURA

- Augustyńska-Grzymek I., Goraj L., Jarka S., Pokrzywa T., Skarżyńska A. 2000: Metodyka liczenia nadwyżki bezpośredniej i zasady typologii gospodarstw rolniczych. FAPA, Warszawa.
- Czerwińska-Kayzer D. 2001: Rola inwestycyjnych kredytów preferencyjnych w przemianach strukturalnych rolnictwa indywidualnego. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 6.
- Daniłowska A. 2005: Kredyt rolniczy w Polsce w warunkach członkostwa w Unii Europejskiej. *Prace Naukowe AE Wrocław*, nr 1070, t. 1, 143-148.
- Goraj L. 2006: FADN patrzy na gospodarstwa. *Top Agrar Polska*, s.22-25.
- Karwat-Woźniak B. 2003: Inwestycje w gospodarstwach rozwojowych. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 1.
- Kulawik J. 2003: Kredytowanie i opodatkowanie rolnictwa oraz ubezpieczenia rolnicze. [W:] Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2002 roku. IERiGŻ, Warszawa, s.76-77.
- Mańko S 2001: Analiza finansowa gospodarstwa rolniczego. Program Leonardo da Vinci. ODR Minikowo, s.58-60.
- Mańko S., Sass R. 2002: Sytuacja ekonomiczna gospodarstw korzystających z linii kredytowej MR w regionie kujawsko-pomorskim w latach 1998-2000. [W:] Gospodarstwa młodych rolników w warunkach integracji europejskiej. Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn, s.83, 97-98.
- Mańko S., Sass R., Sobczyński T. 2005a: Organizacja i wyniki gospodarstw bydłowych i trzodowych. *Prace Naukowe AE Wrocław*, nr 1070, t. 2, 67-74.
- Mańko S., Sass R., Sobczyński T. 2005b: Rentowność wybranych typów rolniczych gospodarstw w zależności od skali produkcji. *Prace Wydziału Nauk Przyrodniczych. Seria B*, nr 58. Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Bydgoszcz, s. 308-315.
- Seremak-Bulge J., Hryszko K. 2005: Zmiany krajowej podaży mleka i przetworów. [W:] Rozwój rynku mleczarskiego i zmiany jego funkcjonowania w latach 1990-2005. IERiGŻ-PIB, Warszawa, s.54-59.
- Seremak-Bulge J., Pieniążek K. 2005: Zmiany struktur produkcyjnych. [W:] Rozwój rynku mleczarskiego i zmiany jego funkcjonowania w latach 1990-2005. IERiGŻ-PIB, Warszawa, s.102-107.
- Woś A. 2003: Rolnictwo i sektor żywnościowy w 2002 roku. IERiGŻ, Warszawa, s.13.

Roman Sass

THE INFLUENCE OF BORROWINGS ON THE EFFICIENCY OF PRODUCTION AND
CAPITAL AT FARMS SPECIALIZING IN MILK PRODUCTION

Summary

The subject matter of the studies were farms specialized in milk production (type 411 milk cows according to the European Union's classification, in which the influence of the level of borrowings on income of a farm and efficiency of production, assets and own capital were analyzed. Comparisons made in groups of different level of borrowings measured with a liability ratio (total borrowings to the capital expressed in%). The following groups of farms were established: up to 10, 10-20, 20-30, 30-40, 40-50, 50 and more percent of borrowings. The conducted studies showed, that both with the increase of borrowings, and the production and incomes of examined farms increase for about 70 up to 80%. However, the increase of borrowings results in a quicker increase of efficiency of own capital than the increase of production and incomes. The efficiency of the capital in a group of farms of borrowings higher than 50% was 2,5 times higher than in a group of farms of the lowest borrowings (below 10% and amounted to 21,91%). The efficiency of the own capital in a group of farms of the lowest scale of production, considerably exceeds interest rate of bonds of long-term investments. It shows, that running farms of an appropriate scale of production is efficient and may ensure good remuneration of own work, return on the invested capital and performance bonus for taking the risk of running a farm. It also results from the studies, that the purchase of the basic and rotary stock shortly before accession to the EU was the basic direction of investing at dairy farms.

Adres do korespondencji:

Dr inż. Roman Sass

Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego

89-122 Minikowo

tel: (052) 386 72 14

fax: (0 52) 386 72 27

e-mail: roman.sass@kpodr.pl

MOŻLIWOŚCI ROZWOJOWE GOSPODARSTW UKIERUNKOWANYCH NA PRODUKCJĘ MLEKA

Andrzej Parzonko

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW w Warszawie
Kierownik Katedry: prof. dr hab. Wojciech Zięta

Słowa kluczowe: ekonomika produkcji mleka, skala produkcji, koszty produkcji, dochód z gospodarstwa, inwestycje

Key words: milk production economics, production scale, farm profit

S y n o p s i s. W opracowaniu przedstawiono możliwości i ekonomiczne uzasadnienie rozwoju gospodarstw ukierunkowanych na chów bydła mlecznego, sprzedających rocznie 28 tysięcy litrów mleka z gospodarstwa. Przyjęty poziom sprzedaży był zbliżony do przeciętnych dostaw mleka z polskich gospodarstw do zakładów mleczarskich w roku kwotowym 2004/2005. Z dokonanej analizy wynika, że produkcja mleka na tym poziomie przynosiła tylko minimalne dochody. Uwzględniając dodatkowo koszty zaangażowania własnych czynników produkcji (ziemi, pracy, kapitału) okazuje się, że analizowana działalność wiązała się z wysoką stratą. Inwestycje pozwalające na zwiększenie skali produkcji, finansowane kredytem preferencyjnym, prowadzą do zachwiania płynności finansowej. Analizowane gospodarstwa mają niewielkie szanse rozwoju w chowie bydła mlecznego. Muszą szukać dochodów poza gospodarstwem.

WSTĘP

Ciągle rosnące ceny środków do produkcji i podstawowych czynników produkcji (głównie pracy) zmuszają rolników, chcących osiągać parytetowe dochody, do poprawy efektywności produkcji. W gospodarstwach charakteryzujących się wysoką intensywnością i produktywnością prowadzonych działalności, działaniem, które może zapewnić osiągnięcie godziwego dochodu jest zwiększanie skali prowadzonej produkcji. W gospodarstwach wyspecjalizowanych w produkcji mleka oznacza to zwiększenie pogłowia krów mlecznych.

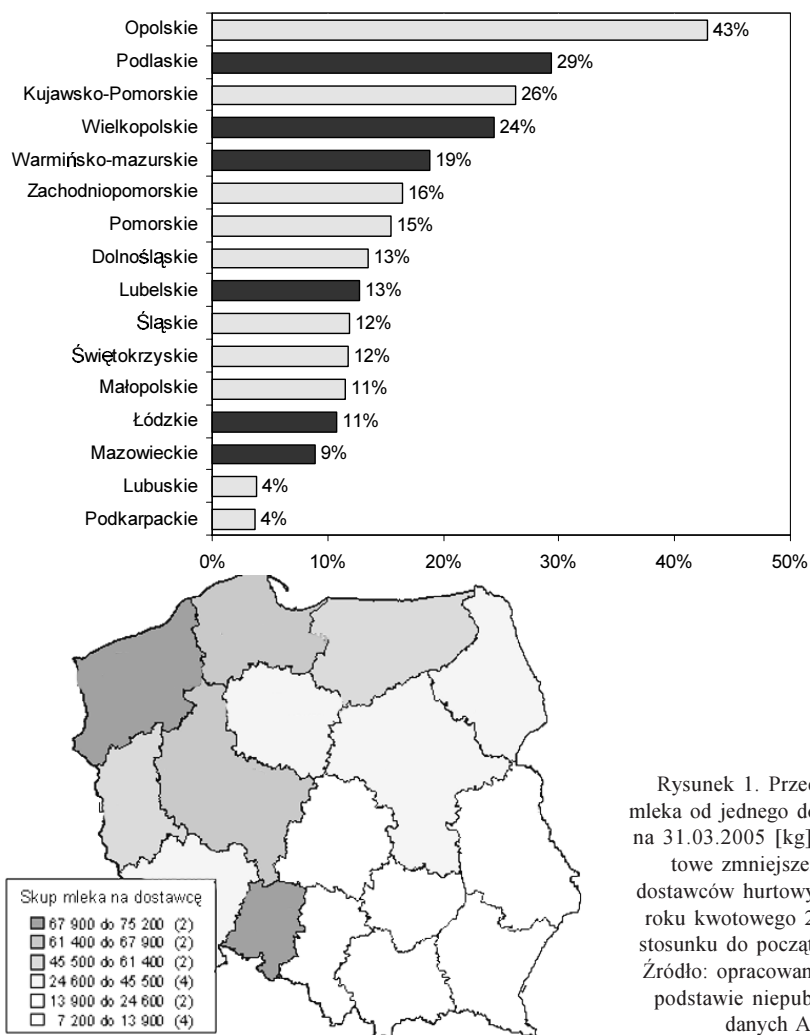
Polskie gospodarstwa wyspecjalizowane w produkcji mleka są bardzo zróżnicowane w zakresie wyników produkcyjnych, jak również skali produkcji. Podstawowym celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, czy zwiększanie pogłowia krów mlecznych w gospodarstwach wyspecjalizowanych w produkcji mleka, charakteryzujących się przeciętnym poziomem intensywności produkcji, jest uzasadnione ekonomicznie.

Podstawę rozważań modelowych stanowią cztery gospodarstwa wyspecjalizowane w produkcji mleka, o podobnym poziomie organizacji produkcji roślinnej i zwierzęcej, charakteryzujące się podobnym poziomem intensywności produkcji, jednak zróżnicowane w za-

kresie liczby utrzymywanych krów (produkcji mleka z gospodarstwa). Punktem wyjścia do analizy modelowej było gospodarstwo charakteryzujące się zbliżonym poziomem sprzedawanego mleka z gospodarstwa do przeciętnej hurtowej kwoty mlecznej przypadającej na gospodarstwo w roku kwotowym 2004/2005.

STAN I ZMIANY W SKUPIE MLEKA W LATACH KWOTOWYCH 2004 I 2005

Skup mleka w zakładach przetwórczych w 2004/2005 roku kwotowym zwiększył się o 13,5% w stosunku do roku poprzedniego. W roku kwotowym 2005/2006 nastąpiło dalsze zwiększenie skupu mleka w kwocie hurtowej i wynosiło 8 928 285 847 kg. Zanotowano przekroczenie krajowej kwoty hurtowej o 428 285 847 kg [arr.gov.pl]. Wyraźnie zarysowało

Rysunek 1. Przeciętny skup mleka od jednego dostawcy – stan na 31.03.2005 [kg] oraz procentowe zmniejszenie liczby dostawców hurtowych na koniec roku kwotowego 2004/2005 w stosunku do początku tego roku
Źródło: opracowanie własne na podstawie niepublikowanych danych ARR.

się zróżnicowanie regionalne w produkcji mleka. W sześciu województwach (mazowieckie, podlaskie, wielkopolskie, łódzkie, warmińsko-mazurskie, lubelskie) produkowano ponad 75% krajowego mleka. Liczba dostawców hurtowych sukcesywnie malała. W roku kwotowym 2004/2005 liczba ta zmniejszyła się z 355 246 do 310 460. Obserwowano wyraźne zróżnicowanie regionalne w tempie zmian wielkości dostarczanego mleka przez rolników. Największy przeciętny przyrost sprzedaży mleka z gospodarstwa zanotowano w roku kwotowym 2004/2005 w następujących województwach: opolskim (42,8%), podlaskim (29,3%), kujawsko-pomorskim (26,2%), wielkopolskim (24,4%), warmińsko-mazurskim (18,8%).

WYNIKI EKONOMICZNO-PRODUKCYJNE GOSPODARSTW O ZRÓŻNICOWANEJ SKALI PRODUKCJI

Realizując założony cel przyjęto do modelu cztery gospodarstwa wyspecjalizowane w produkcji mleka o różnej skali produkcji mleka. Gospodarstwo oznaczone literą „A” charakteryzowało się sprzedażą mleka z gospodarstwa na poziomie przeciętnej kwoty hurtowej przypadającej na gospodarstwo w Polsce w roku kwotowym 2004/2005. Utrzymywano w tej jednostce 7 krów o wydajności mlecznej zbliżonej do przeciętnej w Polsce w roku 2005. W gospodarstwie „B” utrzymywano 15 krów o wydajności mlecznej około 4100 kg. Gospodarstwa „C” i „D” charakteryzowały się, jak na warunki polskie, wyraźnie większą od przeciętnej skalą produkcji (tab. 1).

W analizowanych gospodarstwach powyżej 90% przychodów generowano z chowu bydła mlecznego, w tym od 57 do 66% ze sprzedaży mleka. Produkcję roślinną podporządkowano produkcji mleka. Na użytkach rolnych prowadzono jedynie produkcję pasz objętościowych (zielonka, sianokiszonka i kukurydza na kiszonkę). Pasza treściwa pochodziła w całości z zakupu. Taki model organizacji produkcji roślinnej zapewnił wyższą obsadę zwierząt, a przez to wyższą produkcję mleka z powierzchni posiadanych użytków rolnych. Ten sposób organizacji produkcji roślinnej jest szczególnie wskazany, kiedy czynnikiem produkcji występującym w minimum w gospodarstwie jest ziemia. W większości gospodarstw rodzinnych, wyspecjalizowanych w produkcji mleka, to właśnie brak ziemi oraz wysokie ceny jej zakupu bądź dzierżawy hamują proces zwiększania погоłowia krów (tab. 2).

W gospodarstwach, chcąc jak najbardziej efektywnie wykorzystać użytkowaną ziemię i posiadane budynki, prowadzono sprzedaż cieląt (byczków) w wieku około 3 tygodni. Odchowivano jedynie jałóweczki na remont stada. Utrzymywano wysoki procent wycieleń krów ze stanu początkowego (ponad 90%), natomiast przeciętny wskaźnik brakowania w analizowanych stadach kształtował się na poziomie 13-20%. W analizowanych gospodarstwach kwota mleczna w pełni pokrywała prowadzoną produkcję, a majątek produkcyjny finansowano kapitałem własnym (tab. 3).

Wyniki ekonomiczne analizowanych gospodarstw przedstawiono na kilku poziomach rachunku ekonomicznego, wydzielonego zgodnie z metodyką polskiego FADN. Dodatko-

Tabela 1. Poziom produkcji w analizowanych gospodarstwach

Wyszczególnienie	Liczba utrzymywanych krów [sztuk]	Ilość sprzedawanego mleka z gospodarstwa [kg]
Gospodarstwo „A”	7	28 700
Gospodarstwo „B”	15	61 500
Gospodarstwo „C”	30	123 000
Gospodarstwo „D”	50	205 000

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Parametry techniczno-organizacyjne analizowanych gospodarstw

Wyszczególnienie	Wielkości informujące o gospodarstwie			
	A	B	C	D
Powierzchnia użytków rolnych [ha], w tym:	7,00	16,50	30,50	51,50
– powierzchnia UZ [ha]	5,50	12,50	22,50	38,50
– powierzchnia GO [ha]	1,50	4,00	8,00	13,00
Liczba osób zatrudnionych	1	1	2	2
Wartość majątku gospodarstwa (aktywa) [zł]	198 000	440 000	782 000	1 594 000
% finansowania kapitałem własnym	100	100	100	100
Kwota mleczna [kg]	29 000	62 000	123 000	205 000

Źródło: opracowanie własne.

wo obliczono kategorię ekonomiczną – zysk przedsiębiorcy (dochód z zarządzania), jako pomniejszenie dochodu z gospodarstwa rolniczego o koszty własnych czynników produkcji (ziemi, pracy i kapitału własnego). Jest to kategoria ekonomiczna oczyszczona o koszty rzeczywiste ponoszone w gospodarstwie i koszty utraconych możliwości z tytułu zaangażowania własnego kapitału, ziemi i pracy w produkcję. Kategorię zysku przedsiębiorcy można znaleźć w systematyce dochodów według Kierula [Ziętara 1998]. Silnie akcentowana jest ta kategoria także w rachunkach ekonomicznych dla gospodarstw w krajach Unii Europejskiej [Kokler i in. 1998].

Z danych przedstawionych w tabeli 3 wynika, że osiągnięte wyniki ekonomiczne ściśle skorelowane są ze skalą prowadzonej produkcji. W gospodarstwie „A” dochód z gospodarstwa rolniczego był bliski zeru, w gospodarstwie „B” był generowany na poziomie 22,2 tys. zł (ponad pięciokrotnie wyższy niż w gospodarstwie „A”), natomiast w gospodarstwach utrzymujących 30 i 50 krów odpowiednio 73,8 oraz 128,0 tys. zł. Obliczony zysk przedsiębiorcy (dochód z zarządzania) występował jedynie w gospodarstwach charakteryzujących się skalą produkcji powyżej 123 000 kg (powyżej 30 krów mlecznych). W gospodarstwach rolniczych utrzymujących do 30 krów mlecznych, koszty alternatywne przewyższały dochód rolniczy. W kalkulacji koszty alternatywne obliczono przyjmując koszt ziemi własnej w wysokości 360 zł/ha, pracy własnej w wysokości 1500 zł miesięcznie oraz 3% oprocentowanie zaangażowanego własnego kapitału.

Z przedstawionych danych jednoznacznie wynika, że poziom generowanego dochodu rolniczego w gospodarstwach sprzedających do 130 000 kg mleka rocznie przynosił niewielki dochód z gospodarstwa rolniczego. Uwzględniając koszty alternatywne wynikające z zaangażowania własnych czynników produkcji (ziemi, pracy i kapitału) okazało się, że

Tabela 3. Wyniki ekonomiczne analizowanych gospodarstw [zł]

Wyszczególnienie	Wyniki ekonomiczne gospodarstwa [zł]			
	A	B	C	D
Przychody z gospodarstwa	37 722	88 426	183 690	322 740
Nadwyżka bezpośrednia	22 211	54 752	122 587	217 099
Wartość dodana brutto	10 829	36 040	91 182	161 482
Wartość dodana netto	4 338	22 159	73 798	128 021
Dochód rolniczy (z gospodarstwa rolniczego)	4 338	22 159	73 798	128 021
Zysk przedsiębiorcy (dochód z zarządzania)	-21 948	- 13 796	4 856	25 565

Źródło: opracowanie własne.

występowała bardzo wyraźna strata finansowa. Powstaje pytanie: czy ekonomicznie uzasadnione jest zwiększanie skali produkcji w gospodarstwach produkujących do 130 000 kg mleka rocznie (gospodarstwa „A” oraz „B”).

DZIAŁANIA INWESTYCYJNE W ANALIZOWANYCH GOSPODARSTWACH

Rynek mleka jest ograniczony, co oznacza, że aby ktoś mógł rozszerzać skalę produkcji, muszą być jednostki rezygnujące z tej produkcji. Wynika to przede wszystkim z kwotowania produkcji mleka oraz konieczności dysponowania wystarczającą powierzchnią użytków rolnych (niezbędną do uprawy roślin na pasze objętościowe). Z przeprowadzonych analiz wynika, że zwiększenie skali produkcji do około 60 000 kilogramów mleka z gospodarstwa rocznie w grupie gospodarstw dostarczających do 60 000 litrów mleka, spowodowałyby zmniejszenie liczby gospodarstw (w tej grupie) z 178 do 59,6 tys.

Decyzja o rozszerzeniu rozmiarów prowadzonej działalności pociąga konieczność inwestycji, które wiążą się z zakupem bądź dzierżawą kwoty mlecznej, jałówek cielnych lub krów mlecznych, modernizacją lub budową nowych budynków inwentarskich, zwiększeniem powierzchni użytków rolnych (zakup lub dzierżawa). Nakłady inwestycyjne niezbędne na dokonanie zmian mogą być różne w zależności od stopnia rozszerzania skali produkcji przez gospodarstwo. W analizie przedstawiono dwie drogi postępowania gospodarstw: „ostrożną” oraz „odważną” (tab. 4).

Tabela 4. Planowany poziom sprzedawanego mleka po dokonanych inwestycjach [kg]

Wyszczególnienie	Gospodarstwo „A”	Gospodarstwo „B”
Pierwsza droga – szybkie zwiększenie skali produkcji do:	128 000	160 000
Druga droga – zwiększenie skali produkcji do:	60 000	92 000

Źródło: opracowanie własne.

Postępowanie pierwszą drogą to szybkie zwiększenie produkcji do poziomu, który daje nadzieję na dalsze funkcjonowanie. W analizie nazwano ten sposób postępowania „wariantem odważnym”. W wariantcie tym przewidziano w:

- gospodarstwie „A”: zakup 25 ha UR, budowę nowego budynku inwentarskiego na 45 stanowisk dla krów, zakup 100 000 kg kwoty mlecznej, zakup maszyn do sporządzania sianokiszonki, zakup 25 jałówek cielnych,
- gospodarstwie „B”: zakup 30 ha UR, budowę nowego budynku inwentarskiego na 60 stanowisk dla krów, zakup 100 000 kg kwoty mlecznej, zakup maszyn do sporządzania sianokiszonki, zakup 30 jałówek cielnych.

Postępowanie drugą drogą to stopniowe zwiększenie skali produkcji. W analizie nazwano ten wariant „ostrożnym”. Zakłada się w:

- gospodarstwie „A”: zakup 32 000 kg kwoty mlecznej, dzierżawę 8 ha UR, modernizację istniejących budynków, zakup 8 jałówek cielnych,
- gospodarstwie „B”: zakup 60 000 kg kwoty mlecznej, dzierżawę 15 ha UR, modernizację istniejących budynków, zakup 15 jałówek cielnych, korzystanie z usług mechanizacyjnych.

Planowane nakłady inwestycyjne w zależności od przyjętego wariantu inwestycyjnego w analizowanych gospodarstwach były wyraźnie zróżnicowane. W gospodarstwie „A” w założonym „ostrożnym” wariantcie inwestycyjnym wynosiły 117 600 zł, natomiast w tym

Tabela 5. Nakłady inwestycyjne w wariantcie „odważnym” oraz w wariantcie „ostrożnym” [zł]

Rodzaj nakładu inwestycyjnego	Gospodarstwo „A”		Gospodarstwo „B”	
	wariant			
	„odważny”	„ostrożny”	„odważny”	„ostrożny”
Zakup UR	225 000	-	270 000	-
Roczny czynsz dzierżawny UR	-	3 200	-	6 000
Zakup jałówek cielnych	-	40 000	150 000	75 000
Zakup kwoty mlecznej	120 000	38 400	180 000	72 000
Zakup maszyn	55 000	-	65 000	-
Budowa obory	405 000	-	540 000	-
Modernizacja istniejących budynków	-	36 000	-	67 000
Razem	930 000	117 600	1 205 000	220 000

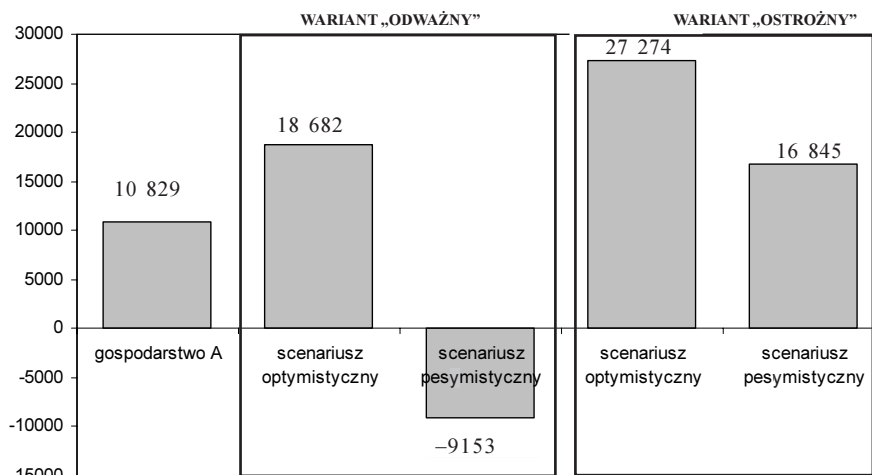
Źródło: opracowanie własne.

samym gospodarstwie, ale w „odważnym” wariantcie inwestycyjnym wynosiły 930 000 zł, zaś w gospodarstwie „B” analizowane nakłady inwestycyjne wynosiły odpowiednio, w wariantcie „ostrożnym” – 220 000 zł, „odważnym” – 1 205 000 zł (tab. 5). Założone inwestycje planowano do finansowania w 80% kredytem preferencyjnym dla „młodych rolników”. Przyjęte do kalkulacji oprocentowanie kredytu w stosunku rocznym wynosiło 2%, a planowany okres spłaty kredytu 15 lat.

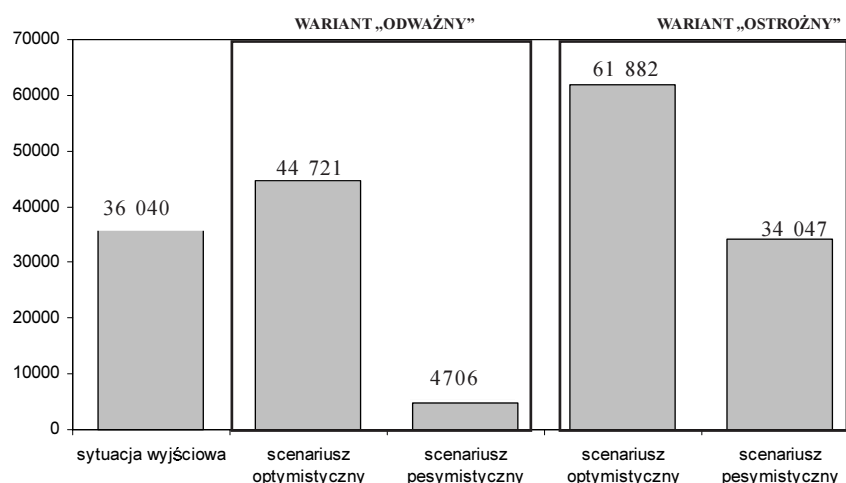
ZDOLNOŚĆ PŁATNICZA GOSPODARSTWA PO PRZEPROWADZONYCH INWESTYCJACH

Odpowiadając na pytanie, czy rozszerzenie skali produkcji przeprowadzone w oparciu o preferencyjny kredyt przeznaczony na niezbędne inwestycje jest uzasadniony ekonomicznie, przeprowadzono analizę przepływów środków pieniężnych. Założono dwa scenariusze rynkowe: optymistyczny i pesymistyczny. Różnią się one poziomem cen produktów i środków do produkcji. W scenariuszu optymistycznym założono kształtowanie się ceny na poziomie 1,1 za kilogram sprzedanego mleka, natomiast w scenariuszu „pesymistycznym” w wysokości 0,9 zł. W scenariuszu optymistycznym założono, że ceny środków do produkcji będą kształtowały się na poziomie cen z początku roku 2006, natomiast w scenariuszu pesymistycznym założono zwiększenie o 10%.

Z danych przedstawionych na rysunku 2 wynika, że stan środków pieniężnych w gospodarstwie „A”, po zwiększeniu skali produkcji jest ściśle związany z cenami mleka i środków do produkcji. W wariantcie „odważnym”, z założeniami scenariusza pesymistycznego, gospodarstwo traci płynność finansową. Jeżeli funkcjonowałyby ceny założone w scenariuszu optymistycznym rolnik może liczyć na 18 682 zł środków pieniężnych w roku. Kwota ta jest o 7853 zł większa od środków pieniężnych w wariantcie bazowym. Działania założone w wariantcie „odważnym” są bardzo ryzykowne. Zdecydowanie lepiej przedstawia się sytuacja z przyjętymi założeniami wariantu „ostrożnego”. Skalkulowana gotówka wynosi od 16 845 zł w scenariuszu pesymistycznym do 27 274 zł z uwzględnieniem założeń scenariusza optymistycznego. Wynika z tego wyraźnie, że działania stopniowego rozszerzania skali produkcji są zdecydowanie mniej ryzykowne. Trzeba jednak wyraźnie podkreślić, że w następnych latach wydatki inwestycyjne założone w wariantcie „ostrożnym” będą większe w stosunku do wariantu „odważnego” oraz pracochłonność prowadzonej produkcji będzie większa.

Rysunek 2. Stan środków pieniężnych po realizacji inwestycji (z uwzględnieniem spłat rat kredytu z odsetkami) w dwóch wariantach z uwzględnieniem dwóch scenariuszy rynkowych w gospodarstwie „A” [zł]
Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 3. Stan środków pieniężnych po realizacji inwestycji (z uwzględnieniem spłat rat kredytu z odsetkami) w dwóch wariantach z uwzględnieniem dwóch scenariuszy rynkowych w gospodarstwie „B” [zł]
Źródło: opracowanie własne.

W gospodarstwie „B” planowane działania inwestycyjne, przy podanych założeniach, są mniej ryzykowne. Niezależnie od scenariusza rynkowego i wariantu inwestycyjnego gospodarstwo zachowuje zdolność płatniczą. Najmniejszy stan środków pieniężnych może wystąpić w scenariuszu rynkowym określonym jako „pesymistyczny” w wariantcie inwestycyjnym „odważnym”. Pozostające środki pieniężne z prowadzonej działalności produkcyjnej wynoszą jedynie 4706 zł. Podobnie jak w przeprowadzonej analizie gospodarstwa

„A” mniej ryzykownym przedsięwzięciem jest przyjęcie wariantu inwestycyjnego „ostrożnego”. Podejmowanie działań inwestycyjnych określonych jako „odważne” wymagałoby korzystania z finansowania obcym kapitałem w dłuższym czasie (20 lub 25 lat).

Zbyt wysokie inwestycje w budynki inwentarskie, maszyny oraz środki transportu mogą przyczynić się do niewypłacalności gospodarstw. Z przedstawionych danych wynika, że rozszerzanie skali produkcji umożliwia osiągnięcie wyższych efektów ekonomicznych, szczególnie w gospodarstwach utrzymujących około 15 krów (około 60 000 kg sprzedanego mleka rocznie), pod warunkiem dokonywania racjonalnych inwestycji.

PODSUMOWANIE

1. Skup mleka w zakładach przetwórczych w 2004/2005 roku kwotowym zwiększył się o 13,5% w stosunku do roku poprzedniego, natomiast liczba dostawców zmalała. W roku kwotowym 2004/2005 liczba dostawców hurtowych zmniejszyła się z 355 246 do 310 460. Przeciętny skup mleka od dostawcy hurtowego w roku kwotowym 2004/2005 wynosił 26 884 kg mleka.
2. W gospodarstwie sprzedającym rocznie 28 700 kg mleka (utrzymującym 7 krów) dochód rolniczy był niewielki, a w gospodarstwie utrzymującym 15 krów mlecznych był generowany na poziomie 22 159 zł (ponad pięciokrotnie wyższy niż w gospodarstwie „A”), natomiast w gospodarstwach utrzymujących 30 i 50 krów odpowiednio 73 798 zł oraz 128 021 zł.
3. Obliczony zysk przedsiębiorcy (dochód z zarządzania) występował jedynie w gospodarstwach charakteryzujących się skalą produkcji powyżej 123 000 kg mleka (powyżej 30 krów mlecznych).
4. W gospodarstwach sprzedających rocznie 28 ton mleka, szybkie zwiększenie skali produkcji mleka do 128 ton rocznie, po uwzględnieniu inwestycji na kwotę 930 tys. zł (finansowanych w 80% kredytem preferencyjnym), przy założonej cenie mleka 0,9 zł i cenach środków do produkcji wyższych o 10% w stosunku do stanu na początku roku 2006 przynosiło utratę płynności finansowej. Zwiększenie skali produkcji do 60 ton mleka z gospodarstwa, przy wariacie inwestycyjnym „ostrożnym”, dawało bardziej stabilną (lepszą od wyjściowej) sytuację finansową.
5. W gospodarstwach utrzymujących 15 krów mlecznych, zwiększenie skali produkcji przyczyniało się do poprawy dochodowości gospodarstwa. Szczególnie jej zwiększenie w oparciu o niewielkie nakłady inwestycyjne (modernizacja istniejących budynków, dzierżawa użytków rolniczych oraz korzystanie z usług mechanizacyjnych) umożliwiało poprawę sytuacji ekonomicznej gospodarstwa.

LITERATURA

- <http://arr.gov.pl>
Goraj L., Kruk K., Winter M., Szadkowska-Rucińska M. 1998: Elementy rachunkowości. FAPA, Warszawa.
Kokler D., Holzmann H.J., Lobbe H. 1998: Vollkostenrechnung – Beratungsanwendung zur betriebswirtschaftlichen Unternehmensanalyse. Landwirtschaftskammer Rheinland, Bonn.
Parzonko A. 2004: Efektywność gospodarstw wyspecjalizowanych w produkcji mleka. Wyd. SGGW, Warszawa 2004.
Ziętara W. 1998: Ekonomika i organizacja przedsiębiorstwa rolniczego. CIM, Warszawa.

Andrzej Parzonko

THE POSSIBILITIES AND ECONOMICAL EXPLANATIONS FOR DEVELOPMENT
OF DAIRY DIRECTED FARMS

Summary

In the article there were presented possibilities and economical explanations for development of the dairy directed farms, delivering yearly 28 thousands litres of milk. Mentioned milk sales level per farm represents average farm deliveries to the dairy purchasers within the milk quota year 2004/2005. Basing on the results it may be concluded that milk production at the abovementioned level is slightly profitable. Taking into consideration additionally costs of the owned production factors (land, capital and labour) it occurs that this production scale generates large losses. Investments in an increase of the production scale, financed by the preferential credits, lead to liquidity problems. Therefore it may be predicted that those farms doesn't have much chances for development in direction of milk production. Hence they must rather search for an additional income outside the farm.

Adres do korespondencji:

Dr Andrzej Parzonko

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego

ul. Nowoursynowska 166

02-787 Warszawa

e-mail: andrzej_parzonko@sggw.pl

tel. (0 22) 593 42 21

PRZETWÓRSTWO, HANDEL I SPOŻYCIE MLEKA I PRODUKTÓW MLECZNYCH W POLSCE W LATACH 2003-2005 ORAZ PROGNOZOWANE KIERUNKI ZMIAN

Michał Pietrzak, Piotr Szajner

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW w Warszawie
Kierownik Katedry: prof. dr hab. Wojciech Ziętara
Zakład Badań Rynkowych IERiGŻ PIB w Warszawie
Kierownik Zakładu: prof. dr hab. Jan Małkowski

Słowa kluczowe: przetwórstwo mleka, handel mlekiem i produktami mlecznymi, spożycie mleka i produktów mlecznych

Key words: dairy processing, dairy trade, milk and milk products consumption

S y n o p s i s. W artykule przedstawiono stan obecny i perspektywy przetwórstwa oraz handlu i spożycia mleka i produktów mlecznych. W latach 2003-2005 polskie mleczarstwo rozwijało się dynamicznie, postępowały przemiany strukturalne w przetwórstwie i handlu, nastąpił skokowy wzrost eksportu, zwłaszcza do UE, kontynuowany był spadkowy trend spożycia mleka i przetworów. W przyszłości należy spodziewać się stagnacji przerobu na poziomie ustalonym przez kwotę mleczną, kontynuacji przemian strukturalnych, ograniczania eksportu na rzecz stopniowo rosnącego popytu krajowego i w konsekwencji stopniowego zrównywania się wielkości importu z eksportem, być może nawet Polska stanie się importerem netto. Wyrównujące się ceny surowca w poszerzonej UE oraz niska wydajność pracy wskazują na potrzebę redukcji przerostów zatrudnienia w celu utrzymania konkurencyjności polskiego mleczarstwa.

WSTĘP

Mleczarstwo należy do kluczowych sektorów agrobiznesu, przy czym rola tej branży zwiększyła się w efekcie dynamicznych zmian, jakim podlegała ona w ostatnim okresie. W latach 2003-2005 udział przetwórstwa mleka (15.51 PKD) w przychodach ze sprzedaży przemysłu spożywczego wzrósł z 13 do 15%, zaś udział w eksporcie przemysłu spożywczego z 8 do 14%¹. Celem opracowania jest zaprezentowanie sytuacji w zakresie przetwórstwa, handlu i spożycia mleka oraz przetworów mlecznych w latach 2003-2005, a także dokonanie prognozy kierunków zmian do 2013 r.

¹ Udział w eksporcie podano łącznie ze sprzedażą lodów. Obliczenia własne na podstawie danych GUS, CIHZ, MF i MRiRW.

PRZETWÓRSTWO

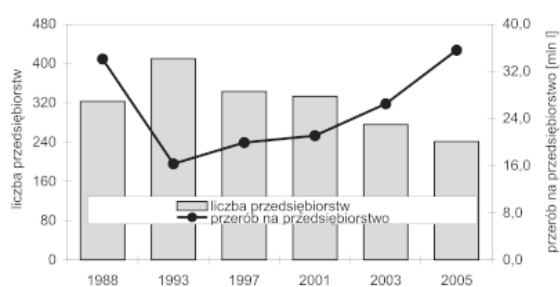
W latach 2003-2005 miał miejsce 17% wzrost skupu mleka. Zaowocowało to dynamicznym rozwojem produkcji przetworów mlecznych, jednak dynamika produkcji poszczególnych asortymentów nie była równomierna. Do produktów o najszybszym wzroście należały sery dojrzewające, śmietana, jogurty i napoje mleczne. Zmniejszyła się produkcja mleka w proszku i serów twarogowych (tab. 1). W przyszłości – ze względu na osiągnięcie dopuszczonego administracyjnie pułapu skupu mleka – należy spodziewać się stagnacji skali przerobu mleka tak długo, jak zostaną utrzymane kwoty mleczne, czyli najprawdopodobniej do roku kwotowego 2014/2015.

Lata 2003-2005 to okres przyspieszenia przemian strukturalnych w przetwórstwie mleka (rys. 1, tab. 2). Nadal jednak ich tempo można uznać za niewystarczające. Przeciętna skala przerobu w tych latach to zaledwie minimalne przekroczenie poziomu osiągniętego u schyłku PRL. W analogicznym okresie w wielu krajach proces koncentracji przebiegał bardzo szybko – w rezultacie nasz dystans w zakresie przeciętnej skali produkcji w stosunku do liderów mleczarstwa światowego znacznie się powiększył [Pietrzak 2004].

Tabela 1. Dynamika produkcji artykułów mleczarskich w latach 2003-2005

Wyszczególnienie	Poziom w roku			Zmiana [%]	
	2003	2004	2005	2003-2005	średniorocznie
Skup (przerób) [mln l]	7316	7769	8584	+17	+8
Mleko płynne przetworzone [mln l]	1992	2087	2129	+7	+3
Mleko w proszku [tys. t]	176	172	172	-2	-1
Sery dojrzewające [tys. t]	195	219	231	+18	+9
Sery twarogowe [tys. t]	287	296	285	-1	-0
Sery topione [tys. t]	62	59	63	+2	+1
Śmietana [tys. t]	215	225	243	+13	+6
Masło [tys. t]	167	177	170	+2	+1
Jogurty i napoje mleczne [mln l]	441	469	487	+10	+5

Źródło: Rynek mleka 2004-2006.

Rysunek 1. Dynamika koncentracji produkcji w przetwórstwie mleka w latach 1988-2005

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Działalność... 1989, Smoleński 1997, Pietrzak, Szajner 2006, Rynek mleka 2004-2006.

Oprócz przeciętnej skali przedsiębiorstw, stopień koncentracji sektora ilustruje łączny udział rynkowy czterech największych firm (tzw. wskaźnik koncentracji C4). Wskaźnik C4 obliczony w odniesieniu do udziału w skupie mleka wynosił w 2003 r. około 20%².

² Poziom wskaźnika świadczy, że mleczarstwo traktowane jako całość jest sektorem rozproszonym. Za branżę skoncentrowaną uznaje się sektor, w którym wskaźnik C4 przekracza 40% [Porter 1998].

Tabela 2. Charakterystyki strukturalne przetwórstwa mleka w Polsce w latach 2003-2005

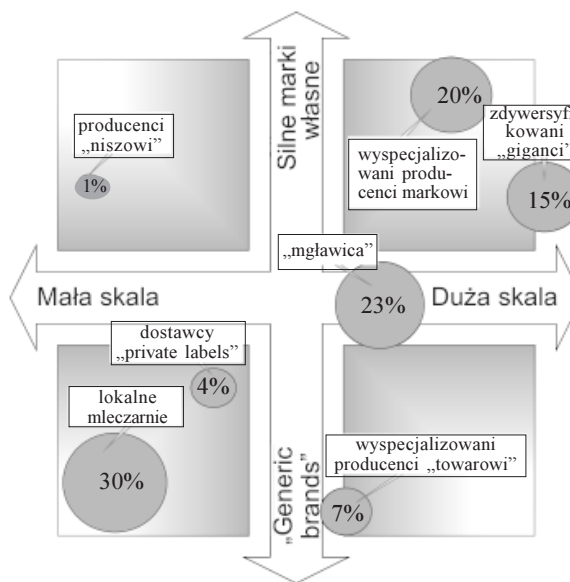
Wyszczególnienie	Wielkości w roku			Zmiana [%]	
	2003	2004	2005 (szacunek)	2003 -2005	średnio- rocznie
Liczba przedsiębiorstw	276	265	241	-13	-7
Przeciętny skup [młn l na przedsiębiorstwo]	27	29	36	+34	+16
Przeciętne przychody [młn zł na przedsiębiorstwo]	50	65	75	+49	+22
Wskaźnik wielozakładowości	1,5	-	1,6	+6	+3

Źródło: obliczenia własne na podstawie: Babuchowski, Seremak-Bulge 2005, Rynek mleka, 2004-2006.

Wskaźnik C4 można także obliczać dla poszczególnych rynków produktowych sektora. Zabicie taki pozwala dostrzec różnice w poziomie koncentracji w przekroju poszczególnych subrynków sektora mleczarskiego. Do rynków zbliżonych do doskonale konkurencyjnych, gdzie wskaźnik C4 oscyluje wokół 10%, należy sub-rynek mleka w folii i masła. Do rynków konkurencji monopolistycznej (C4 od 20 do 35%) należą sub-rynki mleka w proszku, twarogu tradycyjnego, serów dojrzewających, śmietany i śmietanki. Do rynków o charakterze „luźnych” oligopoli (C4 od 40 do 50%) należą sub-rynki kefiru, maślanki i serków wiejskich. Do rynków o charakterze „ściślych” oligopoli (C4 od 70 do 90%) należą sub-rynki mleka UHT, serków homogenizowanych i topionych, jogurtów oraz deserów. Rynkiem quasi-monopolistycznym (gdzie jeden producent skupia w swoim ręku ponad 3/4 rynku) jest sub-rynek mleka zagęszczonego [Pietrzak, Szajner 2006]. Wśród skoncentrowanych sub-rynków większość (z wyjątkiem jogurtów i mleka UHT) stanowią rynki małe i średnie – o ograniczonym udziale w obrotach całego sektora. Natomiast większość najbardziej znaczących rynków sektora (sery dojrzewające i twarogi, masło i odtłuszczone mleko w proszku, tradycyjne artykuły płynne) to sektory rozproszone. To dlatego wskaźnik C4 obliczony dla sektora jako całości jest niewysoki.

Do 2013 r. należy spodziewać się dalszych postępów w koncentracji produkcji. W przypadku kontynuacji dotychczasowego, umiarkowanego tempa – liczba przedsiębiorstw mleczarskich zostałaby zredukowana do ok. 150. W przypadku, wskazanego zdaniem autorów, przyspieszenia procesów koncentracyjnych liczba ta może ulec redukcji do ok. 80 przedsiębiorstw.

Na rysunku 2 zaprezentowano wewnętrzną strukturę sekto-

Rysunek 2. Mapa grup strategicznych w sektorze przetwórstwa mleka (15.51 PKD)

Źródło: Pietrzak, Szajner 2006.

Tabela 3. Charakterystyka grup strategicznych w przemyśle przetwórstwa mleka i prognoza ich znaczenia do 2013 r.

Nazwa grupy	Liczebność	Przeciętna sprzedaż [mln zł]	Dominująca forma prawna	Opis	Prognoza do 2013 r.	
					udział w sektorze	liczebność
Lokalne mleczarnie	ok. 170	ok. 20	spółdzielnie	lokalny zasięg, szeroki asortyment, słabe marki	15%	50-90
Mgławica	ok. 30	ok. 100	spółdzielnie	zasięg regionalny/krajowy, zróżnicowany asortyment, średnio silne marki	zanik grupy**	zanik grupy**
Wyspecjalizowani producenci markowi	kilkanaście	ok. 300*	spółki	zasięg krajowy/międzynarodowy, wyspecjalizowane – produkty o wysokiej wartości dodanej, silne marki	35%	5-10
Zdywersyfikowani „giganci”	2	ok. 1000	spółdzielnie	zasięg krajowy/międzynarodowy, szeroki asortyment, w tym towary (commodities) i produkty o silnych markach	zanik grupy***	zanik grupy***
Wyspecjalizowani producenci towarowi (commodities)	kilkanaście	ok. 60	spółdzielnie/spółki	zasięg krajowy/międzynarodowy, typ: proskownio-masłownie	20%	2-5
Dostawcy private labels	kilkanaście	ok. 30	spółdzielnie/spółki	zasięg krajowy, specjalizacja w kierunku poddostawcy sieci handlowych	25%	15-30
Producenci „niszowi”	ok. 10	ok. 10	spółdzielnie/spółki	zasięg lokalny do krajowego, bardzo wąska specjalizacja, dość silne marki	5%	8-15

* największe firmy z tej grupy realizują znacznie większe obroty

** przedsiębiorstwa z „Mgławicy” rozprósza się pomiędzy grupy „Wyspecjalizowanych producentów markowych” (najlepsze firmy z „Mgławicy”), „Dostawców private labels” i „Wyspecjalizowanych producentów towarowych (commodities)”, a część zbankrutuje

*** „zdywersyfikowani giganci” przesuną się do grupy „Wyspecjalizowanych producentów markowych” być może potencjał w zakresie produktów towarowych zostanie odsprzedany „Wyspecjalizowanym producentom towarowym”

Źródło: opracowanie własne na podstawie Pietrzak, Szajner 2006.

ra przetwórstwa mleka w formie mapy grup strategicznych. Charakterystykę poszczególnych grup jak również prognozę zmian do 2013 r. zawiera tabela 3. Można spodziewać się bankructw części przedsiębiorstw z grupy „lokalnych mleczarni” oraz „mgławicy”. Z kolei w przypadku „wyspecjalizowanych producentów markowych” i „producentów niszowych” można oczekiwać wejść nowych przedsiębiorstw, najprawdopodobniej z krajów Unii Europejskiej. Można także spodziewać się przesunięcia między grupami strategicznymi. Do grup z perspektywami wzrostu należą „wyspecjalizowani producenci markowi”, „dostawcy private labels”, „wyspecjalizowani producenci towarowi”³ i „producenci niszowi”. Wskutek zarysowanych zmian marginalizacji ulegnie grupa „lokalnych mleczarni”, zaś grupy „mgła-

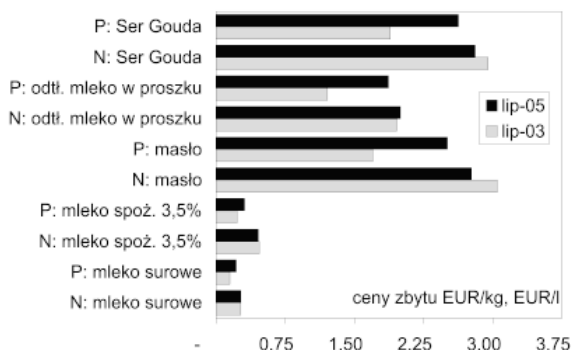
³ Wzrost tej grupy będzie odbywał się poprzez przesunięcia potencjału z grup „mgławica” i prawdopodobnie „zdywersyfikowanych gigantów”. Przesunięcie potencjału może nastąpić w formie pogłębienia specjalizacji w kierunku produktów towarowych lub fuzji i przejęć.

wica” i „zdywersyfikowani giganci” prawdopodobnie przestaną istnieć w obecnej postaci – zasilając swoim potencjałem inne grupy⁴.

Jednym z najgroźniejszych dla polskiego mleczarstwa konkurentów, na jednolitym rynku UE, jest z pewnością mleczarstwo niemieckie. W ostatnich trzech latach, ceny skupu mleka w Polsce wyrażone w euro szybko zbliżyły się do poziomu cen niemieckich. Stopniowa utrata konkurencyjności cenowej na poziomie surowca przekłada się na erozję konkurencyjności na poziomie cen przetworów mlecznych (rys. 3).

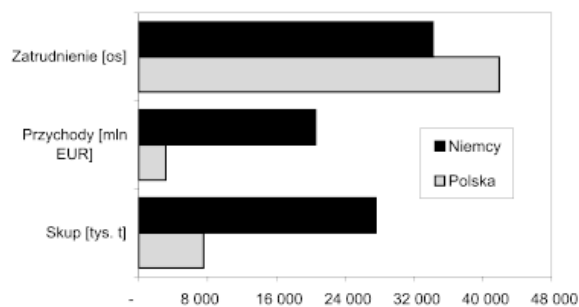
Przewaga Polski w kosztach surowca, niestety szybko erodująca, jest podstawowym źródłem naszej konkurencyjności międzynarodowej. W świetle bardzo niskiej wydajności pracy w polskim przetwórstwie mleka, znacznie niższe (prawie pięciokrotnie) koszty pracy nie tworzą rzeczywistej przewagi konkurencyjnej [Pietrzak, Szajner 2006]. Przemysł przetwórstwa mleka w Niemczech przerabia 3,7 razy więcej mleka osiągając 6,5 razy wyższe przychody niż w Polsce, zatrudniając jednocześnie tylko 82% liczby osób pracujących w polskiej branży (rys. 4). W rezultacie, w Polsce – mimo znacznie niższych wynagrodzeń – na każde euro wydane na opłatę pracy przypadało w 2003 r. 10,8 euro przychodów, podczas gdy w Niemczech analogiczny wskaźnik⁵ w tym samym okresie wynosił 18,3 [Pietrzak, Szajner 2006].

Przeprowadzono symulację konkurencyjności polskiego mleczarstwa (w oparciu o wskaźnik efektywności pracy) w perspektywie 2007 i 2013 r. W symulacji przyjęto następujące założenia:

Rysunek 3. Porównanie cen surowca i cen zbytu podstawowych produktów mleczarskich w Polsce i Niemczech w latach 2003 i 2005 (ceny z lipca)

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Milch... 2005] oraz danych GUS i NBP

Rysunek 4. Porównanie wielkości zatrudnienia, skupu i wartości przychodów w polskim i niemieckim przetwórstwie mleka

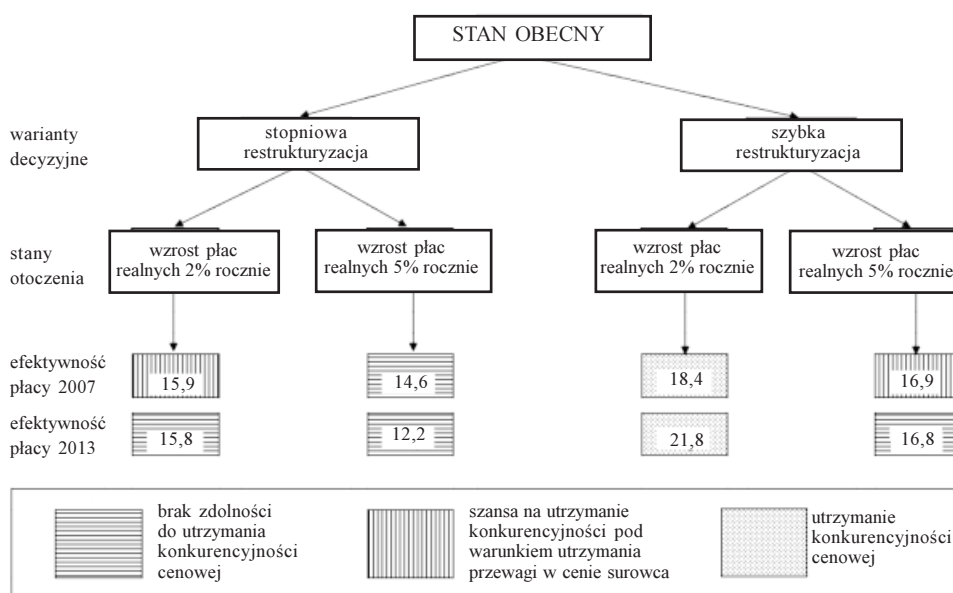
Źródło: opracowanie własne na podstawie Milch... 2005, Statistisches... 2004 oraz niepublikowanych danych GUS i NBP

⁴ Obecnie „zdywersyfikowani giganci” coraz intensywniej rozwijają własne marki produktów konsumpcyjnych – przesuując się w kierunku producentów markowych. Można przypuszczać, że rola produktów towarowych (mleko w proszku, masło) w portfelach asortymentowych „gigantów” będzie malała lub, że potencjał w tym obszarze zostanie odsprzedany grupie producentów specjalizujących się w kierunku produktów towarowych.

⁵ Wskaźnik ten jest określany mianem efektywności pracy [Sasin 2003].

- realny wzrost kosztów pracy na poziomie od 2 do 5% rocznie, przy czym tempo tego wzrostu uznajemy za zmienną zewnętrzną zależną od otoczenia,
- tempo restrukturyzacji (konsolidacja sektora, poziom zatrudnienia) będzie zależał od dyskrecyjnych decyzji menedżerów i właścicieli firm mleczarskich i może przebiegać w dwóch wariantach:
 - stopniowej restrukturyzacji: w 2007 r. – 210 firm, 37 tys. zatrudnionych, w 2013 r. – 150 firm, 33 tys. zatrudnionych,
 - szybkiej restrukturyzacji: w 2007 r. – 170 firm, 32 tys. zatrudnionych, w 2013 r. – 80 firm, 24 tys. zatrudnionych⁶,
- będzie miała miejsce stagnacja realnej wartości sprzedaży sektora (przerób limitowany kwotami, utrzymanie dotychczasowego stopnia przetworzenia mleka),
- zostanie utrzymane powolne tempo wzrostu efektywności płacy w Niemczech.

Rezultaty symulacji przedstawiono w formie drzewa decyzyjnego (rys. 5). Z symulacji wynika, że w perspektywie zarówno 2007, jak i 2013 r. szybka restrukturyzacja pozwala na utrzymanie konkurencyjności w stosunku do Niemiec, pod warunkiem utrzymania niezbyt wysokiego tempa wzrostu płac realnych. W perspektywie 2007 r. pewną szansę na utrzymanie konkurencyjności daje stopniowa restrukturyzacja połączona z wolnym wzrostem wynagrodzeń lub szybka restrukturyzacja połączona z szybkim wzrostem wynagrodzeń – ale jedynie pod warunkiem zachowania przewagi w cenie surowca, w stosunku do Niemiec.

Rysunek 5. Symulacja konkurencyjności polskiego przetwórstwa mleka (mierzonej efektywnością płacy) w latach 2007 i 2013 w formie drzewa decyzyjnego

Źródło: opracowanie własne na podstawie Milch... 2005, Statistisches... 2004, niepublikowanych danych GUS i NBP oraz prognoz własnych.

⁶ Według danych GUS w 2004 r. liczba zatrudnionych w sektorze 15.51 PKD wynosiła 40,4 tys. osób.

HANDEL WEWNĘTRZNY I ZAGRANICZNY

Lata 2003-2005 to także okres dynamicznych przemian w handlu mlekiem i jego przetworami. Szybkiej marginalizacji, jako źródło zaopatrzenia ludności w mleko i proste przetwory, uległa sprzedaż bezpośrednia – spadek z 1,2 do 0,4 mld l (o 64%). W 2005 r. jej udział w rozdysponowaniu krajowej produkcji mleka wynosił zaledwie 4%, podczas gdy jeszcze w 2000 r. było to 15% [Rynek mleka 2004-2006].

W badanym okresie dynamiczny rozwój kontynuują tzw. nowoczesne kanały dystrybucji (NKD), do których zalicza się hiper- i supermarkety (włącznie z dyskontami). Ich udział w handlu żywnością w latach 2003-2005 wzrósł o 24% (o 6 punktów procentowych) osiągając pułap 35%. Główną siłą napędową tego wzrostu był dynamiczny rozwój supermarketów, w tym sklepów dyskontowych (tab. 4). W handlu artykułami mleczarskimi rola NKD jest jeszcze wyższa – sięgając od 37 do 68% (tab. 5).

Tabela 4. Rola nowoczesnych kanałów dystrybucji w handlu żywnością w latach 2003-2005

Wyszczególnienie	Wielkości w roku			Zmiana [%]	
	2003	2004	2005	2003-2005	średniorocznie
Udział hipermarketów w handlu żywnością [%]	13	14	14	+8	+4
Udział supermarketów w handlu żywnością [%]	16	20	22	+38	+17
Udział NKD w handlu żywnością [%]	29	34	35	+24	+11
Liczba hipermarketów na milion mieszkańców	4,5	5	5,5	+22	+11
Liczba dyskontów na milion mieszkańców	28	32	38	+36	+16

Źródło: [Parzelska 2006], obliczenia własne.

Tabela 5. Rola nowoczesnych kanałów dystrybucji w handlu produktami mlecznymi w latach 2003-2005 [%]

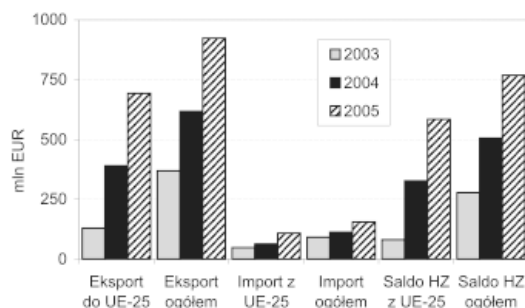
Typ placówki	Twarogi	Serki wiejskie	Sery twarde	Sery topione	UHT (2003)	Jogurty i desery
Hipermarkety (>2500 m ²)	13	16	34	14	20	22
Supermarkety (<2500 m ²)	24	31	27	28	48	32
Razem NKD	37	47	61	42	68	54

Źródło: Nabiał... 2005, obliczenia własne.

Nowoczesne kanały dystrybucji wprowadzają nową jakość w relacjach z przetwórstwem mleka. Z jednej strony, sieci sklepów wielkopowierzchniowych są postrzegane jako zagrożenie – wyśrubowane warunki współpracy, wypieranie marek producentów przez marki sieci (*private labels*⁷). Z drugiej strony są także źródłem korzyści dla przetwórców – oferują dostęp do bardzo dużego rynku zbytu, są pewnym kontrahentem⁸. Jan Kowal, właściciel i prezes małej firmy mleczarskiej JAL, stwierdza: „Dla nas tacy odbiorcy (duże sieci handlowe) okazali się bardzo korzystnymi partnerami. Dyktują trudne warunki (niskie ceny, odroczone terminy płatności), ale kupują naprawdę sporo” [Puls Biznesu 2006].

⁷ Udział ilościowy *private labels* w handlu artykułami mleczarskimi mieści się w przedziale 1% (masło) – 22% (UHT) [Nabiał... 2005, Górska-Warszewicz 2005].

⁸ Z kontaktów z praktykami wynika, że powszechnym problemem w mleczarniach są niesolidni partnerzy handlowi nie splanający zobowiązań. Sieci płacą za towar z dużym opóźnieniem, ale jednak płacą.

Rysunek 6. Handel zagraniczny mlekiem i przetworami w latach 2003-2005 [mln EUR]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MRiRW i MF.

Biorąc pod uwagę, że w krajach Europy Zachodniej udział NKD w handlu wynosił średnio 86%⁹, zaś na Słowacji – 52%, na Węgrzech – 56%, w Czechach – 65%, można przypuszczać, że rola hiper- i supermarketów w Polsce będzie jeszcze rosła.

W badanym okresie zaszły skokowe zmiany w handlu zagranicznym mlekiem i przetworami. Wiązały się one z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w maju 2004 r. Eksport w latach 2003-2005 rósł w średniorocznym tempie 54%, podczas gdy import – 48%. W rezultacie dodatnie saldo

handlu zagranicznego wzrosło z 278 do 924 mln EUR. Warto zauważyć, że eksport do krajów unijnych¹⁰ wzrastał co roku średnio o 180%, podczas gdy import z tych krajów o 75%. W rezultacie saldo w handlu zagranicznym z UE-25 wzrosło z 81 do 585 mln EUR, zwiększając swój udział w ogólnym saldzie mleczarstwa z 29 do 76% (rys. 6). Prognoza w zakresie handlu zagranicznego mlekiem i przetworami – ze względu na limitowanie produkcji przez system kwot – jest uwarunkowana dynamiką spożycia. Zakładając powolny wzrost spożycia – Polska w perspektywie 2013 r. powinna utrzymać dodatnie saldo handlu zagranicznego, choć luka pomiędzy poziomem eksportu a importem wyraźnie się zmniejszy. W przypadku szybszego wzrostu spożycia Polska może stać się importerem netto mleka i przetworów.

SPOŻYCIE

W okresie 2003-2005 kontynuowany był spadek spożycia mleka i przetworów w ujęciu globalnym, jak również *per capita* (tab. 6). Jak się wydaje, wkrótce powinno nastąpić odwrócenie trendu spadkowego i stopniowy wzrost konsumpcji. Przemawiają za tym takie aspekty jak: przewidywana poprawa sytuacji w zakresie zatrudnienia i dochodów ludności, perspektywiczny spadek cen w efekcie reformy systemu regulacji rynku mleka, program subsydiowa-

Tabela 6. Spożycie mleka i przetworów w latach 2003-2005

Wyszczególnienie	Wielkości w roku			Zmiana [%]	
	2003	2004	2005 (szacunek)	2003 -2005	średnio- rocznie
Spożycie globalne [mln l]	9966	9517	9116	-8,5	-4,4
Spożycie per capita mleka i przetworów w ekwiwalencie mleka, bez masła [l]	181	174	173	-4,4	-2,2
Spożycie masła per capita [kg]	4,7	4,4	4,2	-10,6	-5,5

Źródło: Rynek mleka 2004-2006.

⁹ Choć istnieją w tym zakresie spore różnice pomiędzy poszczególnymi krajami.

¹⁰ Przed poszerzeniem UE-15 plus kraje kandydujące.

nia spożycia mleka w szkołach [Pietrzak, Szajner, 2006]. Można prognozować, że spożycie mleka w ujęciu globalnym wzrośnie w 2013 r. do poziomu pomiędzy 10,2 mld l (scenariusz powolnego wzrostu – o ok. 9%) a 10,8 mld l (scenariusz szybszego wzrostu – o ok. 15%).

PODSUMOWANIE

W badanym okresie, w konsekwencji znacznego wzrostu skupu odnotowano dynamiczny rozwój przetwórstwa mleka. Do produktów o najszybszym wzroście sprzedaży należały jogurty i napoje mleczne, śmietana oraz sery dojrzewające. W okresie tym zaobserwowano również przyspieszenie przemian strukturalnych w przetwórstwie mleka. W zależności od tego, czy ich tempo zostanie utrzymane, czy też ulegnie jeszcze większemu przyspieszeniu, w sektorze do 2013 r. pozostanie ok. 80-150 przedsiębiorstw. Źródłem przewagi cenowej polskiego przetwórstwa mleka na rynku międzynarodowym jest tańszy surowiec. W badanym okresie przewaga ta szybko erodowała. W sytuacji niskiej sprawności przetwórstwa rodzi to niebezpieczeństwo utraty konkurencyjności przez polskie mleczarstwo. Przeprowadzona symulacja wskazuje, że w celu jej utrzymania konieczne będą znaczne redukcje przerostów zatrudnienia w przedsiębiorstwach przetwórstwa mleka.

Lata 2003-2005 to także okres intensywnych przemian w handlu mlekiem i jego przetworami. W handlu wewnętrznym uległa marginalizacji sprzedaż bezpośrednia oraz umacniały się nowoczesne kanały dystrybucji. W przyszłości można spodziewać się dalszego zwiększenia ich znaczenia. W handlu zagranicznym miał miejsce bardzo wysoki wzrost eksportu po akcesji do UE i w konsekwencji poprawa dodatniego salda w handlu zagranicznym. Zaobserwowano kontynuację dotychczasowego spadkowego trendu spożycia mleka i przetworów. W najbliższym okresie należy oczekiwać odwrócenia tego trendu, a do 2013 r. wzrostu globalnej konsumpcji mleka od ok. 9 do 15%. Od tempa tego wzrostu będzie zależało, czy, w warunkach ograniczenia produkcji przez system kwot mlecznych Polska stanie się około 2013 r. importem netto mleka i przetworów.

LITERATURA

- Babuchowski A., Seremak-Bulge J. 2005: Zmiany w polskim mleczarstwie w wyniku akcesji do Unii Europejskiej. *Przegląd Mleczarski* nr 11.
- Działalność Spółdzielczości Mleczarskiej w roku 1988. 1989: Zakład Wydawniczy Lacpress, Warszawa.
- Górska-Warszewicz H. 2005: Sieci detaliczne i marki handlowe w Polsce. *Przemysł Spożywczy* nr 10.
- Milch. Markt-Bilanz. 2005: Zentrale Markt- und Preisberichtsstelle GmbH, Bonn.
- Nabiał. Katalog 2005/2006. 2006: Wydawnictwo Nathusius Investments, Warszawa.
- Parzelska D. 2006: Trendy w handlu detalicznym. AC Nielsen, Poznań (prezentacja z dnia 11 maja 2006).
- Pietrzak M. 2004: Procesy koncentracji w polskim przemyśle mleczarskim na tle wiodących sektorów światowych. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, Tom VI, Zeszyt 2, Warszawa-Poznań-Puławy.
- Pietrzak M., Szajner P. 2006: Raport o stanie i perspektywach rozwoju branży mleczarskiej w Polsce. [W:] Raport o stanie i perspektywach przemysłu rolno-żywnościowego (praca zbiorowa). Rada Gospodarki Żywnościowej przy Ministrze Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Porter M.E. 1998: Strategia konkurencji. Metody analizy sektorów i konkurentów. PWE, Warszawa.
- Puls Biznesu. 22.06.2006: Nasze mleko w tubce zamiast snickersa.
- Rynek mleka. Stan i perspektywy nr 26-30. 2004-2005: IERiGŻ-ARR-MRiRW, Warszawa.

- Sasin W. 2003: Analiza ekonomiczna firmy. Agencja Wydawnicza InterFart, Łódź.
Smoleński Z. 1997: Stan i perspektywy przetwórstwa mleka. IERiGŻ, Warszawa.
Statistisches Handbuch über Ernährung. Landwirtschaft und Forsten 2004.

Michał Pietrzak, Piotr Szajner

DAIRY PROCESSING, TRADE AND MILK CONSUMPTION IN POLAND IN THE
YEARS 2003-2005 AND PREDICTED CHANGES

Summary

The paper presents the current state and prospects of a dairy processing, trade and milk consumption in Poland. In the period 2003-2005 there were observed following features: fast growth of Polish dairy sector, structural changes in dairy processing and trade, soar of export and decline of consumption. In the future there could be predicted stagnation of the scope of milk processed, further structural changes, decline of export according to the gradual increase of domestic demand. Polish dairy competitive advantage based on cheap raw milk is gradually going away. Low labour efficiency suggests, that labour reduction is needed for the industry to be still competitive in the future.

Adres do korespondencji:

Dr Michał Pietrzak
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych
Ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
tel: (0 22) 593 42 23
e-mail: pietzakms@poczta.onet.pl

STRATEGIE ZARZĄDZANIA KAPITAŁEM OBROTOWYM A SYTUACJA FINANSOWA SPÓŁDZIELNI MLECZARSKICH

Mirosław Wasilewski, Marzena Chmielewska

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW w Warszawie
Kierownik Katedry: prof. dr hab. Wojciech Zięta

Słowa kluczowe: strategie zarządzania kapitałem obrotowym, płynność finansowa, rentowność kapitału własnego i majątku, sprawność zarządzania

Key words: working capital management strategies, liquidity, return on equity and assets, efficiency of management

S y n o p s i s. W opracowaniu przedstawiono relacje między strategią zarządzania kapitałem obrotowym a kondycją finansową spółdzielni mleczarskich. Określono rentowność kapitału własnego i majątku, bieżącą i natychmiastową płynność finansową, sprawność zarządzania zapasami, należnościami oraz zobowiązaniami.

WSTĘP

W Polsce spółdzielczość mleczarska odgrywa coraz większą rolę i jest jedną z wiodących branż w całej gospodarce żywnościowej. Produkcja mleczarska zarówno w Polsce, jak i w pozostałych krajach UE jest jedną z podstawowych gałęzi produkcji rolniczej, o czym świadczy wartość rocznej produkcji towarowej mleka, która wyniosła w ostatnich latach około 2,5 mld euro, co stanowiło 20% produkcji towarowej polskiego rolnictwa [Cieślik 2005]. Wiele krajowych spółdzielni mleczarskich podejmuje samodzielne działania restrukturyzacyjne, poprawiające ich konkurencyjność na rynku i przygotowujące do podejmowania wyzwań i zadań stawianych przed nimi przez gospodarkę rynkową [Wyrzykowska 2000].

Głównym zadaniem spółdzielni stało się dostosowanie jakości produkcji oraz technologii wytwarzania do norm obowiązujących w UE. Chociaż duża liczba polskich spółdzielni mleczarskich już dostosowała produkcję do tych standardów, to większość z nich nadal wymaga przeobrażeń [Wasilewski, Kowalczyk 2004]. Spółdzielnie mleczarskie znajdują się w sferze szybkich i ciągłych zmian i aby mogły funkcjonować na równi z innymi przedsiębiorstwami na rynku mleka, muszą wdrażać skuteczne metody oraz techniki zarządzania.

Przedsiębiorstwo, aby się rozwijać i funkcjonować potrzebuje stałego dopływu gotówki, w celu dokonywania płatności bieżących zobowiązań. Głównym źródłem generowania gotówki są aktywa obrotowe. Jednak zanim należności i zapasy zostaną zamienione na przepływ gotówki, musi minąć czas związany z rotacją produktu na rynku i z udzielonym kredytem kupieckim. Do momentu konwersji aktywów obrotowych na gotówkę konieczne jest ich finansowanie, czyli zapewnienie dopływu środków pieniężnych z alternatywnych źródeł [Folga 2006].

Kapitał obrotowy netto jest to różnica wartości aktywów obrotowych i zobowiązań krótkoterminowych wraz z krótkoterminowymi innymi rozliczeniami międzyokresowymi. Jest ona równoważna części aktywów obrotowych finansowanych kapitałem własnym, rezerwami na zobowiązania, zobowiązaniami długoterminowymi oraz pozostałą częścią rozliczeń międzyokresowych [Sierpińska, Wędzki 1997, Bednarski 2002, Wędzki 2003]. Zarządzanie kapitałem obrotowym należy do jednego z ważniejszych obszarów podejmowania decyzji finansowych. Czynności podejmowane w tym obszarze mają służyć przede wszystkim utrzymaniu płynności finansowej przedsiębiorstwa oraz zmierzać do optymalizacji wielkości i struktury aktywów bieżących, jak również prowadzić do kształtowania odpowiedniej struktury źródeł finansowania tych aktywów, przy minimalizacji kosztów ich finansowania [Sierpińska, Wędzki 1997].

W zależności od preferencji przedsiębiorstwa, może ono stosować jedną z trzech strategii zarządzania kapitałem obrotowym: konserwatywną, umiarkowaną bądź agresywną. Strategia konserwatywna polega na minimalizacji udziału krótkoterminowego zadłużenia w strukturze źródeł finansowania majątku. Sprowadza się do niechęci w zaciąganiu kredytów krótkoterminowych i finansowaniu działalności głównie kapitałem własnym. Strategia umiarkowana istnieje wówczas, gdy przedsiębiorstwo za zobowiązania płaci otrzymanymi należnościami. Strategia umiarkowana jest połączeniem wariantów agresywnego i konserwatywnego. Polega ona na pokrywaniu części aktywów obrotowych kapitałem stałym. Pozostała, bardziej zmienna w czasie część aktywów finansowana jest przez wykorzystanie zobowiązań bieżących. Strategia agresywna polega na maksymalizacji kapitałów krótkoterminowych kosztem kapitału stałego. Większy udział zobowiązań bieżących oznacza wyższe ryzyko utraty płynności finansowej, co rekompensować ma wyższa stopa zwrotu z kapitału. Strategia agresywna odznacza się utrzymywaniem minimalnego poziomu płynnych aktywów, co podwyższa ryzyko. Najważniejszy jest majątek operacyjny, służący produkcji wyrobów i świadczeniu usług atrakcyjnych dla klientów, a więc ten zwiększający wartość dla właścicieli. Majątek obrotowy ograniczany jest tylko do niezbędnego poziomu [Kallberg, Parkinson 1993].

Celem opracowania jest określenie relacji między stosowaną strategią zarządzania kapitałem obrotowym, a kondycją finansową spółdzielni mleczarskich. Zasadnicza analiza dotyczy oceny rentowności kapitału własnego i majątku, bieżącej i natychmiastowej płynności finansowej, sprawności zarządzania zapasami, należnościami oraz zobowiązaniami. Do obliczeń wskaźników przyjmowano wielkości wyrażone w cenach bieżących. Okres badań obejmuje lata 2001- 2004. Do badań przyjęto 37 spółdzielni mleczarskich położonych w różnych regionach Polski, dobranych w sposób celowy. Do badań przyjęto te spółdzielnie, w których zarządzający wyrazili zgodę na udostępnienie danych finansowych.

Badane spółdzielnie podzielono na trzy grupy, przyjmując jako kryterium rodzaj stosowanej strategii zarządzania kapitałem obrotowym. Grupa 1 objęła spółdzielnie, które stosują strategię konserwatywną, grupa 2 to spółdzielnie o strategii umiarkowanej oraz grupa 3 to spółdzielnie, w których występuje strategia agresywna.

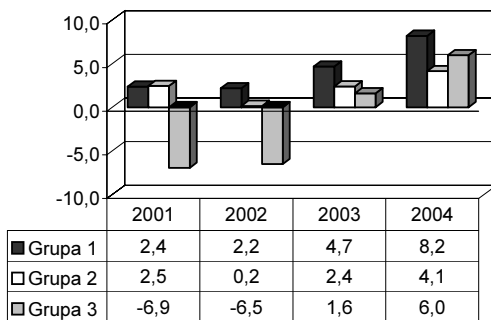
WYNIKI BADAŃ

Na rysunku 1 przedstawiono kształtowanie się wskaźnika rentowności kapitału własnego w zależności od strategii zarządzania kapitałem obrotowym w spółdzielniach mleczarskich. Z wyjątkiem 2001 roku, we wszystkich pozostałych latach najwyższą rentownością tego kapitału charakteryzowały się spółdzielnie o konserwatywnej strategii zarządzania kapitałem obrotowym. Najwyższa rentowność kapitału własnego w tej grupie spółdzielni

wystąpiła w 2004 roku i wynosiła 8,2%, z tendencją rosnącą od 2002 roku (o 6 p.p.). Spółdzielnie o strategii umiarkowanej były także efektywne pod względem wykorzystania kapitału własnego, ale na poziomie około dwukrotnie niższym w latach 2003-2004, a największa pod tym względem różnica wystąpiła w 2002 roku, w którym rentowność kapitału własnego w tych spółdzielniach wyniosła jedynie 0,2%. W spółdzielniach o agresywnej polityce w zakresie kapitału obrotowego w latach 2000-2001 kapitał własny nie był efektywnie wykorzystany, gdyż w spółdzielniach tych stwierdzono stratę brutto. W kolejnych latach spółdzielnie te były rentowne pod względem wykorzystania kapitału własnego. W 2004 roku rentowność ta wyniosła 6% i była wyższa o 1,9 p.p. niż w spółdzielniach o strategii umiarkowanej. Oznacza to, że stosowanie bardziej agresywnej strategii finansowania może być opłacalne. Racjonalnie zaangażowany kapitał obcy zwiększa wydatnie rentowność kapitału własnego, co jest związane z efektem dźwigni finansowej.

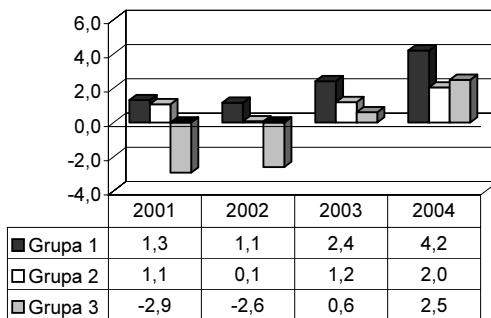
Rentowność majątku obliczono jako relację zysku (straty) netto do wartości aktywów spółdzielni. Zależności w tym zakresie były zbliżone, jak przy kształtowaniu się wskaźnika rentowności kapitału własnego. W spółdzielniach o agresywnej strategii zarządzania kapitałem obrotowym w latach 2001-2002 wykorzystanie majątku nie było efektywne, natomiast w 2004 roku rentowność zaangażowanego majątku zwiększyła się do 2,5% (rys. 2). W 2004 roku rentowność ta była o 0,5 p.p. wyższa niż w spółdzielniach z grupy o strategii umiarkowanej. W spółdzielniach o strategii konserwatywnej i umiarkowanej majątek był rentowny, chociaż na stosunkowo niskim poziomie. Korzystnym zjawiskiem była natomiast tendencja rosnąca rentowności majątku w tych grupach spółdzielni, do najwyższego poziomu w badanych latach w pierwszej grupie spółdzielni (4,2%). Zarządzający spółdzielniami powinni racjonalizować poziom posiadanego majątku w stosunku do prowadzonej skali skupu i przerobu surowca mlecznego. W niektórych spółdzielniach poziom skupu jest znacznie wyższy niż możliwości przerobu, a w niektórych sytuacja jest odwrotna. Dlatego też duże znaczenie ma umiejętność dopasowania, zwłaszcza potencjału wytwórczego do możliwości jego efektywnego wykorzystania. Reasumując można stwierdzić, że efektywność wykorzystania majątku w badanych spółdzielniach mleczarskich była stosunkowo niska.

Wskaźnik dźwigni finansowej jest odzwierciedleniem efektywności zaangażowania kapitału obcego jako źródła finansowania. Największą korzyść w tym zakresie odnotowano w spółdzielniach o konserwatywnej strategii zarządzania kapitałem obrotowym, w których najwyższy wskaźnik dźwigni finansowej wystąpił w 2004 roku i wyno-

Rysunek 1. Wskaźnik rentowności kapitału własnego [%]

Źródło: opracowanie własne.

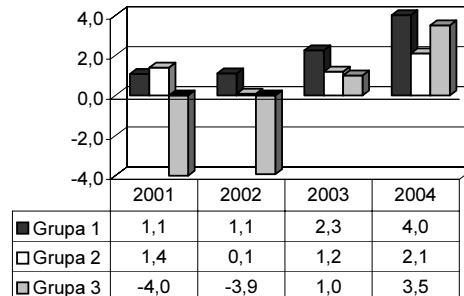
Rysunek 2. Wskaźnik rentowności majątku [%]

Źródło: opracowanie własne.

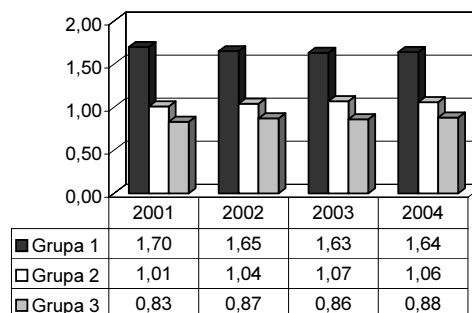
sił 4,0% (rys. 3). Najniższy był natomiast w 2002 roku (1,1%), a w grupie spółdzielni o strategii umiarkowanej najniższy poziom w tym roku wyniósł jedynie 0,1%. Stwierdzone zależności świadczą o niskiej efektywności wykorzystania kapitału obcego w badanych grupach spółdzielni. Może to być w części spowodowane zbyt małą skalą wykorzystania kapitału obcego w działalności, często z braku płynności finansowej, a przez to braku zdolności kredytowej. W spółdzielniach o strategii agresywnej w latach 2001-2002 odnotowano stratę z tytułu zaangażowania kapitału obcego w procesie finansowania, na poziomie około 4%. W spółdzielniach mleczarskich powinny zostać podjęte działania zwiększające efektywność kapitału obcego przez np. korzystniejsze warunki kredytowe (wykorzystywanie kredytów preferencyjnych, niższe stopy procentowe, karencja w spłacie kredytu lub odsetek, itp.). Rosnący poziom dźwigni finansowej w spółdzielniach o strategii agresywnej świadczy o coraz większym odnoszeniu korzyści z zaangażowania kapitału obcego. Dźwignia finansowa w tej grupie spółdzielni była wyższa niż w spółdzielniach o strategii umiarkowanej w 2004 roku i niewiele niższa (o 0,5 p.p.) niż w stosujących strategię konserwatywną. Racjonalne wykorzystanie kapitału obcego przyczynia się również do zwiększenia efektywności kapitału własnego.

Stwierdzono malejącą bieżącą płynność finansową w miarę stosowania coraz to bardziej agresywnej strategii zarządzania kapitałem obrotowym. Przyjmując optimum badanego wskaźnika na poziomie 1,5-2,0 można stwierdzić, że jedynie w spółdzielniach o strategii konserwatywnej była zachowana bieżąca płynność finansowa na poziomie wskaźnika około 1,63-1,7 (rys. 4). W spółdzielniach o umiarkowanej strategii poziom bieżącej płynności finansowej był dużo niższy i oscylował w granicach 1,01-1,07. Oznacza to, że spółdzielnie te były zagrożone utratą bieżącej płynności finansowej. Jeszcze większe zagrożenie pod tym względem dotyczyło spółdzielni o strategii agresywnej, w których wielkość analizowanego wskaźnika utrzymywała się w badanych latach na stosunkowo zbliżonym poziomie. Podkreślenia wymaga również fakt, że różnica w tym zakresie w porównaniu do spółdzielni o strategii umiarkowanej nie była duża (około 0,15). Oznacza to, że jedynie konserwatywne podejście do zarządzania kapitałem obrotowym w badanym okresie umożliwiło zachowanie bieżącej płynności finansowej przez spółdzielnie mleczarskie (rys. 4).

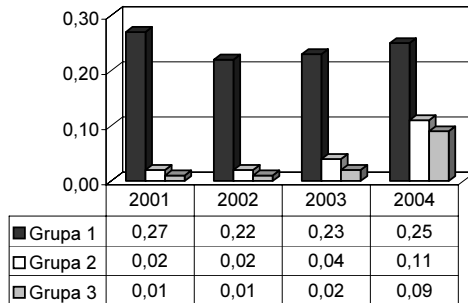
Pod względem płynności natychmiastowej sytuacja badanych spółdzielni była jeszcze bardziej niekorzystna niż w przypadku płynności bieżącej. Przyjmując optimum wskaźnika płynności natychmiastowej na poziomie 0,5 stwierdzono, że już w grupie spółdzielni o strategii konserwatywnej wielkość wskaźnika była dwukrotnie niższa od zalecanego poziomu (rys. 5). Mając jednak na uwadze niską rentowność branży mle-

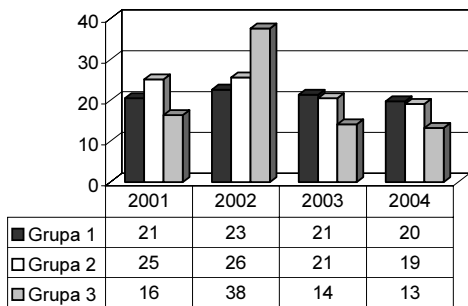
Rysunek 3. Wskaźnik dźwigni finansowej [%]
Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 4. Wskaźnik płynności bieżącej
Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 5. Wskaźnik płynności natychmiastowej
Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 6. Wskaźnik obrotu zapasami [dni]
Źródło: opracowanie własne.

czarskiej można przyjąć, że poziom 0,2 tego wskaźnika może być zadawalający, zwłaszcza, że odnotowano nieznaczną tendencję rosnącą w tym zakresie. W grupie spółdzielni o strategii agresywnej nastąpiło nieznaczne zwiększenie poziomu płynności natychmiastowej, z jedynie 0,01 w latach 2001-2002 do 0,09 w ostatnim badanym roku. We wszystkich badanych latach w spółdzielniach o strategii umiarkowanej zarządzania kapitałem obrotowym poziom badanego wskaźnika był tylko nieznacznie wyższy od tych o strategii agresywnej. Strategia agresywna nie różnicowała zatem zasadniczo w stosunku do strategii umiarkowanej utraty płynności natychmiastowej, co zależy od umiejętności zarządzających spółdzielni pod tym względem. Podkreślenia wymaga jednak stwierdzony fakt dużego zagrożenia utratą płynności natychmiastowej w grupach spółdzielni mleczarskich o bardziej agresywnym podejściu do finansowania działalności, przez większe wykorzystanie kapitału obcego. W spółdzielniach o strategii konserwatywnej stwierdzono stabilny poziom płynności natychmiastowej, a fakt ich efektywnego funkcjonowania

potwierdza, że w branży mleczarskiej wielkość 0,2 wskaźnika płynności natychmiastowej jest wystarczającą do zachowania płynności finansowej.

Zarządzanie zapasami w badanych spółdzielniach należy ocenić korzystnie (rys. 6). Obrót nimi, z wyjątkiem 2002 roku, był najszybszy w spółdzielniach o agresywnej strategii zarządzania kapitałem obrotowym, gdyż kształtował się w przedziale 13-16 dni, co można uznać za wielkość bardzo korzystną. Zależność taka jest uzasadniona koniecznością spłaty bieżących zobowiązań, a zbyt duże zapasy zamrażają środki finansowe. Jedynie w 2002 roku w tej grupie spółdzielni obrót trwał 37 dni, co było głównie spowodowane wysokimi zapasami w OSM Włoszczowa. Najbardziej stabilna polityka w zakresie zarządzania zapasami dotyczyła spółdzielni o strategii konserwatywnej (około 20-22 dni), natomiast w grupie spółdzielni o strategii umiarkowanej różnica między skrajnymi wielkościami długości obrotu zapasów wyniosła 6 dni. Spółdzielnie mleczarskie wytwarzają produkty w większości o krótkim terminie przydatności do spożycia, co uzasadnia ich szybką sprzedaż. Również surowiec mleczny, będący podstawowym środkiem do produkcji, jest szybko przerabiany na wyroby gotowe. Wymaga to jednak od zarządzających dużych umiejętności w organizacji zbytu tych produktów, a ułatwieniem jest to, że są to produkty zaspakajające podstawowe potrzeby żywieniowe człowieka.

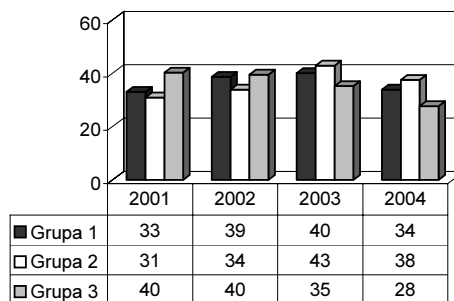
Zarządzanie należnościami w badanych spółdzielniach należy ocenić korzystnie, gdyż ich obrót nie przekraczał na ogół 40 dni (rys. 7). Najkorzystniejsza sytuacja pod tym względem w latach 2001-2002 dotyczyła spółdzielni o strategii umiarkowanej, natomiast w latach pozostałych tych o strategii agresywnej, w których wystąpił najkrótszy obrót należnościami-

mi w badanym okresie (28 dni w 2004 roku). Różnice między wydzielonymi grupami spółdzielni w tym zakresie były stosunkowo niewielkie, a najwyższa wystąpiła w 2001 roku między pierwszą i trzecią grupą spółdzielni i wynosiła 7 dni. Jedynie w trzeciej grupie spółdzielni stwierdzono jednolitą tendencję malejącą wskaźnika rotacji należności w badanych latach (o 13 dni), co jest uzasadnione koniecznością pozyskiwania gotówki, w wyniku zagrożenia utraty natychmiastowej płynności finansowej. Generalnie można stwierdzić, że w badanych spółdzielniach nie występowały zasadnicze problemy z regulowaniem należności przez odbiorców produktów. Jest to głównie spowodowane stabilnością we współpracy z określonymi stałymi odbiorcami, co zabezpiecza przed dużym ryzykiem utraty należnych spółdzielni płatności.

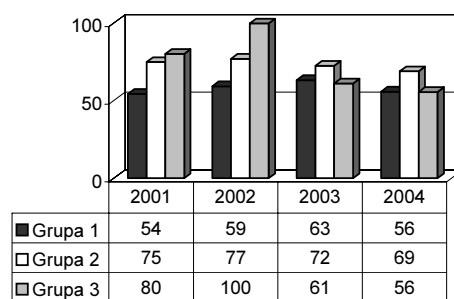
We wszystkich grupach spółdzielni okres regulacji zobowiązań krótkoterminowych był dłuższy niż regulacji należności, co należy uznać za zależność generalnie korzystną (rys. 8). Największa różnica pod tym względem wystąpiła w trzeciej grupie spółdzielni w 2002 roku i wynosiła aż 60 dni, podczas gdy najmniejsza w pierwszej grupie spółdzielni w 2001 roku (21 dni). Najbardziej stabilnym poziomem różnicy między czasem regulacji należności i zobowiązań charakteryzowały się spółdzielnie o konserwatywnej strategii zarządzania kapitałem obrotowym (21-23 dni). Najdłuższy obrót zobowiązań w badanych latach dotyczył spółdzielni z grupy trzeciej w 2002 roku i kształtował się na poziomie 100 dni, co należy uznać za okres zbyt długich. W następnych latach wystąpiło znaczące skrócenie okresu regulacji zobowiązań w tej grupie spółdzielni. Zarządzający tymi spółdzielniami w latach 2003-2004 w mniejszym stopniu niż spółdzielniami o strategii konserwatywnej i umiarkowanej zarządzania kapitałem obrotowym wydłużali terminy regulacji zobowiązań. Mając na uwadze najkrótsze okresy regulacji należności w tej grupie spółdzielni, stwierdzoną zależność w zakresie zarządzania zobowiązaniami należy uznać za korzystną w aspekcie zasad funkcjonowania na rynku mleczarskim. Reasumując, można stwierdzić, że zarządzający spółdzielniami w sposób umiety wykorzystywali instrument kredytu handlowego udzielonego przez dostawców.

WNIOSKI

W opracowaniu przedstawiono analizę zależności między strategią zarządzania kapitałem obrotowym a kondycją finansową spółdzielni mleczarskich. Na podstawie przeprowadzonych badań sformułowano następujące wnioski końcowe:

Rysunek 7. Wskaźnik obrotu należności [dni]
Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 8. Wskaźnik obrotu zobowiązaniami [dni]
Źródło: opracowanie własne.

1. Stosowanie strategii konserwatywnej w spółdzielniach mleczarskich było w badanych latach uzasadnione. Spółdzielnie te charakteryzowały się najwyższym poziomem rentowności kapitału własnego oraz majątku. Odnosiły także największą korzyść z zaangażowania w finansowaniu działalności kapitału obcego, co ma odzwierciedlenie w najwyższym efekcie dźwigni finansowej. Podkreślenia wymaga korzystna tendencja w kształtowaniu się wymienionych wskaźników w badanych latach w spółdzielniach o agresywnej strategii kapitału obrotowego. W 2004 roku w tej grupie spółdzielni rentowność majątku oraz kapitału własnego były wyższe niż w spółdzielniach o strategii umiarkowanej w tym zakresie. Świadczy to o tym, że racjonalne stosowanie kapitału obcego, nawet krótkoterminowego, przyczynia się do osiągnięcia korzystnych efektów finansowych.
2. Zarządzanie należnościami i zobowiązaniami w spółdzielniach mleczarskich należy ocenić korzystnie. W początkowych dwóch latach najskuteczniejsza umiejętność windykacji należności wystąpiła w spółdzielniach o umiarkowanej strategii zarządzania kapitałem obrotowym. W latach następnych widoczna była w tym zakresie dominacja spółdzielni o podejściu agresywnym. W tej grupie spółdzielni w tych latach również okres regulowania zobowiązań był krótszy, niż w spółdzielniach o strategii umiarkowanej i konserwatywnej. Oznacza to, że w spółdzielniach o strategii agresywnej podjęte zostały działania racjonalizujące zarządzanie należnościami i zobowiązaniami. W spółdzielniach o strategii konserwatywnej występowała najmniejsza różnica w czasokresie regulacji zobowiązań i odzyskiwania należności. Spółdzielnie te, charakteryzując się najwyższą rentownością, nie miały większych problemów z regulowaniem krótkoterminowych zobowiązań.
3. Pod względem płynności finansowej zaobserwowano dominację spółdzielni o konserwatywnej strategii zarządzania kapitałem obrotowym. Różnica między spółdzielniami o strategii umiarkowanej i agresywnej w zakresie bieżącej i natychmiastowej płynności finansowej była niewielka, przy czym te o strategii agresywnej były w znacznie większym stopniu zagrożone utratą płynności finansowej. Sytuację pogarsza fakt najniższego poziomu zapasów w spółdzielniach o strategii agresywnej, przez co są dużo niższe możliwości zwiększenia przychodów ze sprzedaży. Jednak różnice między spółdzielniami w zakresie zarządzania zapasami były niewielkie, co oznacza, że zarządzający spółdzielniami charakteryzowali się umiejętnością efektywnego zarządzania nimi. Wynika to częściowo z faktu, że produkty mleczarskie są przeznaczone na ogół do bezpośredniego zużycia (konsumpcji) i spółdzielniom zależy na bieżącej sprzedaży. Reasumując można stwierdzić, że przyjęta strategia zarządzania kapitałem obrotowym miała w badanych spółdzielniach istotny wpływ na sytuację finansową oraz sprawność zarządzania. Mając na uwadze stosunkowo niską rentowność oraz płynność finansową można rozważyć zmianę strategii zarządzania kapitałem obrotowym, jako sposobu poszukiwania zwiększenia efektywności funkcjonowania w branży mleczarskiej. Zarządzanie kapitałem obrotowym należy do jednego z ważniejszych obszarów decyzji finansowych. Działania podejmowane w tym obszarze mają służyć przede wszystkim utrzymaniu płynności finansowej oraz zmierzać do optymalizacji wielkości i struktury aktywów bieżących.

LITERATURA

- Bednarski L. 2002: Analiza finansowa w przedsiębiorstwie. PWE, Warszawa, s. 1-209.
Cieślak J. 2005: Stan i kierunki rozwoju sektora mleczarskiego w regionie małopolskim. [W:] Agrobiznes

2005. Zmiany w agrobiznesie po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. *Prace Naukowe AE* we Wrocławiu nr 1070, tom I, Wrocław, s. 97-101.
- Folga J. 2006: Odmrażanie gotówki. *Magazyn Finansistów* nr 3, s. 17-19.
- Iwan B. 2005: Zmiany w mleczarskiej bazie surowcowej po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. [W:] *Agrobiznes 2005. Zmiany w agrobiznesie po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Prace Naukowe AE* we Wrocławiu nr 1070, tom I, Wrocław, s. 342-347.
- Kallberg J., Parkinson K. 1993: *Corporate Liquidity. Management and Measurement*. Irwin, Homewood, s. 1-603.
- Narkiewicz J. 2004: Identyfikacja ryzyka utraty płynności finansowej w raporcie rocznym przedsiębiorstwa. *Prace Naukowe Katedry Ekonomii i Zarządzania Przedsiębiorstwem*, tom III, Politechnika Gdańska, Gdańsk, s. 129-142.
- Sierpińska M., Wędzki D. 1997: *Zarządzanie płynnością finansową w przedsiębiorstwie*. PWN, Warszawa, s. 1-276.
- Wasilewski M., Kowalczyk A. 2004: A comparative analysis of dairy cooperatives according to quality of management and production. *Electronic Journal of Polish Agricultural Universities, Economics*, Volume 7, Issue 2, s. 1-10.
- Wędzki D. 2003: Strategie płynności finansowej przedsiębiorstwa. Przepływy pieniężne a wartość dla przedsiębiorstwa. Wydawnictwo Oficyna Ekonomiczna, Kraków, s. 1-327.
- Wyrzykowska B. 2000: Procesy dostosowawcze w branży mleczarskiej do warunków gospodarki rynkowej. *Zeszyty Naukowe SGGW, Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, Nr 39, Warszawa, s. 115-124.

Mirosław Wasilewski, Marzena Chmielewska

A WORKING CAPITAL MANAGEMENT STRATEGIES IN RELATION TO A DAIRY COOPERATIVES' FINANCIAL SITUATION

Summary

The paper presents the analysis of THE relations between a working capital management strategy and a financial situation of dairy cooperatives. The cooperatives of a conservative strategy of working capital management had the highest level of equity, assets and leverage. A positive tendency of the factors' changes was noticed in cooperatives of an aggressive strategy of working capital management. Receivables and liabilities' management has been assessed positively as well. In the two initial years, the most effective ability to recover receivables was represented by these cooperatives, which carried a moderate strategy of working capital management. Afterwards, however, the cooperatives of an aggressive strategy of working capital management dominated. Moreover, they had the shortest period of liabilities' discharge. The cooperatives of a conservative strategy of working capital management dominated in relation to liquidity. On the contrary, the cooperatives of an aggressive strategy of working capital management were at risk of losing their liquidity, especially regarding the lowest level of inventory. Working capital management in dairy cooperatives is one of the most essential areas of financial deciding. Therefore, actions taken up in the area ought to keep liquidity and lead to optimize an amount and a structure of current assets.

Adres do korespondencji:

Dr hab. Mirosław Wasilewski

Mgr Marzena Chmielewska

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych

ul. Nowoursynowska 166

02-787 Warszawa

tel. (0 22) 593 42 24

e-mail: miroslaw_wasilewski@sggw.pl

PRZEKSZTAŁCENIA WŁASNOŚCIOWE W NOWYCH KRAJACH ZWIĄZKOWYCH NIEMIEC W LATACH 1990-2005

Wojciech Ziętara

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW w Warszawie
Kierownik Katedry: prof. dr hab. Wojciech Ziętara

Słowa kluczowe: przekształcenia własnościowe, struktura gospodarstw, struktura użytkowania ziemi, formy prawne gospodarstw

Key words: processional transformation, agrarian structure, land use structure, legal forms of agricultural holdings

S y n o p i s. W artykule omówiono podstawy prawne i proces przekształceń własnościowych w rolnictwie w Nowych Krajach Związkowych Niemiec. W rezultacie tych procesów powstały nowe formy prawne przedsiębiorstw. W miejsce spółdzielni produkcyjnych i gospodarstw państwowych, które były formą dominującą powstały gospodarstwa rodzinne, spółki cywilne i jednostki z osobowością prawną, takie jak: spółdzielnie rolnicze i spółki z o.o. W wyniku procesów dostosowawczych zwiększył się udział gospodarstw rodzinnych i spółek osobowych w użytkowaniu ziemi, kosztem jednostek z osobowością prawną.

WPROWADZENIE

Przekształcenia własnościowe w rolnictwie w Nowych Krajach Związkowych Niemiec (była NRD) zostały zapoczątkowane w 1990 r. na mocy Traktatu Zjednoczeniowego z 1990 r. [Gesetz zur Privatisierung... 1990] rozpoczęto zmiany w strukturach władzy i gospodarki. Rolnictwo w Niemieckiej Republice Demokratycznej włączone było w system gospodarki planowej. Przedsiębiorstwa rolnicze w większości funkcjonowały w formie prawnej rolniczych spółdzielni produkcyjnych (użytkując ok. 92% powierzchni użytków rolnych – UR) i przedsiębiorstw państwowych, które użytkowały ok. 8% powierzchni UR [Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland ... 1990]. Struktura ta różniła się od użytkowania ziemi w Republice Federalnej Niemiec, gdzie formą dominującą (prawie 100% powierzchni UR) były gospodarstwa rodzinne. Podstawę prawną przekształceń stanowiła ustawa z 17 czerwca 1990 r. *o prywatyzacji i reorganizacji majątku państwowego* [Gesetz zur Privatisierung... 1990]. Realizację przekształceń własnościowych powierzono Urzędowi Powiernicemu (Treuhand Anstalt), jednostce o charakterze budżetowym. Za jej odpowiednik w Polsce można uznać byłe Ministerstwo Przekształceń Własnościowych, a obecne Ministerstwo Skarbu Państwa [Gesetz zur Privatisierung 1990, Pyrgies i in. 1998, Ziętara 1995].

Pierwszy etap przekształceń własnościowych w rolnictwie byłej NRD został zakończony w 1992 r. Jego rezultatem było powstanie nowych form prawnych przedsiębiorstw rolniczych, tworzonych od podstaw gospodarstw rodzinnych (przedsiębiorstwa osoby fizycznej, spółki osobowe oraz jednostki z osobowością prawną, takie jak: spółdzielnie, spółki z o.o. i w niewielkim zakresie spółki akcyjne). Przekształcenia własnościowe w nowych Krajach Związkowych Niemiec są realizowane w sposób ciągły przez powołane do tego instytucje.

ZMIANY W ROZWIĄZANIACH INSTYTUCJONALNYCH

Urząd Powierniczy został zobowiązany do szybkiej prywatyzacji majątku państwowego, aby ograniczyć działalność państwa jako przedsiębiorcy i dzięki temu stworzyć warunki do rozwoju oraz wzrostu konkurencyjności nowych przedsiębiorstw. Do jego głównych zadań należały:

- sprzedaż i administrowanie państwowymi terenami rolnymi i leśnymi oraz innym majątkiem,
- ewidencjonowanie i zabezpieczenie oraz reprivatyzacja nieruchomości gruntowych i zakładów,
- wydzierżawianie (długoterminowe) użytków rolnych rolnikom,
- prywatyzacja państwowych majątków rolnych,
- sprzedaż terenów budowlanych inwestorom prywatnym i publicznym,
- reprivatyzacja gruntów i innego majątku,
- nadzorowanie realizacji umów kupna i sprzedaży.

Nadzór prawny nad Urzędem Powierniczym sprawował Federalny Minister Finansów, a nadzór merytoryczny Ministrowie Finansów i Gospodarki. Organem nadzorczym Urzędu była Rada Administracyjna (o charakterze Rady Nadzorczej), w której skład wchodził wymienieni ministrowie oraz powołani przez rząd politycy, eksperci i przedstawiciele Związków Zawodowych. Kontrolę parlamentarną nad działalnością Urzędu sprawowała stała komisja Bundestagu.

Urząd Powierniczy posiadał centralę w Berlinie i 15 oddziałów terenowych (filii). Zarząd urzędu składał się z prezesa i dyrektorów 8 departamentów, z których jeden zajmował się przekształceniami w rolnictwie, leśnictwie i przemyśle rolno-spożywczym. Prezes urzędu był powoływany przez radę. zatrudnienie w urzędzie powierniczym wynosiło 3500 osób, z tego 1500 osób w centrali i 2000 w oddziałach terenowych [Statistischer Jahrbuch ... 1989].

Urząd Powierniczy prowadził swoją działalność do końca 1994 r. Nie oznaczało to, że w tym okresie wykonał powierzone mu zadania. Formalna likwidacja Urzędu Powierniczego nie oznaczała zakończenia działalności prywatyzacyjnej, która w wielu branżach okazała się zdecydowanie trudniejsza. Prywatyzacja gruntów i pozostałego mienia państwowego w rolnictwie przebiegała zdecydowanie wolniej. Główną przyczyną tego stanu były trudności z wyjaśnieniem sytuacji prawnej wymienionych składników majątkowych. Prawnym następcą Urzędu Powierniczego w 1994 r. został Urząd Federalny do Realizacji Zadań Specjalnych wynikających z Traktatu Zjednoczeniowego (Bundesanstalt für vereinnigungsbedingte Sonderaufgabe – BvS) [Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland ... 1990]. Urząd ten realizuje zadania wykonywane wcześniej przez Treuhand. Działa w ramach Federalnego Ministerstwa Finansów. Do jego zadań należy dokończenie wielu bardzo trudnych zadań w zakresie prywatyzacji, np. zakładów przemysłu metalurgicznego i chemicznego. Do

jego zadań należy także sprawowanie nadzoru nad 38 tys. umów kupna-sprzedaży w zakresie przestrzegania zobowiązań umownych. Dodatkowymi zadaniami tego Urzędu jest sprzedaż i zarządzanie wartościami materialnymi partii i organizacji masowych, a także komunalizacja mienia. Do jego zadań należy nadzorowanie działalności spółek kapitałowych utworzonych przez Treuhand. Jedną z pierwszych tego rodzaju spółek była utworzona 23 kwietnia 1992 r. spółka z o.o. ds. zagospodarowania i administrowania ziemią Skarbu Państwa (Bodenverwertungs und – verwaltungs GmbH – BVVG). Powodem jej utworzenia było wolniejsze tempo prywatyzacji w rolnictwie. Miała ona kontynuować przekształcenia własnościowe po zakończeniu działalności przez Treuhand. Podstawę prawną działania BVVG stanowi cytowana ustawa z 17 czerwca 1990 r. W założeniu, utworzenie spółki BVVG miało stanowić podstawę oparcia procesów przekształceń własnościowych w rolnictwie na zasadach komercyjnych. Współzałożycielami spółki BVVG oprócz BvS zostały trzy banki, w których Skarb Państwa posiadał większościowy pakiet akcji. Struktura kapitału zakładowego tej spółki w momencie jej utworzenia przedstawiała się następująco [%]:

– Urząd Powierniczy (potem BvS)	8,35
– Deutsche Siedlungs und Landesrenten Bank (DSL-Bank z Bonn) (Niemiecki Bank Rolniczo-Osadniczy)	30,55
– Landwirtschaftliche Rentenbank (LR-Bank) z Frankfurtu nad Menem (Bank Rolniczy)	30,55
– Landes Kreditbank – Baden – Wirttemberg (L-Bank) z Karlsruhe (Krajowy Bank Badenii-Wirttembergii)	30,55

Zgodnie z ustawą z 1 grudnia 1994 r. *o odszkodowaniach i wyrównaniach* (Entschädigungs und Ausgleichleistungsgesetz – EALG), zakres obowiązków BVVG został rozszerzony o odszkodowania i wyrównania strat byłym właścicielom [Pyrgies i in. 1998].

Mimo pierwotnego założenia o komercyjnej działalności BVVG, okazało się, że realizacja działań o charakterze ustrojowym jest trudna do realizacji. BVVG, mimo że jest spółką kapitałową została podporządkowana bezpośrednio BvS (po wycofaniu się banków z BVVG), a pośrednio Federalnemu Ministerstwu Finansów.

Przedmiotem prywatyzacji realizowanej przez Treuhand było mienie państwowe w rolnictwie, głównie ziemia i budynki, które znajdowały się w użytkowaniu gospodarstw państwowych i rolniczych spółdzielni produkcyjnych. W całkowitej powierzchni użytków rolnych w NKZ wynoszącej 6,22 mln ha w użytkowaniu spółdzielni produkcyjnych znajdowało się około 92%. Udział gospodarstw państwowych w użytkowaniu ziemi rolniczej wynosił 8%. Prowadziły one działalność na około 0,5 mln ha. Spółdzielnie produkcyjne oprócz ziemi pochodzącej z wkładów członkowskich użytkowały 1,72 mln ha ziemi państwowej. Przedmiotem przekształceń w rolnictwie w NKZ było około 2,22 mln ha. Na mocy ustawy z 17 czerwca 1990 r. spółdzielnie rolnicze w byłej NRD zostały zobowiązane do przekształceń i zmiany formy prawnej do końca 1991 r. W wyniku prowadzonych prac restrukturyzacyjnych w spółdzielniach produkcyjnych utworzono gospodarstwa rodzinne, podmioty w formie spółek osobowych oraz jednostki z osobowością prawną, w formie spółek kapitałowych, a także spółdzielni produkcyjnych prowadzących działalność produkcyjną w rolnictwie w oparciu o prawo spółdzielcze w Niemczech. W tym etapie główną formą zagospodarowania ziemi państwowej będącą w użytkowaniu rolniczych spółdzielni produkcyjnych była dzierżawa.

Odmienne przebiegały przekształcenia w gospodarstwach państwowych. W pierwszym etapie dokonano zmiany formy prawnej przedsiębiorstw państwowych w rolnictwie, nadając im formę spółek z o. o., w których jedynym udziałowcem był Urząd Powierniczy.

Kapitał zakładowy tych spółek stanowił majątek trwały wraz z ziemią i majątek ruchomy. Spółki tego typu zamierzano prywatyzować drogą kapitałową. Pierwsze doświadczenia w zakresie prywatyzacji tego rodzaju spółek, zwłaszcza drogą likwidacyjną (z powodu upadłości) wskazały na błędność pierwotnego rozwiązania, polegającego na wniesieniu do spółek ziemi w formie aportu. Ziemia stanowiąca własność spółki w procesie jej likwidacji, mogła być zagospodarowana przez syndyka masy upadłościowej poza kontrolą państwa. Z tego powodu jednorazowym aktem prawnym wyłączono ziemię z majątku spółek. W wyniku tych zmian majątek spółek tworzyły: majątek trwały (ruchomy i nieruchomy wraz z ziemią pod ośrodkiem gospodarczym) oraz majątek obrotowy. Ziemia mogła być użytkowana przez spółki w formie dzierżawy [Henrichsmeyer, Schmidt 1991, Klare, Doll 1998].

Ponadto w związku z nieprawidłowościami przy prywatyzacji spółek utworzonych na mieniu państwowych gospodarstw rolnych, Urząd Powierniczy powołał w czerwcu 1994 r. kolejną spółkę z o. o. do zarządzania spółkami rolnymi (TGG – Treuhand Güterbewirtschaftungsgesellschaft mbH). Dalsze zmiany organizacyjno-prawne polegały na tym, że od grudnia 1996 r. nadzór nad TGG przejęła spółka BVVG. Od tego roku głównym zadaniem TGG stało się zarządzanie dotychczas aktywnymi gospodarczo spółkami, ich prywatyzowanie oraz likwidowanie.

KIERUNKI I STAN PRZEKSZTAŁCEŃ W ROLNICTWIE W NOWYCH KRAJACH ZWIĄZKOWYCH NIEMIEC

Mienie państwowe w rolnictwie w byłej NRD powstało głównie w drodze reformy rolnej, przeprowadzonej w latach 1945-1949, w ramach której upaństwowiono majątki ziemskie o powierzchni powyżej 100 ha UR. Ustawa z 17 czerwca 1990 r. o prywatyzacji i reorganizacji majątku państwowego nie obejmowała gruntów upaństwowionych w drodze reformy rolnej [Gezetz zur Privatisierung ...1990].

Wywłaszczenia rolników, które miały miejsce po 1949 r. (głównie uciekinierów do Republiki Federalnej) zostały unieważnione i ziemia ta została zwrócona właścicielom. Łącznie byłym właścicielom zwrócono z tego tytułu ok. 529 tys. ha. Sprzedaż gruntów miała niewielki zasięg. Pozostałe grunty zostały wydzierżawione w celu użytkowania rolniczego lub przekazane na inne cele (komunalne).

W efekcie przekształceń własnościowych realizowanych w Nowych Krajach Związkowych Niemiec powstały nowe podmioty gospodarcze o różnych formach prawnych i stosunkach własnościowych. W tabeli 1 przedstawiono liczbę nowo powstałych przedsiębiorstw w latach 1992-2005. W 1992 r. liczba nowych przedsiębiorstw wynosiła 18 575 i do 1998 r. wykazywała tendencję wzrostową osiągając w tym roku liczbę 31 997. W kolejnych latach nastąpiło obniżenie liczby podmiotów gospodarczych w rolnictwie do 29 600 w 2005 r., czyli o 7,5%. W 2005 roku dominującą formą były gospodarstwa rodzinne. Ich udział w ogólnej liczbie przedsiębiorstw w całym okresie wynosił około 78%. Ich liczba wzrastała do 1998 r., w którym osiągnęła 25 925. W kolejnych latach nastąpiło obniżenie liczby gospodarstw rodzinnych do 23 600 w 2005 r. Drugą grupą nowo powstałych przedsiębiorstw wykazujących ciągłą tendencję wzrostową były spółki osobowe, a w tej grupie przede wszystkim spółki cywilne. Ich liczba w latach 1992-2005 wzrosła z 760 do 2600. Przyrost w tym okresie wynosił 242%. Spółki komandytowe wykazywały również tendencję wzrostową, z 257 w 1992 r. do 500 w 2005 r. W tych dwóch grupach w ostatnich analizowanych trzech latach występuje pewna stabiliza-

Tabela 1. Liczba gospodarstw w latach 1992-2005 w Nowych Krajach Związkowych Niemiec

Formy prawne	Liczba gospodarstw w latach					
	1992	1994	1998	2001	2003	2005
Pełnorolne gosp. rodzinne	14602	22505	25925	24200	23600	23100
Spółki osobowe, z tego:	1123	2379	364	3300	3300	3200
– spółki cywilne	760	1890	2541	2700	2700	2600
– spółki jawne	9	13	9	0	0	0
– spółki komandytowe	257	331	364	500	500	500
– pozostałe	97	151	150	100	100	100
Jednostki z osobowością prawną (prawa prywatnego), z tego	2749	2821	2924	3200	3300	3300
– spółdzielnie	1464	1336	1218	1200	1100	1100
– spółki z o.o.	1178	1335	1560	1800	1900	2000
– spółki akcyjne	63	64	58	100	100	100
– pozostałe	44	86	106	100	200	200
Jednostki z osob. praw. prawa publ.	101	78	66	100	100	100
Razem	18 575	25 368	31 997	30 800	30 3000	29 600

• źródło: Agrarbericht der Bundesregierung 1997, 1998, 2001, 2003 i 2006. Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Verbraucherschutz.

cja. Jednostki z osobowością prawną obejmujące spółdzielnie, spółki z o. o. i spółki akcyjne wykazywały również tendencję wzrostową, jednak tempo przyrostu ich liczby było zdecydowanie słabsze. Ich przyrost wynosił 20%. Zmniejszeniu uległa liczba spółdzielni produkcyjnych, których w 1992 r. było 1464, a w 2005 r. 1100. Ubytek wynosił około 25%. Nastąpił natomiast przyrost spółek z o. o. o ok. 70%, z 1464 do 2000. Udział spółek akcyjnych i pozostałych przedsiębiorstw z osobowością prawną był niewielki.

Zdecydowanie odmiennie kształtowały się proporcje w zakresie użytkowania ziemi przez wymienione formy prawne (tab. 2). W 1992 r. po pierwszym etapie przemian, w użytkowaniu gospodarstw rodzinnych znajdowało się 13,2%, a w użytkowaniu spółek osobowych 13,8%. Łącznie w użytkowaniu tych dwóch form znajdowało się 27% użytków rolnych. Aż 72% powierzchni UR było użytkowane przez jednostki z osobowością prawną,

Tabela 2. Udział w użytkach rolnych wg form prawnych w latach 1992-2005

Formy prawne	Liczba gospodarstw w latach					
	1992	1994	1998	2001	2003	2005
Pełnorolne gosp. rodzinne	13,2	19,9	22,8	24,1	24,8	25,8
Spółki osobowe, z tego:	13,8	20,5	22,8	22,9	22,6	22,3
– spółki cywilne	6,3	13,0	15,9	15,8	15,6	15,4
– spółki jawne	7,4	7,4	6,8	7,0	6,8	6,7
– spółki komandytowe	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1
– pozostałe	72,0	59,3	54,2	52,7	52,4	51,7
Jednostki z osobowością prawną (prawa prywatnego), z tego	44,1	35,9	31,2	29,2	28,2	27,1
– spółdzielnie	25,7	21,7	21,5	21,9	22,4	22,7
– spółki z o.o.	1,9	1,5	1,4	1,5	1,6	1,7
– spółki akcyjne	0,3	0,2	0,1	0,1	0,2	0,1
– pozostałe	1,0	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2
Jednostki z osob. praw. prawa publ.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Razem						

• źródło: Agrarbericht der Bundesregierung 1997, 1998, 2001, 2003 i 2006. Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Verbraucherschutz.

przy czym spółdzielnie użytkowały 44,1%, spółki z o. o. – 25,7% i spółki akcyjne – 1,9%. W analizowanym okresie wystąpiły zasadnicze zmiany w strukturze użytkowania ziemi przez poszczególne formy prawne. Nastąpił zdecydowany wzrost udziału gospodarstw rodzinnych i spółek osobowych kosztem przedsiębiorstw z osobowością prawną. W 2005 roku w użytkowaniu tych dwóch form znajdowało się 48,1% UR, z tego w gospodarstwach rodzinnych – 25,8%, a w spółkach osobowych – 22,3%. W tej ostatniej formie zdecydowanie przeważały spółki cywilne. Jest to interesująca tendencja, która nie występuje na taką skalę w Polsce i w innych krajach postsocjalistycznych. Natomiast nastąpiło zdecydowane zmniejszenie udziału jednostek z osobowością prawną w użytkowaniu ziemi. W analizowanym okresie udział ten zmniejszył się o 20,3 punktów procentowych, z 72% w 1992 r. do 51,7% w 2005 r. Zmiany te są bardzo charakterystyczne i zasługują na uwagę. Szczególnie istotny był spadek udziału spółdzielni produkcyjnych, w użytkowaniu ziemi z 44,1% w 1992 r. do 27,1% w 2005 r. Przyczyną tych zmian, jak należy przypuszczać, były trudności ekonomiczne, związane z wielkością powierzchni i formą zarządzania, które doprowadziły do likwidacji części spółdzielni. Ziemia z tych spółdzielń została przejęta przez gospodarstwa rodzinne i spółki cywilne. Udział spółek z o.o. w użytkowaniu ziemi zmniejszył się w niewielkim stopniu, gdyż tylko o 3 pp.

Analizowane formy prawne w sposób zdecydowany różniły się także powierzchnią. Odpowiednie liczby przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Średnia powierzchnia gospodarstwa w latach 1992-2005

Formy prawne	Liczba gospodarstw w latach					
	1992	1994	1998	2001	2003	2005
Pełnorolne gosp. rodzinne	46	48	49,6	55,9	58,5	62,4
Spółki osobowe, z tego:	629	469	416,7	393,2	387,7	386,7
– spółki cywilne	422	375	350,0	329,9	326,9	329,9
– spółki jawne	183	51	257,9	218,9	741,2	630,9
– spółki komandytowe	1477	1218	1049,2	854,0	769,2	720,3
– pozostałe	42	25	20,7	13,6	17,2	29,8
Jednostki z osobowością prawną (prawa prywatnego), z tego	1338	1143	1032,4	932,5	900,6	881,9
– spółdzielnie	1537	1461	1432,3	1419,1	1411,9	1404,4
– spółki z o.o.	1116	882	773,5	681,4	659,2	645,6
– spółki akcyjne	1546	1276	1368,6	1247,1	1201,4	1278,6
– pozostałe	393	136	63,5	48,8	52,5	50,5
Jednostki z osob. praw. prawa publ.	483	191	134,2	137,4	134,4	146,1
Średnio	275	209	175,1	182,4	184,5	188,4

• źródło: Agrarbericht der Bundesregierung 1997, 1998, 2001, 2003 i 2006. Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Verbraucherschutz.

Średnia powierzchnia wszystkich nowo powstałych gospodarstw w NKZ wykazuje tendencję malejącą, z 275 ha w 1992 r. do 175 ha w 1998, natomiast w kolejnych latach wystąpił niewielki wzrost powierzchni, do 188,4 ha w 2005 r. Zmiany w średniej powierzchni gospodarstw w NKZ są wypadkową zmian powierzchni analizowanych form prawnych. Wystąpił bowiem wzrost powierzchni gospodarstw rodzinnych z 46 do 62,4 ha, czyli o ok. 36%. Natomiast zmniejszyła się średnia powierzchnia spółek osobowych z 629 ha w 1992 r. do 386,7 ha w 2005 r. Powierzchnia spółek cywilnych uległa zmniejszeniu z 422 ha do 329,9 ha, czyli o ok. 22%. W zdecydowanie większym stopniu zmniejszyła się powierzchnia spółek komandytowych, gdyż o 51%, z 1477 ha w 1992 r. do 720,3 ha w 2005 r. W bardzo istotnym

stopniu zmniejszyła się także powierzchnia jednostek z osobowością prawną. Średnio w tej grupie powierzchnia przedsiębiorstwa zmniejszyła się z 1338 w 1992 r. do 881,9 ha w 2005 r., czyli o 34%. Stosunkowo w najmniejszym stopniu zmniejszyła się średnia powierzchnia spółdzielni produkcyjnych, gdyż zaledwie o 8,6%. Generalnie można stwierdzić, że jednostki z osobowością prawną ulegały w wyniku wewnętrznych przekształceń podziałowi na jednostki o mniejszej powierzchni. Jest to przejaw procesów dostosowawczych do gospodarki rynkowej. Pierwszym etapem przemian w jednostkach z osobowością prawną była tendencja do utrzymania dotychczasowego stanu posiadania lub zatrzymania jak największej powierzchni.

Analizowane formy prawne przedsiębiorstw oprócz powierzchni różnią się także innymi cechami organizacyjnymi, takimi jak: poziom zatrudnienia, obsada inwentarza żywego i stosunki własnościowe. Odpowiednie dane przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4. Charakterystyczne cechy nowo utworzonych gospodarstw w Nowych Landach w zależności od formy prawnej

Wyszczególnienie	Wielkości w latach					
	1992/1993	1994/1995	1996/1997	1997/1998	2003/2004	2004/2005
Liczba zatrudnionych na gospodarstwo:						
– pełnorolne gospodarstwa rodzinne	1,96	2,16	1,70	1,70	1,99	1,96
– spółki osobowe	5,08	5,11	3,34	3,27	-	-
– jednostki z osobowością prawną	55,47	46,4	34,65	35,30	24,16	24,10
Liczba zatrudnionych/100 ha UR:						
– pełnorolne gospodarstwa rodzinne	1,40	1,34	3,50	3,44	3,30	3,20
– spółki osobowe	1,15	1,23	1,80	1,82	-	-
– jednostki z osobowością prawną	3,10	2,68	2,35	2,32	1,85	1,85
Obsada inwentarza żywego [SD/100 ha UR]:						
– pełnorolne gospodarstwa rodzinne	25,90	29,2	150,7	150,7	137,6	127,9
– spółki osobowe	18,80	31,6	60,7	63,3	-	-
– jednostki z osobowością prawną	68,60	65,6	78,5	76,3	63,6	63,5
Inwestycje brutto [DEM/ha UR]:						
– pełnorolne gospodarstwa rodzinne	1024	846	219 ^x	246 ^x	-	-
– spółki osobowe	862	761	228 ^x	170 ^x	-	-
– jednostki z osobowością prawną	465	866	115 ^x	-26 ^x	-	-

^x – inwestycje netto

• źródło: jak w tabeli 1.

Charakterystyczną cechą omawianych grup gospodarstw jest zdecydowanie przeważający udział gruntów dzierżawionych. W pierwszych trzech badanych latach we wszystkich formach przekraczał 88%. W spółkach osobowych wynosił średnio 97%, natomiast najwyższy był w jednostkach z osobowością prawną, gdzie wynosił ponad 99%. W kolejnych dwóch latach udział gruntów dzierżawionych w spółkach osobowych i w jednostkach z osobowością prawną wynosił ponad 90%. Zdecydowanie niższy był w gospodarstwach rodzinnych, gdzie wynosił ok. 57%. Oznacza to, że następował stopniowy wykup dzierżawionej ziemi przez rolników [Klare, Doll 1998].

Poziom zatrudnienia zarówno ogółem, jak i w przeliczeniu na 100 ha UR był zróżnicowany. W gospodarstwach rodzinnych liczba pracujących zawarta była w przedziale 1,7-2,16. W spółkach osobowych w badanym okresie średnia liczba pracujących wynosiła ok. 4

osób, zawarta była w przedziale 3,33-5,5. W latach 2003/2004 i 2004/2005 zatrudnienie w gospodarstwach rodzinnych obejmuje także spółki osobowe. Najliczniejsza załoga występowała w jednostkach z osobowością prawną. Liczba pracujących mieściła się w przedziale 24,10-55,47 osób. Spadek liczby zatrudnionych występował w ostatnich pięciu latach. Jest on wyrazem procesów dostosowawczych. W pierwszych trzech latach poziom zatrudnienia w przeliczeniu na 100 ha UR w gospodarstwach rodzinnych i w spółkach osobowych był podobny i mieścił się w przedziale 1,15-1,4 pracujących/100 ha UR. W jednostkach z osobowością prawną w tych latach obsada siły roboczej była o ok. 100% wyższa. Ogólnie można stwierdzić, że w pierwszych trzech latach poziom zatrudnienia w jednostkach z osobowością prawną był wyższy niż w spółkach osobowych i w gospodarstwach rodzinnych. W następnych latach wystąpiła odwrotna proporcja. W jednostkach z osobowością prawną przeważały spółdzielnie, w których członkowie są jednocześnie pracownikami. Podobna sytuacja występuje w spółkach z o.o. W tych formach preferowano ochronę miejsc pracy, jednak w ostatnich latach presja warunków ekonomicznych wymusiła redukcję zatrudnienia.

Wyrazem poziomu intensywności organizacji gospodarstw jest obsada inwentarzem żywym w sztukach dużych (SD) w przeliczeniu na 100 ha UR. W początkowym okresie obsada zwierząt w jednostkach z osobowością prawną była o ponad 100% wyższa niż w pozostałych formach. W kolejnych latach wystąpiło zdecydowanie wyższe tempo przyrostu w gospodarstwach rodzinnych i spółkach cywilnych.

Istotnym wskaźnikiem rozwoju badanych jednostek jest poziom ponoszonych nakładów inwestycyjnych. W pierwszych dwóch latach badanego okresu zdecydowanie wyższy poziom nakładów inwestycyjnych wystąpił w gospodarstwach rodzinnych i w spółkach osobowych niż w jednostkach z osobowością prawną. W roku 1994/1995 nastąpiło wyrównanie poziomu ponoszonych nakładów. W trzech ostatnich latach nakłady inwestycyjne w gospodarstwach rodzinnych i w spółkach osobowych były zbliżone i jednocześnie prawie dwukrotnie wyższe niż w jednostkach z osobowością prawną. W ostatnim roku 1997/1998 w jednostkach z osobowością prawną nastąpiło obniżenie wartości środków trwałych. Oznacza to brak odtworzenia majątku.

EFEKTY EKONOMICZNE NOWO POWSTAŁYCH PRZEDSIĘBIORSTW W ZALEŻNOŚCI OD FORMY PRAWNEJ W NOWYCH KRAJACH ZWIĄZKOWYCH NIEMIEC

W tabeli 5 przedstawiono liczby charakteryzujące efekty gospodarcze nowo utworzonych przedsiębiorstw. Podstawę wnioskowania stanowią tzw. „gospodarstwa testowe” objęte badaniami prowadzonymi pod nadzorem Federalnego Ministerstwa Rolnictwa i Ochrony Konsumentów (Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Verbraucherschutz) [Agrarbericht... 1997, 1998, 1999, 2001, 2004 i 2006].

Z liczb przedstawionych w tabeli 5 wynika, że w pierwszych latach gospodarowania najwyższą wartość przychodów osiągnęły jednostki z osobowością prawną, wystąpiły w nich jednocześnie najwyższe koszty. Efektem była strata. W kolejnych latach występowały charakterystyczne zmiany, polegające na silnym wzroście przychodów w gospodarstwach rodzinnych i spółkach osobowych przy zdecydowanie mniejszym przyroście w jednostkach z osobowością prawną. Wynik finansowy w formie zysku w przeliczeniu na 1 ha najsilniej wzrastał i był najwyższy w gospodarstwach rodzinnych, a następnie w spółkach osobowych. Jednostki z osobowością prawną wykazywały przeważnie stratę lub niewielki

Tabela 5. Efektywność gospodarowania nowo utworzonych gospodarstw w Nowych Krajach Związkowych Niemiec w zależności od formy prawnej

Wyszczególnienie	Wielkości w latach					
	1992/1993	1994/95	1996/97	1999/2000	2001/2002*	2004/2005*
Przychody ogółem [DEM/ ha UR]:						
– pełnorolne gospodarstwa rodzinne	2083	2239	2239	5694	3045	3178
– spółki osobowe	2414	2522	2522	4349	-	-
– jednostki z osobowością prawną	3141	3365	3365	3547	1842	1844
Koszty ogółem [DEM/ ha UR]:						
– pełnorolne gospodarstwa rodzinne	1606	1799	3170	4421	2390	2492
– spółki osobowe	1753	2101	1794	3342	-	-
– jednostki z osobowością prawną	3193	3388	2517	342	1721	1726
Zysk [DEM/ ha UR]:						
– pełnorolne gospodarstwa rodzinne	477	440	1152	1273	577	598
– spółki osobowe	661	421	638	1007	-	-
– jednostki z osobowością prawną	-52	-24	-27	126	71	65
Zysk+opłata pracy najemnej [DEM/ zatrud.]						
– pełnorolne gospodarstwa rodzinne	44875	45943	36900	40248	21763	23104
– spółki osobowe	75880	55542	46924	51238	-	-
– jednostki z osobowością prawną	27987	34884	39135	43813	27178	27334
Rentowność sprzedaży [%]						
– pełnorolne gospodarstwa rodzinne	22,9	19,6	26,6	22,5	21,3	18,8
– spółki osobowe	27,4	16,7	26,2	23,1	21,6	-
– jednostki z osobowością prawną	-1,6	-0,7	-1,1	1,2	2,1	3,5

* – wyrażone w euro

• źródło: Agrarbericht der Bundesregierung 1997, 1998, 1999, 2001, 2004 i 2006. Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Verbraucherschutz.

zysk. Na podkreślenie zasługuje kształtowanie się poziomu ekonomicznej wydajności pracy, mierzonej dochodem z pracy w przeliczeniu na zatrudnionego. Kategoria ta obejmuje zysk i opłatę pracy najemnej. We wszystkich analizowanych latach do 1999/2000 najwyższy poziom, tak mierzonego dochodu z pracy, osiągały spółki osobowe, najniższy jednostki z osobowością prawną w latach 1992/1993 i 1994/1995. W kolejnych dwóch latach jednostki te osiągały nieco wyższy dochód z pracy niż gospodarstwa rodzinne. Ten stan występował do końca badanego okresu.

Ostatnim elementem oceny efektywności gospodarowania analizowanych podmiotów gospodarczych była rentowność sprzedaży, określona stosunkiem zysku do przychodów ogółem. W gospodarstwach rodzinnych i w spółkach osobowych rentowność sprzedaży kształtowała się na zbliżonym poziomie. W pierwszym roku badań wynosiła odpowiednio 22,9 i 27,4%. W roku 2000/2001 badanego okresu była prawie identyczna i wynosiła odpowiednio 21,3 i 21,6%. Natomiast w ostatnim roku 2004/2005 uległa obniżeniu i wynosiła 18,8% w gospodarstwach rodzinnych i spółkach osobowych ujętych łącznie. W jednostkach z osobowością prawną rentowność sprzedaży była ujemna, jako rezultat występujących strat lub bardzo niska w latach 1999/2000 – 2004/2005 nie przekraczając 3,5%.

WNIOSKI

1. Proces przekształceń własnościowych w Nowych Krajach Związkowych Niemiec był realizowany przy pomocy podobnych rozwiązań prawnych i instytucjonalnych jak w Polsce. W Niemczech instytucją realizującą przekształcenia własnościowe był Urząd Powierniczy – jednostka o charakterze budżetowym. Do 1994 r. przekształcenia własnościowe były realizowane bezpośrednio przez ten Urząd i pod jego nadzorem, przez BVVG, którą utworzono w 1992 r. Urząd Powierniczy w 1994 r. został rozwiązany, a jego zadania przejął BvS, podporządkowany bezpośrednio Federalnemu Ministrowi Finansów. Obecnie BVVG, jako spółka z o. o. jest podporządkowana Federalnemu Ministrowi Finansów, po wcześniejszej likwidacji BvS.
2. Nastąpił wyraźny wzrost liczby podmiotów gospodarczych w rolnictwie z 18 575 w 1992 r. do prawie 32 000 w 1999 r., potem następował powolny ich spadek liczby (do 29 600 w 2005 r.). Najsilniej wzrosła liczba gospodarstw rodzinnych i spółek osobowych, a w niewielkim stopniu objęła spółki z o. o. Zmniejszeniu uległa liczba spółdzielni produkcyjnych.
3. W analizowanych latach nastąpił wzrost udziału gospodarstw rodzinnych i spółek osobowych w użytkowaniu ziemi. Udział tych form przedsiębiorstw wzrósł w tych latach z 27% (1992) do 48,1% (2005). Wzrost użytkowania ziemi przez te formy odbył się kosztem spadku udziału jednostek z osobowością prawną w użytkowaniu ziemi, z 72% (1992) do 51,7% (2005).
4. Średnia powierzchnia nowo utworzonych gospodarstw rodzinnych wykazywała tendencję wzrostową. Powierzchnia gospodarstw rodzinnych wzrasta z 46 ha do 59 ha. W spółkach cywilnych i w jednostkach z osobowością prawną wystąpił spadek powierzchni.
5. Zmiany w liczbie, powierzchni i strukturze użytkowania ziemi przez poszczególne formy prawne, wskazują, że dokonane w pierwszym okresie przekształcenia własnościowe w rolnictwie w Nowych Krajach Związkowych Niemiec miały charakter powierzchniowy. Dokonana restrukturyzacja była stosunkowo płytka. W kolejnych latach nastąpiło jej pogłębienie w wyniku samoczynnych procesów dostosowawczych. Rezultatem był spadek liczby jednostek z osobowością prawną, głównie spółdzielni produkcyjnych.
6. Charakterystyczną cechą przekształceń własnościowych w Nowych Krajach Związkowych Niemiec było zagospodarowanie ziemi państwowej w formie dzierżawy. Udział dzierżawionych gruntów w spółkach osobowych i jednostkach z osobowością prawną wynosił około 90%.
7. W pierwszym roku badań najwyższy poziom intensywności produkcji i przychodów wystąpił w jednostkach z osobowością prawną. W analizowanych latach najwyższe tempo przyrostu poziomu nakładów wystąpiło w gospodarstwach rodzinnych. Gospodarstwa te osiągnęły również najwyższy poziom zysku w przeliczeniu na ha UR. Na szczególne podkreślenie zasługuje osiąganie dobrych wyników ekonomicznych, a głównie „dochodu z pracy” przez spółki osobowe, wśród których dominowały spółki cywilne. Natomiast jednostki z osobowością prawną w analizowanym okresie, przynosiły straty lub niewielki zysk.
8. Analiza procesów przekształceń własnościowych w Nowych Krajach Związkowych Niemiec wskazuje, że jest to proces długotrwały, a nie jednorazowy akt. Jednostki o większej powierzchni (ponad 1000 ha) utworzone w pierwszym okresie ulegają podziałowi na mniejsze w efekcie samoczynnych procesów dostosowawczych. Na szczególne podkreślenie zasługuje silny rozwój spółek cywilnych, które pod względem charakteru zbliżone są do gospodarstw grupowych we Francji.

LITERATURA

- Agrarbericht der Bundesregierung. 1997, 1998, 1999, 2002, 2004 2006: Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten.
- Gezetz zur Privatisierung und Reorganisation des volkseigenen Vermögens (Treuhandgesetz), vom 17 Juni 1990. 1990: Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik, Teil I, Nr. 33.
- Gesetz zur Beseitigung von Hemmnissen bei der Privatisierung von Unternehmen und zur Förderung von Investitionen Vom 22 Marz 1991. 1991: Bundergesetzblatt, Jahrgang 1991, Teil I, Nr. 20.
- Das Gesetz zur Regelung offener Vermögensfragen vom 23 September 1990. 1990: Bundesgesetzblatt, T. II, s. 885
- Gesetz über besondere Investitionen in der Deutschen Demokratischen Republik vom 23 September 1990. 1990: Bundesgesetzblatt Jg. T. II, s. 885
- Henrichsmeyer W., Schmidt K. (Hrsg.).1991: Die Integration der Landwirtschaft der neuen Bundesländer in den europäischen Agrarmarkt. Agrarwirtschaft, Sonderheft 129. Frankfurt.
- Klare K., Doll H. 1998: Stand und Entwicklung der Pachtpreise für landwirtschaftliche Flächen und Betriebe in verschiedenen Gebieten Deutschlands in Aktuelle Aspekte der Landpacht Schriftenreihe des Hauptverbandes der landwirtschaftlichen Buchstellen und Sachverständigen e.V., Heft 149.
- Pyrgies J., Szyndler K., Ziętara W. 1998: Przekształcenia własnościowe w rolnictwie byłej NRD. *Agro-przemiany* nr 4.
- Statistischer Jahrbuch der DDR. 1989: Berlin.
- Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik über die Herrstellung der Einheit Deutschlans. (Einigungsvertrag) vom 31 August 1990
- Ziętara W. 1992: Dzierżawa ziemi w RFN jako czynnik przemian w strukturze obszarowej gospodarstw rolniczych. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* nr 1-3
- Ziętara W. 1995: Ziele und Stand der Eigentumsumwandlung in der polnischen Landwirtschaft. Landwirtschaftsverlag, Munster-Hiltrup.
- Ziętara W. 1997: Proces przekształceń własnościowych w byłej NRD w latach 1990-1995. *Agroprzemiany* nr 3.

Wojciech Ziętara

PROCESSIONAL TRANSFORMATION IN NEW UNION COUNTRIES
OF GERMANY IN THE PERIOD 1990-2005

Summary

The paper describes the legal bases and the process of processional transformation in agriculture in New Union Countries of Germany. Those processes result in the changes of the legal forms of enterprises. In the meantime emerged new forms – family farms, civil companies and units with legal personality (i.e limited companies and cooperatives) and these new forms have substituted predominating forms – productive cooperatives and state farms. Due to those adjustments, during analyzed period, participation in use of land boosts in family farms and personal companies, while in legal entities has fallen off.

Adres do korespondencji:
Prof. dr hab. Wojciech Ziętara
Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW w Warszawie
ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
tel. (0 22) 593 42 11
zietara@alpha.sggw.waw.pl

BEZPIECZEŃSTWO FINANSOWE A EFEKTYWNOŚĆ ZAANGAŻOWANIA KAPITAŁÓW WŁASNYCH

Justyna Franc-Dąbrowska

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW w Warszawie
Kierownik Katedry: prof. dr hab. Wojciech Zięta

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo finansowe, płynność finansowa, sprawność gospodarowania, stopa zwrotu z kapitałów własnych

Key words: financial security, liquidity, efficiency, Return on Equity (ROE)

S y n o p s i s. W artykule przeprowadzono analizę bezpieczeństwa finansowego i jego związku z wysokością stóp zwrotu z kapitałów własnych wśród przedsiębiorstw w dzierżawie, jednoosobowych spółek agencji i gospodarstw administrowanych. Stwierdzono, iż występuje bezpośrednia zależność między zachowaniem bezpieczeństwa finansowego, którego wyznacznikami są: płynność finansowa oraz sprawność gospodarowania, w tym cykl kapitału obrotowego, a efektywnością zaangażowania kapitałów własnych. Najkorzystniejsze wielkości wskaźnika bezpieczeństwa finansowego i najwyższej stopy zwrotu z kapitałów własnych cechowały przedsiębiorstwa dzierżawione, najgorsze wskaźniki oraz wyniki były charakterystyczne dla gospodarstw administrowanych.

WSTĘP

Jedną z najszybciej rozwijających się nauk, obok biotechnologii i telekomunikacji, są finanse. Nie ma żadnych wątpliwości, że ten aspekt funkcjonowania każdego podmiotu gospodarczego powinien pozostawać w sferze szczególnych zainteresowań kierownictwa. Jednym z podstawowych warunków sprawnego gospodarowania i rozwoju przedsiębiorstwa jest zapewnienie bezpieczeństwa finansowego.

Zdaniem Wędzkiego [2003] bezpieczeństwo finansowe w Polsce maleje, gdyż poziom finansowania pasywów obrotowych aktywami obrotowymi maleje. W tej sytuacji podstawę analiz powinno stanowić badanie płynności finansowej, a zasadniczym przedmiotem zarządzania nią jest kapitał obrotowy. Bezpieczeństwo finansowe należy bowiem rozumieć jako zdolność zachowania płynności finansowej oraz wysoką sprawność gospodarowania.

CEL I METODYKA BADAŃ

Celem opracowania było zbadanie bezpieczeństwa finansowego w przedsiębiorstwach rolniczych uczestniczących w „Rankingu 300” w aspekcie uzyskiwanej stopy zwrotu z zaangażowanych kapitałów własnych. Badania obejmowały lata 1994-2003. Bezpieczeń-

stwo finansowe i tendencje jego zmian określone zostały przez relację aktywów obrotowych do sumy bilansowej, pasywów obrotowych do sumy bilansowej, relacją środków pieniężnych do aktywów obrotowych (LR_1), wskaźnikiem płynności bieżącej¹ i przyspieszonej². Do pogłębienia analizy wykorzystane zostały wskaźniki sprawności: cykl zapasów w dniach³, cykl należności w dniach⁴, cykl zobowiązań w dniach⁵, cykl kapitału obrotowego w dniach⁶. Efektywność wykorzystania zaangażowanych w działalność gospodarczą kapitałów własnych oceniona została stopą zwrotu z kapitałów własnych⁷.

WYNIKI BADAŃ I DYSKUSJA

CHARAKTERYSTYKA BADANEJ GRUPY PRZEDSIĘBIORSTW

Badane jednostki stanowiły zróżnicowaną pod względem organizacyjnym i prawnym zbiorowość przedsiębiorstw biorących dobrowolnie udział w „Rankingu 300” organizowanym przez Guzewicza w Instytucie Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. Liczebność podmiotów była zmienna, najliczniej reprezentowana w 1996 r. Zróżnicowana również była jej struktura. Początkowo dominowały gospodarstwa w administrowaniu (w kolejnych latach ich udział zmniejszał się, gdyż była to przejściowa forma gospodarowania), następnie najliczniej reprezentowani byli dzierżawcy, w tym przedsiębiorstwa dzierżaw spółek pracowników. Badana zbiorowość nie była także jednorodna w zakresie posiadanego potencjału produkcyjnego. Największą powierzchnią użytków rolnych (UR) dysponowały jednoosobowe spółki Agencji (średnio 1500 ha UR), a najmniejszą przedsiębiorstwa dzierżawione przez osoby fizyczne (średnio 600 ha UR). Administratorzy zatrudniali największą liczbę pracowników (w przeliczeniu na 100 ha UR). Od 2000 r. zatrudnienie to wzrosło 2-krotnie i było skutkiem znacznego zmniejszenia powierzchni bez jednoczesnego ograniczenia liczby pracowników. Najmniejsze zatrudnienie cechowało przedsiębiorstwa dzierżawione przez osoby fizyczne i było ponad 2-krotnie mniejsze od średniej dla całej zbiorowości.

Badane jednostki dysponowały także zróżnicowanym potencjałem majątku. Majątek największej wartości i o rosnącej tendencji cechował jednoosobowe spółki agencji (wzrost wartości majątku w ciągu 10 lat o 125%), a najmniejszej wartości i pozostający na zbliżonym

¹ Wskaźnik bieżącej płynności = $\frac{\text{Aktywa bieżące}}{\text{Zobowiązania bieżące}}$

² Wskaźnik płynności przyspieszonej = $\frac{\text{Aktywa bieżące} - \text{zapasy} - \text{rozliczenia międzyokresowe czynne}}{\text{Zobowiązania bieżące}}$

³ Cykl zapasów w dniach = $\frac{\text{Średni stan zapasów}}{\text{Przychody netto ze sprzedaży produktów, towarów i materiałów}} \times 365$

⁴ Cykl należności w dniach = $\frac{\text{Średni stan należności}}{\text{Przychody netto ze sprzedaży produktów, towarów i materiałów}} \times 365$

⁵ Cykl zobowiązań w dniach = $\frac{\text{Średni stan zobowiązań}}{\text{Przychody netto ze sprzedaży produktów, towarów i materiałów}} \times 365$

⁶ Cykl kapitału obrotowego netto w dniach = $\frac{\text{Średni poziom kapitału obrotowego}}{\text{Przychody netto ze sprzedaży produktów, towarów i materiałów}} \times 365$

⁷ Stopa zwrotu z kapitałów własnych = $\frac{\text{wynik finansowy netto}}{\text{końcowa wartość kapitałów własnych}} \times 100$

Tabela 1. Charakterystyka badanej zbiorowości

Wyszczególnienie	Ważniejsze informacje za lata									
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Liczebność próby [przedsiębiorstwa]	200	385	430	370	320	297	253	205	203	188
A	87	124	126	102	65	49	21	9	5	2
DOF	2	8	12	12	15	24	22	27	30	24
DP	12	53	72	56	52	68	58	36	48	54
DSP	56	116	122	94	88	77	79	76	69	65
JSA	43	84	98	106	100	79	73	57	51	43
Przeciętna powierzchnia użytków rolnych [ha]	1249	1246	1267	1299	1285	1073	1086	1142	1226	1174
A	1145	1231	1305	1256	1308	907	564	279	301	698
DOF	1012	863	636	611	430	454	459	520	613	444
DP	1256	1342	1301	1346	1141	936	790	888	905	1246
DSP	856	799	894	821	951	870	895	913	1266	886
JSA	1984	1874	1898	1820	1772	1674	1867	2037	2074	1947
Zatrudnienie [os./100 ha UR]	8,61	6,86	6,54	6,61	6,20	5,67	5,26	4,81	4,43	4,49
A	8,38	6,48	6,38	6,42	5,80	6,84	10,18	22,81	13,91	10,60
DOF	3,71	3,77	4,79	4,48	3,15	2,85	2,39	2,08	2,08	2,12
DP	5,67	4,84	5,07	4,69	3,87	2,77	2,77	2,65	3,90	3,30
DSP	5,24	4,95	4,64	4,64	4,20	3,73	3,51	3,98	2,99	4,19
JSA	11,41	9,33	8,56	8,35	8,20	7,91	6,79	5,85	5,83	5,86
Wartość aktywów [tys. zł]	3 969	4 654	5 722	6 084	6 169	5 060	5 972	6 796	7 359	7 983
A	4 322	6 478	7 525	7 217	7 483	7 466	7 265	5 774	4 555	6 066
DOF	1 459	1 500	2 268	2 965	2 145	2 899	1 263	2 741	1 979	1 411
DP	2 396	2 712	5 056	4 655	4 010	3 110	2 880	5 648	7 695	8 668
DSP	929	1 133	1 780	1 836	2 792	2 959	2 984	7 354	3 288	3 608
JSA	7 770	8 349	9 224	9 870	10 014	6 466	12 710	7 354	15 989	17 491
Wynik finansowy [tys. zł/ przedsiębiorstwo]	169,55	254,44	298,61	88,15	-107,34	-111,35	192,83	234,62	270,12	337,47
A	94,55	156,47	286,21	73,31	-71,25	9,83	143,39	40,07	-46,6	-115,50
DOF	339,50	316,05	127,83	45,93	10,46	-11,67	75,17	104,61	257,03	190,88
DP	106,51	219,84	322,19	107,90	-184,44	-266,06	112,02	266,68	563,48	462,44
DSP	147,81	196,64	208,98	46,66	-84,08	-25,30	180,42	197,58	156,15	291,43
JSA	359,29	453,59	429,71	133,58	-128,84	-167,52	320,16	356,09	189,94	353,00

A – gospodarstwa administrowane, DOF – przedsiębiorstwa dzierżawione przez osoby fizyczne, DP – przedsiębiorstwa dzierżaw pozostałych, DSP – przedsiębiorstwa dzierżawione przez spółki pracowników, JSA – jednoosobowe spółki agencji.

Źródło: obliczenia własne.

poziomie w ciągu dziesięciolecia przedsiębiorstwa osób fizycznych. Posiadany potencjał produkcyjny nie miał bezpośredniego odzwierciedlenia w uzyskiwanych wynikach finansowych. Najbardziej stabilne efekty w okresie 10 lat wypracowywało kierownictwo jednoosobowych spółek agencji (średnio 230 tys. zł na przedsiębiorstwo). Najgorsze wyniki

charakterystyczne były dla gospodarstw administrowanych, pogarszające się systematycznie od 2000 r., gdy inne formy gospodarowania zwiększały zyski, włącznie z pogłębieniem straty od 2002 r.

BEZPIECZEŃSTWO FINANSOWE

Podstawową relacją wyznaczającą bezpieczeństwo finansowe jest udział aktywów obrotowych w sumie bilansowej i tendencje jego zmian. Jeżeli stosunek ten maleje, może wskazywać na zmniejszenie zapotrzebowania na aktywa obrotowe i oznaczać poprawę efektywności zarządzania nimi [Wędzki 2003]. Z zawartych w tabeli 2 liczb wynika, że badaną zbiorowość cechował wysoki udział aktywów obrotowych w majątku ogółem (poza gospodarstwami w administrowaniu) przekraczający 50%. W kolejnych latach zaobserwowano tendencję malejącą tego wskaźnika we wszystkich grupach (poza gospodarstwami w administrowaniu). Największe ograniczenie relacji nastąpiło w przedsiębiorstwach dzierżawionych przez osoby fizyczne (o 42 p.p.), a najmniejsze w jednoosobowych spółkach Agencji (o 9 p.p.). Tendencję tę należałoby uznać za korzystną, jednak wymaga ona konfrontacji ze zmianami udziału zobowiązań krótkoterminowych w sumie bilansowej. Jeżeli relacja ta rośnie, zwiększa się ryzyko utraty płynności finansowej. Jednostkami, w których oba wskaźniki zachowały korzystną tendencję zmian byli dzierżawcy. We wszystkich grupach dzierżaw nastąpiło zmniejszenie udziału zobowiązań bieżących w sumie bilansowej (średnio o 36 p.p.), w największym stopniu – podobnie jak w przypadku pierwszego analizowanego wskaźnika – wśród przedsiębiorstw dzierżawionych przez osoby fizyczne, wskazując na zmniejszenie ryzyka utraty płynności finansowej. Gorszą relację obydwu wskaźników zaobserwowano w jednoosobowych spółkach Agencji, w których nastąpiło zmniejszenie udziału aktywów obrotowych i zwiększenie udziału zobowiązań bieżących. Niekorzystna sytuacja cechowała gospodarstwa administrowane, gdyż obydwa wskaźniki wykazały tendencję wzrostową. Miało to swoje bezpośrednie odbicie w wysokości stopy zwrotu z kapitałów własnych, której najwyższe poziomy uzyskiwali dzierżawcy, nieco niższe kierownictwo jednoosobowych spółek Agencji, a najniższe administratorzy.

Spośród wyznaczników bezpieczeństwa finansowego zwrócić należy uwagę na wskaźnik LR_1 , który w gospodarce cechującej się zatorami płatniczymi powinien być utrzymywany na stosunkowo wysokim poziomie. Korzystne zmiany, potwierdzające wcześniejsze stwierdzenia, charakterystyczne były dla dzierżawców, wśród których wskaźnik LR_1 utrzymywany był (szczególnie od 1999 r.) na wyższym poziomie i systematycznie wzrastał. Podobnie korzystną tendencję zmian zaobserwowano w jednoosobowych spółkach Agencji, a najgorszą wśród administratorów (w 2000 r. wskaźnik LR_1 wyniósł 1/7 wartości średniej dla całej zbiorowości).

Omówione zależności znalazły odzwierciedlenie we wskaźnikach płynności. Najwyższe osiągnęli administratorzy i kierownictwo jednoosobowych spółek Agencji. Jednak poza przedsiębiorstwami dzierżawionymi przez osoby fizyczne w latach 1997-1998 i przedsiębiorstwami dzierżaw pozostałych w 1999 r. analizowane wskaźniki uznać należy za właściwe (zawierające się w granicach uznawanych za optymalne [Sierpińska, Jachna 2005] dla wszystkich grup przedsiębiorstw. Podobnie sytuacja przedstawiała się w przypadku wskaźników płynności przyspieszonej, którą również ocenić należy jako prawidłową (poza przedsiębiorstwami dzierżawców pozostałych i spółek pracowników w latach 1998-1999 oraz przedsiębiorstwami osób fizycznych w 2000 r.) [Sierpińska, Jachna 2005].

Tabela 2. Wskaźniki wyznaczające bezpieczeństwo finansowe badanej zbiorowości

Wyszczególnienie	Ważniejsze informacje za lata									
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Udział aktywów obrotowych w sumie bilansowej [%]	44,88	35,43	40,09	40,08	40,08	40,77	44,34	42,72	45,63	46,72
A	33,15	20,06	26,34	28,32	31,56	31,39	21,87	36,1	29,23	44,15
DOF	86,18	73,13	64,74	64,49	46,73	42,90	49,21	39,43	46,74	44,50
DP	71,15	65,57	58,31	56,75	52,99	51,92	58,39	35,44	49,45	51,68
DSP	78,94	70,13	62,11	59,09	53,91	52,17	61,58	44,87	55,39	56,14
JSA	50,16	39,72	41,12	40,24	38,72	38,96	40,98	44,20	41,56	40,85
Udział zobowiązań krótkoterminowych w sumie bilansowej [%]	14,03	13,78	19,60	20,89	23,09	24,19	22,36	21,15	22,64	21,24
A	8,21	6,96	8,89	10,79	13,12	9,81	7,68	18,23	15,35	15,79
DOF	66,80	27,98	39,59	62,83	47,18	19,56	36,27	1,79	25,45	16,35
DP	54,84	37,49	43,52	47,10	40,08	51,74	35,38	23,70	27,25	25,83
DSP	58,04	28,27	34,56	36,35	41,60	39,76	37,48	24,49	33,86	29,39
JSA	9,76	13,78	17,00	17,50	19,07	19,71	18,18	16,97	17,43	16,15
Wskaźnik LR ₁ [%]	.	5,18	4,31	4,92	4,46	6,47	7,60	21,38	18,96	21,10
A	.	4,16	4,49	4,84	5,92	8,58	5,73	10,92	16,51	3,64
DOF	.	4,98	4,72	5,03	2,06	6,93	5,91	21,97	15,21	15,58
DP	.	3,16	3,29	3,03	2,13	5,47	8,32	16,72	9,45	19,13
DSP	.	7,97	3,91	5,24	3,02	4,22	9,96	17,56	20,97	20,88
JSA	.	6,24	4,62	5,39	4,67	6,42	7,23	27,41	23,70	23,30
Płynność bieżąca [krotność]	10,44	2,39	1,93	1,84	1,68	1,62	1,92	2,05	2,02	2,20
A	10,24	2,54	2,53	2,36	2,24	2,93	2,73	3,01	1,90	2,80
DOF	12,90	2,51	1,71	1,01	0,98	2,16	1,25	1,95	1,84	2,72
DP	6,51	1,59	1,31	1,17	1,29	0,97	1,60	1,75	1,81	2,00
DSP	8,73	2,42	1,74	1,59	1,21	1,26	1,60	1,74	1,64	1,91
JSA	12,05	2,72	2,29	2,22	1,95	1,90	2,17	2,28	2,38	2,53
Płynność przyspieszona [krotność]	2,84	0,72	1,66	1,70	0,52	0,61	0,69	0,84	0,84	0,95
A	3,24	0,83	2,13	2,14	0,84	1,36	1,09	1,93	0,65	0,49
DOF	6,79	0,83	1,52	0,95	0,17	0,95	0,36	0,61	0,66	0,81
DP	1,93	0,53	1,15	1,06	0,36	0,39	0,63	0,82	0,74	0,87
DSP	2,36	0,63	1,41	1,45	0,35	0,43	0,59	0,65	0,57	0,77
JSA	2,81	0,78	2,01	2,08	0,59	0,67	0,76	0,94	1,07	1,13

Źródło: obliczenia własne.

Wskaźniki płynności nie stanowią całkowitego odzwierciedlenia bezpieczeństwa finansowego, a ważne ich uzupełnienie stanowi analiza sprawności. Z danych zawartych w tabeli 3 wynika, że badana zbiorowość zróżnicowana była również, gdy za kryterium porównań przyjęto wskaźniki sprawności gospodarowania.

Najdłuższym cyklem obrotu zapasów cechowały się jednoosobowe spółki Agencji, wskazując na najwolniejszą zamianę zapasów na środki pieniężne. Znacznie szybciej rotacja zapasów następowała wśród dzierżawców, wskazując na sprawniejsze gospodarowanie

nimi. Większe różnice zaobserwowano w zakresie cyklu rotacji należności. Najkrótszy cykl cechował gospodarstwa w administrowaniu (poza 2000 r.) we wszystkich latach poniżej średniej dla całej zbiorowości. Wskazywałoby to na dążenie przez administratorów do szybkiego egzekwowania należności i realizowania sprzedaży gotówkowej (w ten sposób ograniczając poziom należności). W konsekwencji polityka taka mogła doprowadzić do utraty kontrahentów na rzecz podmiotów chętniej udzielających kredytów kupieckich. Dłuższe cykle spływu należności charakterystyczne były dla pozostałych grup przedsiębiorstw, we wszystkich jednak podlegały wahaniom w kolejnych latach, nie pozwalając na wyznaczenie zdecydowanej linii trendu. Może to być sygnałem, że przedsiębiorcy niezależnie od formy prawnej zdani byli na sprzedaż produktów bez możliwości jej zakontraktowania i ustabilizowania zarówno wysokości przychodów ze sprzedaży, jak i wpływu należności. Potwierdzenie stanowiły wskaźniki cyklu zobowiązań, znacznie przekraczające długość cykli należności. Najdłuższe cykle zobowiązań cechowały przedsiębiorstwa dzierżaw pozostałych (średnio dla 10 lat 106 dni). Najgorsza sytuacja wystąpiła w 1999 r., gdy cykl zobowiązań wyniósł 182 dni, o 10 tygodni przewyższając średnią dla całej zbiorowości i o 19 tygodni cykl należności. Wskazywało to na trudności z bieżącym regulowaniem zobowiązań i stanowiło pogorszenie bezpieczeństwa finansowego. Najdłuższe okresy spłat zobowiązań cechowały wszystkie grupy przedsiębiorstw w latach 1998-1999, gdy poniosły one straty i miały trudności finansowe. Najlepiej sytuacja prezentowała się wśród administratorów, których cechował najkrótszy cykl zobowiązań wskazując na zachowawczą postawę w zakresie ich regulacji (administratorzy jako jedyna grupa nie ponieśli w 1999 r. straty finansowej). Z badań przeprowadzonych w 2002 r.⁸ wynika, że część przedsiębiorców świadomie wydłużała terminy regulacji zobowiązań, inwestując w tym czasie środki pieniężne na lokatach bankowych [Franc 2003]. W tych przypadkach nie można stwierdzić zagrożenia bezpieczeństwa finansowego, gdyż było to świadome działanie, uwzględniające ewentualne konsekwencje w postaci utraty kontrahentów, którym nie zapłacono w terminie. Uzyskiwane przez dzierżawców (w tym okresie, gdy cykl zobowiązań był najdłuższy) stopy zwrotu z kapitałów własnych wskazywały na słuszność podjętych decyzji. We wszystkich analizowanych latach (poza 1998-1999) dzierżawców wyróżniały wysokie stopy zwrotu z kapitałów własnych. W początkowym okresie wpływ miała niska wartość kapitałów własnych, a po 1999 r. wyższa efektywność prowadzonej działalności. Począwszy od 2000 r. charakterystyczna była zależność: im krótszy cykl kapitału obrotowego (świadczący o szybszej rotacji środków pieniężnych) tym wyższe stopy zwrotu z kapitałów własnych, informujące o lepszym wykorzystaniu zaangażowanych kapitałów własnych⁹.

Niewątpliwie wskaźniki sprawności gospodarowania wskazują na okresowe trudności płatnicze, czego nie stwierdzono w analizie wskaźników płynności. Jednak jednostki cechujące się dużymi różnicami w cyklach należności i zobowiązań, uzyskiwały jednocześnie wyższe stopy zwrotu z kapitałów własnych, mimo pogorszenia bezpieczeństwa finansowego i okresowych trudności płatniczych. Dzierżawcy podejmowali ryzyko i uzyskiwali lepsze wyniki niż administratorzy i kierownictwo jednoosobowych spółek agencji.

⁸ Badania przeprowadzone przez autorkę w 2002 r. w ramach projektu badawczego nr 6P06J02120 pt.: „Struktura kapitału w procesie rozwoju przedsiębiorstw rolniczych”, finansowanego przez Komitet Badań Naukowych.

⁹ Z wyłączeniem gospodarstw w administrowaniu, które jako przemijająca grupa gospodarowania, w 2003 r. nie stanowiły próby reprezentatywnej.

Tabela 3. Wskaźniki sprawności gospodarowania oraz stopa zwrotu z kapitałów własnych w badanych przedsiębiorstwach

Wyszczególnienie	Ważniejsze informacje za lata									
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Cykl zapasów [dni]	145,8	110,1	126,5	117,5	122,2	115,1	115,4	113,7	115,9	124,7
A	148,2	109,3	124,5	115,1	95,3	95,3	74,4	138,7	111,5	125,6
DOF	42,3	87,5	84,2	120,4	77,2	77,2	108,6	96,5	106,3	106,4
DP	76,2	75,2	113,2	114,7	105,5	105,5	107,3	105,6	114,7	131,8
DSP	119,0	109,4	128,4	119,0	116,3	116,3	113,6	121,0	111,8	98,4
JSA	175,0	129,8	139,2	128,0	126,6	126,6	124,3	109,1	119,7	137,1
Cykl należności [dni]	46,1	23,8	24,4	34,2	39,8	39,8	34,1	32,5	46,8	47,3
A	42,4	19,5	20,6	34,5	33,5	33,5	16,7	63,9	28,6	21,2
DOF	7,5	34,1	39,8	20,6	38,1	38,1	24,8	21,7	33,7	21,5
DP	36,8	31,7	25,4	36,3	52,7	52,7	43,4	27,1	72,0	56,3
DSP	60,9	21,8	22,8	36,5	45,9	45,9	36,7	27,0	22,7	31,5
JSA	47,9	22,9	16,0	33,1	35,7	35,7	33,3	41,0	44,8	52,8
Cykl zobowiązań [dni]	19,2	65,9	87,8	105,3	113,9	113,9	94,2	92,0	98,2	99,5
A	21,2	64,2	69,2	82,3	60,5	60,5	45,3	114,8	88,9	54,6
DOF	6,9	52,1	78,2	159,4	63,8	63,8	122,2	83,7	90,0	55,8
DP	16,6	71,0	113,7	129,7	182,2	182,2	108,8	106,6	107,1	117,0
DSP	18,7	61,3	92,5	133,4	140,8	140,8	112,1	98,0	105,0	86,5
JSA	18,9	66,8	81,4	94,0	102,6	102,6	88,1	79,4	90,8	98,2
Cykl kapitału obrotowego [dni]	0,9	91,6	82,0	77,1	0,2	0,2	86,6	93,9	99,7	218,9
A	2,2	98,7	106,1	1,6	2,4	2,4	78,3	112,6	80,4	143,1
DOF	41,1	78,4	55,5	-0,3	3,1	3,1	30,8	67,8	75,3	148,5
DP	7,6	41,7	35,6	0,7	-0,1	-0,1	66,4	52,8	87,3	233,7
DSP	2,6	86,9	68,9	0,3	0,5	0,5	67,5	81,6	66,8	164,8
JSA	4,9	115,2	105,0	0,9	1,2	1,2	103,5	127,4	125,7	248,1
Stopa zwrotu z kapitałów własnych [%]	5,83	6,77	7,34	-2,61	-2,59	-2,59	3,64	4,21	4,36	5,43
A	2,65	2,65	4,35	-1,13	0,23	0,23	3,07	0,82	-2,62	-1,80
DOF	842,43	44,57	14,56	1,48	-0,78	-0,78	5,41	6,79	12,59	12,64
DP	20,86	25,98	16,69	-13,76	-8,74	-8,74	3,27	6,15	7,89	6,62
DSP	108,47	46,12	33,82	-8,50	-0,93	-0,93	4,86	4,84	4,04	6,51
JSA	6,01	6,77	6,06	-1,74	-2,14	-2,14	3,24	3,44	1,67	3,36

Źródło: obliczenia własne.

PODSUMOWANIE

Zachowanie bezpieczeństwa finansowego warunkuje uzyskiwanie wyższych efektów z zaangażowanych kapitałów własnych. Spośród badanych grup przedsiębiorstw najkorzystniejsze wyznaczniki bezpieczeństwa finansowego utrzymywali dzierżawcy wypracowując jednocześnie najwyższe stopy zwrotu z kapitałów własnych. Najgorsze wskaźniki

cechowały gospodarstwa administrowane, które też uzyskiwały najslabsze wyniki. Zachowawcza postawa administratorów i ograniczanie sprzedaży do sprzedaży gotówkowej spowodowała zmniejszenie przychodów i w konsekwencji gorsze wypracowane efekty. Zbyt długi cykl kapitału obrotowego i zamrożenie środków pieniężnych w zapasach spowodowało niską efektywność ich zaangażowania. Odmienną postawę prezentowali dzierżawcy, podejmując ryzyko i okresowo świadomie wydłużając terminy regulacji zobowiązań, inwestując w międzyczasie środki pieniężne i uzyskując dodatkowe efekty. Cechował ich również krótszy cykl zapasów, świadcząc o szybszej ich zamianie na gotówkę. Zachowanie bezpieczeństwa finansowego oraz podejmowanie aktywnych działań skutkowało uzyskaniem wyższych stóp zwrotu przez dzierżawców.

BIBLIOGRAFIA

- Franc J. 2003: Struktura kapitału w procesie rozwoju przedsiębiorstw rolniczych. Wydawnictwo SGGW. Ranking 300. Baza danych Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej za lata 1994-2003.
- Sierpińska M., T. Jachna 2005: Ocena przedsiębiorstw według standardów światowych. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wędzki D. 2003: Strategie płynności finansowej przedsiębiorstwa. Oficyna Ekonomiczna, Kraków.

Justyna Franc-Dąbrowska

THE FINANCIAL SECURITY VERSUS EFFECTIVENESS OF EQUITY INVOLVED

Summary

This study presents an analysis of THE financial security and its correlation with ROE rates within leased enterprises, wholly state owned companies and administered enterprises. The study concludes that there is a direct correlation between keeping financial security measured by liquidity and efficiency ratios (including working capital turnover) and ROE. The best financial security and ROE ratios were achieved by the leased companies while the worst ones appeared within administered enterprises.

Adres do korespondencji:
dr inż. Justyna Franc-Dąbrowska
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW
Zakład Rachunkowości, Finansów Przedsiębiorstw i Bankowości
ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
tel. (0 22) 593 42 14
e-mail: justyna_franc_dabrowska@sggw.pl

ZMIANY W ORGANIZACJI I WYNIKACH PRODUKCYJNO- EKONOMICZNYCH RODZINNYCH GOSPODARSTW TOWAROWYCH W LATACH 1995-2005

Piotr Sulewski

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW w Warszawie
Kierownik Katedry: prof. dr hab. Wojciech Zięta

Słowa kluczowe: gospodarstwo rodzinne, dochody gospodarstw, zmiany organizacyjne
Key words: family farm, farm income, organizational changes

S y n o p s i s. W pracy przedstawiono zmiany, jakie dokonały się w grupie gospodarstw towarowych w okresie ostatnich 10 lat. W analizowanej zbiorowości zaobserwowano przede wszystkim znaczne zwiększenie przeciętnej powierzchni użytków rolnych oraz skali produkcji zwierzęcej. Zaobserwowane zmiany organizacyjne wpłynęły na sytuację dochodową gospodarstw, która pomimo poprawy pozostaje bardzo zróżnicowana w badanych gospodarstwach.

WSTĘP

Polskie rolnictwo na początku lat 90. ubiegłego stulecia stanęło przed wieloma poważnymi wyzwaniami. Zmiana systemu gospodarczego w 1989 roku i późniejsza decyzja o integracji ze strukturami Unii Europejskiej stały się podstawowymi elementami tła tworzącego obraz przemian w całym sektorze agrobiznesu. Faktem stała się również rosnąca otwartość gospodarki na rynki światowe, co było konsekwencją zarówno przemian w kraju, jak również procesów liberalizacji handlu na rynkach światowych. Zdaniem Wosia [1998] procesy przemian dostosowujące rolnictwo do nowej sytuacji gospodarczo-politycznej przebiegały jednak powoli i z dużymi oporami, co wynikało w znacznej mierze z niskiego potencjału, słabych dochodów i małych możliwości samofinansowania rozwoju. Na silną zależność procesów przemian od potencjału gospodarstw wskazuje również Józwiak [1998], twierdząc, iż strategie adaptacyjne rolników były w latach dziewięćdziesiątych silnie zróżnicowane w zależności od rozmiarów gospodarstw oraz posiadanych czynników produkcji. Wśród wielu wyzwań przed jakimi nadal stoją polskie gospodarstwa w zakresie organizacji najczęściej wymieniane to: wzrost obszaru gospodarstw, powiększanie skali produkcji, doskonalenie technologii i wzrost produktywności [Klepacki 2001].

Ustalenie zakresu i kierunków zmian, dokonanych w rodzinnych gospodarstwach towarowych w latach 1995-2005 oraz określenie skutków ekonomicznych jest podstawowym celem opracowania.

METODYKA

Badaniami objęta została zbiorowość 46 rodzinnych gospodarstw towarowych położonych na terenie województwa podlaskiego (PDL) i świętokrzyskiego (SW)¹. Te same gospodarstwa poddane były analizie w ramach projektu KBN² w 1995 roku. Zamysłem badawczym jest porównanie stanu z roku 1995 z sytuacją w roku 2005, co umożliwiło obserwację zmian w zakresie organizacji i wyników produkcyjno-ekonomicznych badanych gospodarstw. Dane wykorzystane w opracowaniu zebrano techniką wywiadu kierowanego z rolnikami przy użyciu kwestionariusza. Spośród 46 wytypowanych gospodarstw pełne wywiady przeprowadzono w 43 przypadkach – 2 gospodarstwa zaprzestały produkcji rolniczej z przyczyn losowych, a w 1 rolnik odmówił udziału w badaniu.

POWIERZCHNIA GOSPODARSTW I WYPOSAŻENIE W ŚRODKI TRWAŁE

Zgodnie z podstawowym założeniem metodycznym w badanej zbiorowości w 1995 roku znalazły się tylko gospodarstwa towarowe o powierzchni przekraczającej 7 ha UR. Przeciętny areal kształtował się na poziomie 16,7 ha użytków rolnych (tab. 1). W roku 2005 przeciętna powierzchnia UR jednego badanego gospodarstwa wynosiła już 31,7 ha, co oznacza wzrost o prawie 90%. Dla porównania średnia powierzchnia gospodarstwa w Polsce w analizowanym okresie wzrosła zaledwie z 6,7 do 7,5 ha UR [GUS 2005].

Obserwowane w badanej zbiorowości zmiany przebiegały z różną intensywnością w poszczególnych gospodarstwach. W ujęciu regionalnym znacznie większy wzrost przeciętnej powierzchni dokonał się w gospodarstwach z województwa podlaskiego (z 20,2 do prawie 45 ha), a ponadto powierzchnię swoich gospodarstw zwiększyło w analizowanym okresie prawie 90% ankietowanych rolników z tego regionu. W województwie świętokrzyskim rolników, którzy powiększyli gospodarstwo było tylko 60%, jednak średnia powierzchnia gospodarstwa również wyraźnie wzrosła (z 14,8 do 23,1 ha). Mniejszy odsetek rolników powiększających gospodarstwa wskazuje, iż postawy wobec potrzeby zmian wśród badanych rolników z województwa świętokrzyskiego są znacznie bardziej zróżnicowane niż go-

Tabela 1. Podstawowe dane o powierzchni gospodarstw

Region	Średnia powierzchnia UR [ha]		Udział gospodarstw zwiększających powierzchnię [%]	Udział dzierżaw w UR [%]	
	1995	2005		1995	2005
Podlaskie	20,2	44,9	88	16	31
Świętokrzyskie	14,8	23,1	62	13	27
Ogółem	16,7	31,7	72	15	29

Źródło: badania własne.

¹ Badania są częścią grantu promotorskiego pt: „Strategie realizowane w rodzinnych gospodarstwach towarowych” Nr 2 P06R03529 realizowanego w Katedrze Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW.

² Projekt KBN 5 PO6J 005 09 pt „System integrowanej produkcji rolniczej jako droga rozwoju i modernizacji rolnictwa w Polsce”. Gospodarstwa biorące udział w badaniu dobrane zostały w sposób losowy spośród gospodarstw towarowych o powierzchni powyżej 7 ha z gmin o warunkach naturalnych zbliżonych do przeciętnych dla województwa.

spodarzy z regionu podlaskiego. Znaczna część tych pierwszych wykazuje postawę biernego wyczekiwania. Potwierdzają to informacje uzyskane podczas wywiadu. Prawie 80% rolników, którzy nie powiększyli gospodarstw deklaruje chęć jak najszybszego zakończenia działalności rolniczej i przejścia na rentę strukturalną. Realizacja tych zamiarów może pozytywnie wpłynąć na strukturę agrarną w rejonie, gdyż rolnicy powiększający gospodarstwa w zdecydowanej większości deklarowali chęć dalszego zwiększania areалу, wskazując przy tym często na brak wolnych zasobów ziemi. Dotychczasowe zmiany w zakresie powierzchni często dokonywane były na drodze dzierżawy, w efekcie czego zarówno w województwie podlaskim, jak i świętokrzyskim udział gruntów dzierżawionych w powierzchni UR zwiększył się około dwukrotnie (przeciętnie wzrósł z 15 do 29%).

Mimo pozytywnych, w ujęciu statystycznym, zmian w powierzchni użytków rolnych, należy podkreślić, iż powiększaniu powierzchni gospodarstw nie towarzyszył wzrost wartości środków trwałych. Znaczny spadek wartości netto i wzrost zużycia środków trwałych wskazują na postępujący proces dekapitalizacji majątku. Przeciętna wartość netto posiadanych maszyn i budynków stanowiła w 2005 roku tylko 69% wartości z 1995 roku, a wskaźnik zużycia zwiększył się w tym czasie z 59 do 78% (tab. 2). Z uzyskanych danych wynika, że proces dekapitalizacji majątku przebiegał wolniej w gospodarstwach z województwa podlaskiego, gdyż zarówno spadek wartości środków trwałych, jak i wzrost wskaźnika zużycia były znacznie niższe niż w województwie świętokrzyskim. Jednocześnie gospodarstwa podlaskie były w znacznie większym stopniu zadłużone niż świętokrzyskie. Wskaźnik zadłużenia dla tych pierwszych wynosił 0,28, podczas gdy dla drugich 0,09. Oznacza to, że zahamowanie dekapitalizacji następowało głównie na drodze inwestycji realizowanych przy użyciu obcych źródeł finansowania.

Tabela 2. Podstawowe informacje o środkach trwałych w gospodarstwach

Region	Wartość netto środków trwałych		Wskaźnik zużycia środków trwałych [%]		Średni wiek [lata]				Przeciętne zadłużenie [tys zł/ gospodarstwo]	Wskaźnik zadłużenia
	rok 2005 [tys. zł]	zmiana 1995 =100% (ceny stałe)	1995	2005	podstawowe maszyny		ciągniki			
					1995	2005	1995	2005	2005	
Podlaskie	393	80	59	74	10,9	14,1	13,3	13,5	110,6	0,28
Świętokrzyskie	255	60	59	81	9,7	15,6	10,5	15,5	23,6	0,09
Ogółem	309	69	59	78	10,2	15	11,6	14,7	58	0,19

Źródło: badania własne.

ORGANIZACJA PRODUKCJI ROŚLINNEJ I ZWIERZĘCEJ

W badanej zbiorowości gospodarstw zaobserwowano przeciętnie znaczne zwiększenie skali produkcji wyrażonej liczbą posiadanych zwierząt. Wzrost wielkości stada przebiegał jednak z różną intensywnością w zależności od typu prowadzonej produkcji zwierzęcej oraz od regionu (tab. 3). W 1995 roku we wszystkich gospodarstwach prowadzony był chów zwierząt. W okresie 10 lat tylko jedno gospodarstwo wyspecjalizowało się w produkcji roślinnej i zaprzestało produkcji zwierzęcej. W 1995 roku w strukturze gospodarstw według typu prowadzonej produkcji zwierzęcej dominowały, zarówno w wojewód-

Tabela 3. Zmiany w strukturze gospodarstw i skali produkcji w zależności od kierunku produkcji zwierzęcej

Region	Kierunki produkcji zwierzęcej							
	1995				2005			
	bydłące	trzodowe	mieszane	ogółem	bydłące	trzodowe	mieszane	ogółem
	Struktura gospodarstw [%]							
Podlaskie	29	0	71	100	65	12	24	100
Świętokrzyskie	23	12	65	100	36	36	28	100
Ogółem	26	7	67	100	48	26	26	100
	Liczba SD przeciętnie na gospodarstwo							
Podlaskie	13,8	–	15,5	15,0	44,4	45,6	24,8	39,9
Świętokrzyskie	9,3	9,4	9,9	9,7	26,0	14,8	18,7	19,2
Ogółem	11,4	9,4	12,2	11,8	36,1	20,4	20,9	27,4
	Poziom obsady [SD/10 na 1 ha]							
Podlaskie	71,5	–	75,3	73,8	91,0	70,2	102,0	88,8
Świętokrzyskie	74,0	100,0	69,8	65,7	79,1	79,3	101,1	82,9
Ogółem	71,7	100,0	72,6	69,5	86,7	75,3	101,5	86,2

Źródło: badania własne.

twie podlaskim, jak i świętokrzyskim gospodarstwa mieszane (tzn. z jednoczesnym chowem bydła i trzody) i stanowiły przeciętnie 67 % całej zbiorowości³. W 2005 roku udział takich gospodarstw wynosił już tylko 26%. Wskazuje to na zachodzący w gospodarstwach towarowych proces specjalizacji. Większość rolników z województwa podlaskiego wyspecjalizowała się w chowie bydła mlecznego (65%), podczas gdy w województwie świętokrzyskim udział gospodarstw trzodowych, jak i bydłoczych był taki sam i wynosił po 36%.

W badanych gospodarstwach zmieniła się znacznie również skala produkcji zwierzęcej. Pod tym względem największe zmiany dokonały się w województwie podlaskim. Przeciętna liczba SD przypadających na gospodarstwo w tym regionie wzrosła z 15,5 SD w 1995 roku do 39,9 SD w roku 2005. W województwie świętokrzyskim również odnotowano wzrost, jednak na mniejszą skalę (z 9,9 SD/gospodarstwo w 1995 roku do 19,2 SD w 2005).

Obserwowane zmiany w skali produkcji zwierzęcej wpłynęły na poziom intensywności obsady. W największym stopniu obsada wyrażona w SD/100ha wzrosła w gospodarstwach mieszanych. Przekroczyła ona przeciętnie 101 SD/100 ha. Proces ten był związany ze wzrostem skali chowu, przy jednoczesnym braku wyraźnego wzrostu areалу użytków rolnych. W gospodarstwach trzodowych intensywność obsady zmalała, natomiast w gospodarstwach bydłoczych zmieniła się w różnym stopniu w zależności od województwa (niewielki wzrost w świętokrzyskim i znaczny, o blisko 20 SD/100 ha w podlaskim).

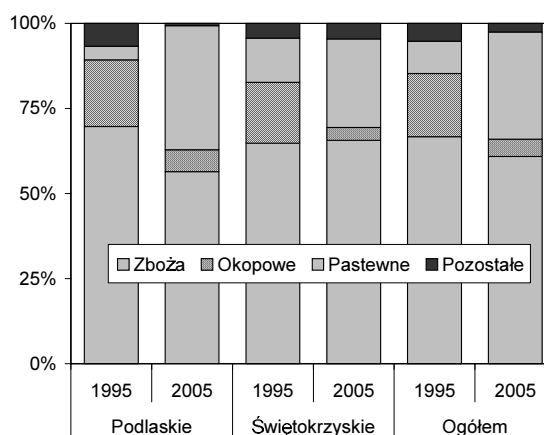
³ Przyjęto następujące kryteria podziału gospodarstw wg kierunku produkcji [Majewski 2002]:

- roślinne: <2 SD lub <10 SD/100ha
- bydłocze: bydło stanowi >75% obsady
- trzodowe: trzoda stanowi > 75% obsady
- mieszane: pozostałe

STRUKTURA ZASIEWÓW

Ostatnie kilkanaście lat charakteryzuje się w Polsce systematycznym wzrostem udziału roślin zbożowych w strukturze zasiewów. Od roku 1995 do 2005 w Polsce zwiększył się on z 66,1 do 77,1%. Jednocześnie zmniejszył się udział okopowych, głównie ziemniaków [Rocznik statystyczny GUS 2005]. W badanej zbiorowości gospodarstw zaobserwowano natomiast zmniejszenie udziału zbóż w strukturze (z 67 do 61%), co było przede wszystkim

konsekwencją zmniejszenia zasiewów tych roślin w województwie podlaskim (z 70 do 56%) (rys. 1). W województwie świętokrzyskim udział zbóż w obydwu analizowanych latach kształtował się na zbliżonym poziomie (65 i 66%). W obydwu województwach zgodnie z tendencjami krajowymi drastycznemu zmniejszeniu uległ udział roślin okopowych (średnio z 19 do 5%). Jednocześnie obserwowano znaczny wzrost udziału roślin pastewnych (przeciętnie z 19 do 31%), co jest efektem rosnącego zapotrzebowania na pasze objętościowe, jako konsekwencji zwiększonej skali produkcji zwierzęcej.

Rysunek 1. Zmiany w strukturze zasiewów
Źródło: badania własne.

INTENSYWNOŚĆ PRODUKCJI ROŚLINNEJ

Intensywność produkcji roślinnej określono przez wielkość nakładów nawozów mineralnych i chemicznych środków ochrony roślin. W badanej zbiorowości gospodarstw nie nastąpiły wyraźne zmiany w zakresie przeciętnych dawek stosowanych nawozów mineralnych, co przedstawia szczegółowo tabela 4. Średni poziom nawożenia mineralnego wynosił w 2005 roku 179 kg NPK na 1 ha UR i był zbliżony do dawek z roku 1995. Podobnie jak w 1995 roku przeciętne dawki wyższe NPK stosowano w gospodarstwach podlaskich. Nie zaobserwowano natomiast różnic pomiędzy województwami w zakresie struktury nawożenia mineralnego. W całej zbiorowości odnotowano jednak wzrost udziału azotu w strukturze nawożenia mineralnego kosztem zmniejszenia przede wszystkim dawek potasu. Tendencja taka odzwierciedla przekonanie o dominującej roli azotu w kształtowaniu wysokości plonu; mając jednak na uwadze niską zasobność gleb Polski w potas [Raport 1998] należy obawiać się dalszego zubożenia gleb w ten pierwiastek.

Z punktu widzenia agrotechniki niekorzystnie należy również ocenić zmiany w zakresie stosowanej chemicznej ochrony roślin prezentowane w tabeli 5. Przeciętne zużycie substancji aktywnej kształtowało się na relatywnie niskim poziomie i wynosiło w obydwu latach około 0,6 kg s.a na 1 ha. W analizowanym okresie odnotowano jednak wzrost przeciętnego zużycia substancji aktywnej w gospodarstwach z województwa podlaskiego i zmniejszenie w regionie świętokrzyskim. Niepokojące zjawiska obserwuje się natomiast

Tabela 4. Zmiany w dawkach nawożenia mineralnego

Region	Dawki NPK z nawozów mineralnych [kg/ha]	Struktura nawożenia mineralnego [%]		
		N	P	K
1995				
Podlaskie	205	38	28	33
Świętokrzyskie	150	38	26	36
Ogółem	177	38	27	35
2005				
Podlaskie	209	49	25	26
Świętokrzyskie	142	46	25	29
Ogółem	179	48	25	27

Źródło: badania własne.

Tabela 5. Intensywność chemicznej ochrony roślin

Region	Dawki substancji aktywnej [kg/ha]	Struktura substancji aktywnej [%]		
		herbicydy	insektycydy	fungicydy
1995				
Podlaskie	0,46	70,7	1,5	27,8
Świętokrzyskie	0,76	65,7	4,0	30,3
Ogółem	0,61	67,1	3,3	29,6
2005				
Podlaskie	0,61	92,5	0,1	7,4
Świętokrzyskie	0,66	77,7	1,0	21,3
Ogółem	0,63	86,6	0,4	13,0

Źródło: badania własne.

ści o jakość jak rośliny towarowe. Rosnący udział herbicydów w strukturze stosowanych środków ochrony roślin może prowadzić do uodporniania się chwastów na te środki, co w efekcie zmusza rolników do dalszej intensyfikacji ochrony roślin, a w konsekwencji wzrostu kosztów i negatywnych skutków środowiskowych. Godne rozważenia byłoby więc zastosowanie metod sugerowanych np. w wytycznych do integrowanej produkcji rolniczej [Majewski 2002].

WYNIKI PRODUKCYJNO –EKONOMICZNE

Intensywność gospodarowania mierzona obsadą inwentarza, dawkami NPK i substancji aktywnej jest jednym z kluczowych czynników kształtujących poziom produktywności ziemi [Kondraszuk i in. 2001]. Badania wskazują, iż znaczny wpływ na wydajności jednostkowe wywiera również skala produkcji [Majewski 2002]. Od poziomu produktywności i wydajności jednostkowych zależą natomiast w dużym stopniu osiągnięte wyniki finansowe gospodarstwa rolniczego. W badanej zbiorowości gospodarstw odnotowano wzrost produktywności mierzonej jednostkami zbożowymi (JZ) w przeliczeniu na 1 ha użytków rol-

przede wszystkim w zakresie struktury stosowanych pestycydów. Ponad 85% zużywanej substancji aktywnej w 2005 roku pochodziło z herbicydów, a w gospodarstwach z województwa podlaskiego było to aż ponad 92%. Struktura substancji aktywnej wskazuje, iż badani rolnicy prawie zrezygnowali ze stosowania insektycydów, których zużycie już w 1995 roku było bardzo niskie. Zjawisko to wiąże się prawdopodobnie ze zmianami w strukturze zasiewów i znacznym ograniczeniem udziału roślin okopowych, szczególnie ziemniaków, co wyeliminowało zabiegi zwalczania stonki ziemniaczanej. Ograniczeniu uległo również zużycie substancji aktywnej pochodzącej z fungicydów. Zjawisko to jakkolwiek bardzo niekorzystnie wpływające na jakość płodów tłumaczyć można wzrostem udziału roślin pastewnych w strukturze zasiewów, które w przekonaniu rolników nie wymagają takiej dbałości

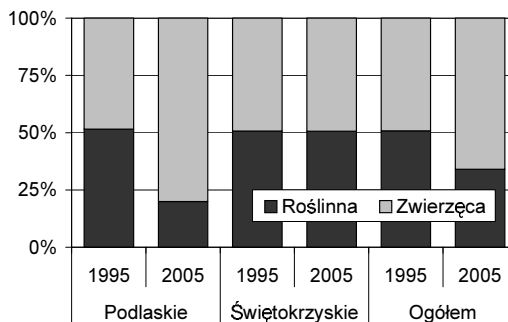
Tabela 6. Zmiany w wielkości produkcji i produktywności

Region	Jednostki zbożowe							
	razem na gospodarstwo		razem na 1ha UR		z działalności roślinnych na 1 ha UR		z działalności zwierzęcych na 1 ha UR	
	1995	Zmiana [1995=100]	1995	Zmiana [1995=100]	1995	Zmiana [1995=100]	1995	Zmiana [1995=100]
Podlaskie	1355,9	282	66,6	128	41,0	106	25,6	163
Świętokrzyskie	1032,3	191	70,0	122	40,9	126	29,1	116
Ogółem	1160,3	233	68,4	125	40,9	108	27,4	140

Źródło: badania własne.

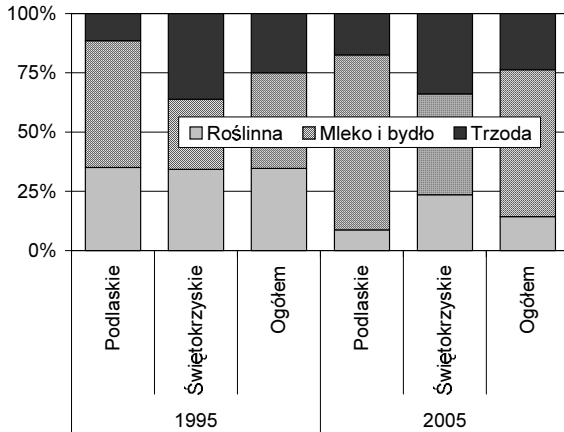
nych (tab. 6). Przeciętnie produktywność ziemi, uwzględniająca zarówno produkcję zwierzęcą, jak i roślinną, wzrosła w analizowanym okresie o jedną czwartą. Zastanawiający jednak jest wzrost produktywności działalności roślinnych w gospodarstwach z rejonu świętokrzyskiego, szczególnie w świetle ograniczenia intensywności nawożenia mineralnego NPK. Być może było to skutkiem racjonalizacji nawożenia i stosowania większych dawek nawozów organicznych, wynikającego ze znacznego zwiększenia obsady zwierząt. Bardziej jednoznaczne zmiany wystąpiły w produktywności działalności zwierzęcych. Wystąpił bowiem znaczny średni wzrost liczby jednostek zbożowych przypadających na 1 ha UR w gospodarstwach podlaskich (o 63%) i kilkunastoprocentowy wzrost tego parametru w województwie świętokrzyskim. Zmiany wielkości produkcji z gospodarstwa w przeliczeniu na jednostki zbożowe były wyraźne, bowiem nastąpił wzrost w analizowanym okresie w przeciętnym gospodarstwie o ponad 130% (w województwie podlaskim było to ponad 180%, a w świętokrzyskim 91%). Wzrost ten był zarówno konsekwencją powiększenia skali, jak też efektem wzrostu wydajności jednostkowych.

Poza zmianami w skali i wielkości produkcji wyrażonej w jednostkach naturalnych w analizowanej zbiorowości gospodarstw nastąpiły również zmiany w strukturze produkcji w ujęciu wartościowym. Dotyczyło to przede wszystkim gospodarstw z województwa podlaskiego, w których w strukturze produkcji końcowej brutto wyraźnie zmniejszył się udział produkcji roślinnej (w 2005 roku stanowiła ona zaledwie 20%), na korzyść produkcji zwierzęcej (rys. 2). Jeszcze większe zmiany dokonały się w zakresie produkcji towarowej (sprzedaży), co obrazuje rysunek 3. W gospodarstwach podlaskich udział sprzedaży produktów roślinnych w ujęciu wartościowym zmalał do zaledwie 9%. Dominującą pozycję w strukturze sprzedaży stanowiło mleko i bydło. W gospodarstwach z województwa świętokrzyskiego zmiany w strukturze sprzedaży były znacznie mniejsze, aczkolwiek również wzmocnieniu uległo znaczenie produkcji zwierzęcej. Obserwowane zmiany wskazują, że działalności roślinne stanowiły przede wszystkim zaplecze

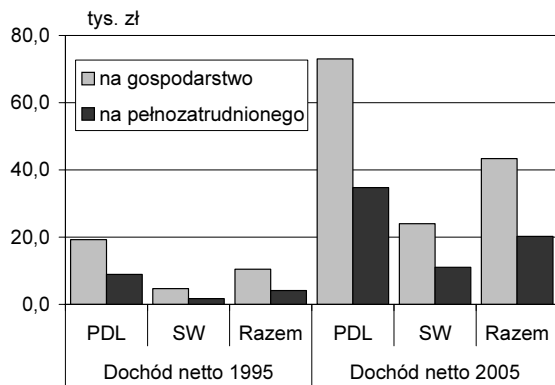

Rysunek 2. Struktura produkcji końcowej

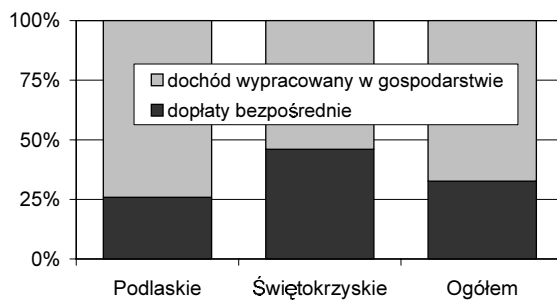
Źródło: badania własne.

Rysunek 3. Struktura sprzedaży w 1995 i 2005 roku
Źródło: badania własne.

Rysunek 4. Zmiany w wysokości dochodu rolniczego netto (ceny stałe z 2005 r.)
Źródło: badania własne.

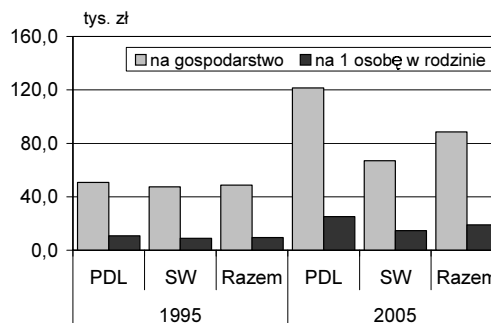
Rysunek 5. Udział dopłat bezpośrednich w dochodzie rolniczym netto
Źródło: badania własne.

dla chowu zwierząt, zapewniając odpowiednią bazę paszową.

Obserwowane w strukturze i skali produkcji procesy wywarły istotny wpływ na wyniki ekonomiczne analizowanych gospodarstw, które przeciętnie uległy wyraźnej poprawie. Średni dochód rolniczy netto (wg metodyki FADN dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego) wzrósł z poziomu 10 do ponad 40 tys. zł na rok (w cenach stałych z 2005 r.) (rys. 4). Największy wzrost nastąpił w gospodarstwach województwa podlaskiego. Dochód rolniczy netto osiągnął tam wartość ponad 70 tys. zł na gospodarstwo, co w przeliczeniu na jedną pełnozatrudnioną osobę wynosiło prawie 35 tys. zł. Znacznie niższe dochody w 2005 roku osiągnęli rolnicy z gospodarstw świętokrzyskich. Średnio, gospodarstwo z tego regionu wypracowało dochód netto w 2005 roku na poziomie niewiele wyższym niż przeciętne gospodarstwo podlaskie już w 1995 roku. Prawie połowę dochodu netto (46%) w gospodarstwach świętokrzyskich stanowiły otrzymane w ramach WPR płatności bezpośrednie (rys. 5). W województwie podlaskim udział dopłat w dochodzie netto kształtował się na poziomie ok. 25%.

Kategoria dochodu rolniczego jest miernikiem sprawności działania rolnika jako kierownika swojego gospodarstwa. Ze społecznego punktu widzenia równie ważną wydaje się być kategoria dochodu dyspozycyjnego w przeliczeniu na jednego członka rodziny⁴. W analizowanych gospodar-

stwach przeciętnie na jedną osobę w rolniczej rodzinie przypadło 20 tys. zł na rok, co szczegółowo przedstawia rysunek 6. W 2005 roku średnio na gospodarstwo dochód dyspozycyjny wynosił ponad 80 tys. zł. Na uwagę zasługuje duża różnica pomiędzy dochodem netto a dyspozycyjnym w gospodarstwach z województwa świętokrzyskiego. Wynika ona w znacznej mierze z posiadania dodatkowych źródeł dochodu (głównie sezonowej pracy poza gospodarstwem za granicą oraz rent i emerytur).

Rysunek 6. Zmiany w wysokości dochodu dyspozycyjnego
Źródło: badania własne

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Przeprowadzona analiza pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

1. Rolnicy z analizowanej grupy gospodarstw towarowych w omawianym okresie znacznie zwiększyli przeciętną powierzchnię użytków rolnych i skalę produkcji zwierzęcej, przy czym procesy te intensywniej przebiegały w gospodarstwach z województwa podlaskiego. Znacznym zmianom ulegała również struktura zasiewów. Zaobserwowano przede wszystkim wzrost udziału roślin pastewnych i ograniczenie udziału okopowych. Konsekwencją tego była marginalizacja znaczenia działalności roślinnych w produkcji towarowej.
2. Zmiany w skali produkcji zwierzęcej wpłynęły na zwiększenie poziomu obsady, co pośrednio wpłynęło na wzrost przeciętnej produktywności ziemi w gospodarstwach z województwa podlaskiego. Wzrost produktywności w gospodarstwach województwa świętokrzyskiego był przede wszystkim efektem poprawy wyników w produkcji roślinnej.
3. W badanej zbiorowości gospodarstw pogłębił się stopień zużycia środków trwałych. Gospodarstwa z województwa podlaskiego, w których zjawisko to wystąpiło w mniejszym nasileniu, wykazywały większy stopień zadłużenia, co wskazuje, iż inwestycje w nowe środki trwałe realizowane były przy pomocy zewnętrznych źródeł finansowania.
4. W analizowanym okresie nastąpiła wyraźna poprawa wyników finansowych gospodarstw z województwa podlaskiego. Zmiany wyników ekonomicznych w gospodarstwach z województwa świętokrzyskiego były mniej pozytywne. W 2005 roku znaczny udział w dochodzie rolniczym stanowiły dopłaty bezpośrednie.
5. Obserwowane zmiany w wynikach finansowych w powiązaniu ze zmianami organizacyjnymi prowadzą do wniosku, iż skuteczną drogą poprawy sytuacji dochodowej rolników jest zwiększanie skali produkcji i specjalizacja lub poszukiwanie dodatkowych źródeł dochodu.

⁴ dochód dyspozycyjny = dochód rolniczy netto + amortyzacja + dochody spoza gospodarstwa.

LITERATURA

- Józwiak W. 2003: Ewolucja gospodarstw rolnych w latach 1996-2002. GUS, Warszawa.
- Klepacki B. 2001: Problemy dostosowania produkcji roślinnej w Polsce do standardów UE. [W] Procesy dostosowawcze produkcji roślinnej w Polsce w kontekście integracji z UE. Wieś Jutra, Warszawa.
- Majewski E., Dalton G. 2000: Strategiczne wyzwania dla polskiego rolnictwa, wsi i sektora przetwórstwa żywności w kontekście akcesji do UE. [W] Strategiczne opcje dla polskiego sektora agrobiznesu w świetle analiz ekonomicznych. FAPA, Warszawa.
- Majewski E. 2002: Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania rozwoju Systemu Integrowanej Produkcji Rolniczej w Polsce. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny RP 2004. 2005: GUS. Warszawa.
- Raport z badań monitorowanych nad jakością gleb, roślin, produktów rolniczych rolniczych spożywczych 1997 r. 1998: MRiGŻ, PISiPAR, Warszawa.
- Woś A. 1998: Ustrojowe podstawy transformacji sektora żywnościowego. [W] Rolnictwo polskie w okresie transformacji systemowej. IERiGŻ, Warszawa.

Piotr Sulewski

THE CHANGES IN THE ORGANIZATION AND ECONOMIC PERFORMANCE
OF FAMILY FARMS IN THE PERIOD 1995-2005

Summary

In the paper the changes in the organization of 43 farms in the period 1995-2005 have been analyzed. Major changes have been observed in average area of farm and in the scale of livestock. The majority of the farms has been specialized in milk or pig production. Basing on the analysis it can be stated that the agricultural income has increased, however financial situation of this farm is diversified.

Adres do korespondencji:

mgr Piotr Sulewski

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW

ul. Nowoursynowska 166

02-787 Warszawa

tel. (0 22) 593 42 17

e-mail: piotrsulewski@wp.pl

DOCHODY I EFEKTYWNOŚĆ GOSPODARSTW ZAJMUJĄCYCH SIĘ HODOWLĄ OWIEC¹

Bogdan Klepacki, Tomasz Rokicki

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW
Kierownik Katedry: prof. dr hab. Wojciech Ziętara

Słowa kluczowe: dochód, efektywność, produkcja owczarska
Key words: income, productivity, sheep production

S y n o p s i s. Przedstawiono poziom dochodów oraz efektywność ekonomiczną gospodarstw z terenu województwa podlaskiego zajmujących się hodowlą owiec.

WSTĘP

W artykule przedstawiono wyniki badań gospodarstw zajmujących się hodowlą owiec na terenie województwa podlaskiego. W latach 2003-2004 istniało tam 65 gospodarstw hodowlanych. Badane jednostki zostały podzielone na grupy według powierzchni UR. Do tego podziału zastosowano metodykę stosowaną przez GUS podczas Powszechnych Spisów Rolnych. W badanej zbiorowości brak było gospodarstw o powierzchni do 5 ha. Poszczególne grupy gospodarstw oznaczono kolejnymi literami alfabetu poczynając od najmniejszych obszarowo. Symbolem A oznaczono gospodarstwa w przedziale 5,01-10 ha (7 gospodarstw), B 10,01-15 ha (19), C 15,01-30 ha (29), D 30,01-50 ha (7), a symbolem E powyżej 50 ha UR (3). Podział ten był związany także z liczebnością stada matecznego owiec. W grupie A stada liczyły średnio po 35 matek, B – 50, C – 80, D po 150, a najwięcej matek średnio było w gospodarstwie z grupy E – po 300 matek. Okres badań obejmował lata 2003-2004.

KATEGORIE DOCHODU

Kategoria produkcji stanowi punkt wyjścia do obliczenia wyników ekonomicznych przedsiębiorstw rolniczych. W gospodarstwie rodzinnym takim wynikiem jest dochód rolniczy [Ziętara 1998].

Poszczególne kategorie dochodu zostały przedstawione w tabeli 1. Produkcja czysta, będąca odpowiednikiem dochodu narodowego w skali kraju, w 2004 r. wyniosła średnio około 19 tys. zł. Im większa była powierzchnia UR gospodarstwa, tym uzyskiwano wyższe wartości produkcji czystej i dochodu. Odnotowano także duży udział w dochodzie ogólnym

¹ Praca finansowana ze środków na naukę w latach 2006-2007 jako projekt badawczy KBN

Tabela 1. Obliczenie kategorii dochodowych w grupach gospodarstw w latach 2003-2004

Wyszczególnienie	Kategorie dochodów w grupach gospodarstw [zł]										średnio	
	A	B				C				E		
	2003	2004	2003	2004	2003	2004	2003	2004	2003	2004	2003	2004
Produkcja globalna	23 003	23 685	23 827	26 371	44 948	59 209	45 476	90 716	17 2836	17 3319	40 074	54 444
Produkcja czysta = Produkcja globalna – Koszty materiałne												
Koszty materiałne	13 473	16 074	15 450	19 094	33 841	37 777	50 984	62 445	82 348	94 705	28 830	35 263
Produkcja czysta	9 530	7 611	8 377	7 277	11 107	21 432	-5 508	28 271	90 488	78 614	11 244	19 181
Dochód ogólny = Produkcja czysta – Dochody spoza gospodarstwa												
Dochody spoza gospodarstwa	13 443	18 686	12 845	20 474	18 199	29 941	3 2214	48 733	2 7705	69 752	17 400,77	29 823
Dotacje na postęp biologiczny	2 610	2 100	4 336	4 328	8 434	10 022	22 014	14 491	27 705	39 040	8 210	9 325
Dopłaty bezpośrednie	0	6 626	0	6 813	0	11 277	0	18 385	0	30 712	0	11 134
Pozostałe dochody	10 833	9 960	8 509	9 333	9 765	8 642	10 200	15 857	0	0	9 190,769	9 364
Dochód ogólny	22 973	26 296	21 221	27 750	29 306	51 372	26 706	77 003	118 193	148 366	28 645	49 004
Produkcja czysta	9 530	7 611	8 377	7 277	11 107	21 432	-5 508	28 271	90 488	78 614	11 244	19 181
Dochód rolniczy = Produkcja czysta – Koszty majątkowe												
Razem koszty majątkowe	2 097	2 201	2 189	2 235	3 204	3 308	4 892	4 629	4 580	4 443	2 946	3 070
Dochód rolniczy	7 433	5 409	6 188	5 042	7 903	18 124	-10 400	23 641	85 908	74 170	8 298	16 111
Dochód osobisty = Dochód rolniczy + Dochód spoza gospodarstwa												
Dochód spoza gospodarstwa	13 443	18 686	12 845	20 474	18 199	29 941	3 2214	48 733	2 7705	69 752	17 400,77	29 823
Dochód osobisty	20 877	24 095	19 033	25 515	26 102	48 064	21 814	72 374	113 613	143 922	25 699	45 934
Dochód dyspozycyjny = Dochód osobisty + Amortyzacja												
Amortyzacja	1 895	1 640	3 369	3 017	8 663	7 168	9 926	15 503	2 5050	1 7933	6 929	6 754
Dochód dyspozycyjny	22 772	25 735	22 401	28 533	34 766	55 233	31 740	87 877	138 663	161 856	32 628	52 688

Źródło: badania własne.

nym dotacji z budżetu państwa na postęp biologiczny (średnio 19%), płatności bezpośrednich (23%) oraz dochodów spoza gospodarstwa (19%). Największy udział w dochodzie ogólnym dotacje na postęp biologiczny miały w grupie E (26%), a najmniejszy w grupie A (8%). Płatności bezpośrednie miały największy udział w dochodzie ogólnym w grupie A i B (po 25%), a najmniejszy w grupie E (21%).

W 2004 r., w porównaniu do 2003 r., dochód ogólny wzrósł we wszystkich grupach gospodarstw (średnio o 71%). Jedną z przyczyn było otrzymywanie przez gospodarstwa dopłaty bezpośredniej. Rolnicy, poza dochodem rolniczym, uzyskiwali również inne dochody wynikające z prowadzenia działalności, bądź pracy poza gospodarstwem. Dochód dyspozycyjny, czyli ogół środków jakim rolnik może dysponować, powstał poprzez zwiększenie dochodu osobistego o odpisy amortyzacyjne [Ziętara 1998].

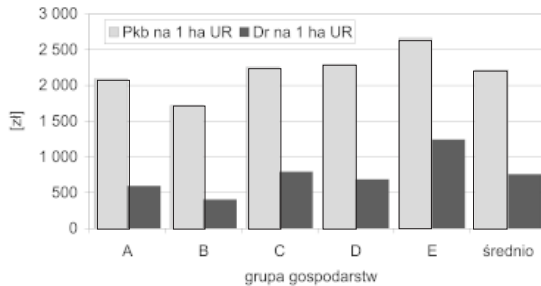
W badanych gospodarstwach dochód rolniczy wyniósł w 2004 r. średnio 16 tys. zł, dochód spoza gospodarstwa – 30 tys. zł, dochód osobisty – 46 tys., a dyspozycyjny – 53 tys. zł. Zauważono tendencję, że im większa była powierzchnia UR, tym wyższy osiągano dochód. Dochody spoza gospodarstwa były wyższe niż dochód rolniczy we wszystkich grupach gospodarstw, poza grupą E. Dochody te w badanych gospodarstwach w 2004 r. pochodziły z dotacji na postęp biologiczny (31%), z dopłat bezpośrednich (37%) oraz z wypłacanych świadczeń emerytalnych, prowadzonej działalności, usług i pracy wykonywanej przez członków rodziny (32%). Dotacje na postęp biologiczny i dopłaty bezpośrednie największy udział w dochodach spoza gospodarstwa miały w grupie E (odpowiednio 56 i 44%), a najmniejszy w grupie A (11 i 35%) i B (21 i 33%).

W 2004 r., w porównaniu do 2003 r., wszystkie kategorie dochodów w badanych gospodarstwach wzrosły. Po podziale na grupy gospodarstw okazało się, że dochód rolniczy zmniejszył się nominalnie w grupach A, B i C (odpowiednio o 2, 1 i 12 tys. zł). Dochód rolniczy w 2003 r. był ujemny w grupie D (–10 tys. zł). Bez dotacji na postęp biologiczny (22 tys. zł) produkcja w tej grupie gospodarstw w 2003 r. byłaby nieopłacalna. Udział dotacji w dochodach spoza gospodarstwa w 2003 r. wyniósł średnio 47%. Dotacje na postęp biologiczny miały największy udział w dochodach spoza gospodarstwa w grupie E (100%), a najmniejszy w grupie A (19%). Dochody spoza gospodarstwa stanowiły w latach 2003–2004 znaczny udział w dochodzie osobistym rodzin zajmujących się hodowlą owiec.

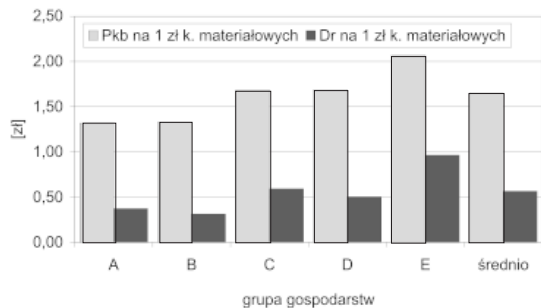
EFEKTYWNOŚĆ EKONOMICZNA

Zagadnienia efektywności produkcji w gospodarstwach rolniczych stanowią problematykę szeroką i złożoną zarówno pod względem teoretycznym, jak i praktycznym. W badanych gospodarstwach wydajność ziemi mierzona wartością Pkb i dochodu rolniczego (Dr) na 1 ha UR wyniosła w 2004 r. odpowiednio 2 tys. zł i 757 zł (rys. 1). Najbardziej efektywnie wykorzystane były zasoby ziemi w grupie gospodarstw E (2,6 tys. zł Pkb i 1,2 tys. zł Dr na 1 ha UR), a najmniej w grupie B (1,7 tys. zł Pkb i 405 zł Dr na 1 ha UR). Im większa powierzchnia UR w gospodarstwie, tym wydajność ziemi była wyższa.

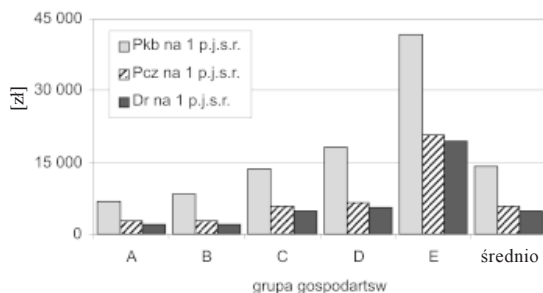
Średnia produktywność ziemi w 2004 r. wzrosła w badanych gospodarstwach (Pkb na 1 ha o 500 zł i Dr o 350 zł). Efektywność wykorzystania ziemi, mierzona wartością Pkb na 1 ha, zmniejszyła się tylko w grupie A (o 52 zł), polepszyła się w największym stopniu w grupie D (o 1,4 tys. zł). Wydajność ziemi mierzona wartością Dr na 1 ha zmniejszyła się w grupach A, B i E (odpowiednio o 248, 106 i 138 zł), wzrosła zaś znacznie w grupach C (o 442 zł) i D (wzrost o 955 zł, w 2003 r. była „na minusie”).

Rysunek 1. Efektywność ekonomiczna ziemi w grupach gospodarstw w 2004 r.
Źródło: jak w tabeli 1

Rysunek 2. Efektywność nakładów bieżących w grupach gospodarstw w 2004 r.
Źródło: jak w tabeli 1.

Rysunek 3. Wydajność pracy w grupach gospodarstw w 2004 r.
Źródło: jak w tabeli 5.

wo. Wydajność zasobów pracy mierzona wartością Pkb, Pcz i Dr na p.j.s.r. w 2003 r. była najniższa w grupie A (odpowiednio 6,6; 3,3 i 2,6 tys. zł), a najwyższa w grupie E (odpowiednio 50; 28 i 27 tys. zł).

Średnia wydajność zasobów pracy mierzona wartością Pkb, Pcz i Dr zwiększyła się odpowiednio o 3,6; 2,2 i 2,2 tys. zł. Zasoby robocizny i ziemi w latach 2004-2004 nie zmieniły się znacząco. Spadek wydajności pracy mierzonej Pcz i Dr odnotowano w grupach gospo-

Wskaźniki efektywności nakładów w 2004 r. wyniosły średnio 1,65 zł Pkb i 0,57 zł Dr na 1 zł kosztów materiałowych (rys. 2). Zauważono pewną prawidłowość. Im większa powierzchnia UR, tym z reguły była wyższa efektywność nakładów. Z 1 zł nakładów uzyskano w 2004 r. najwyższy Dr w grupie E (0,97 zł), zaś najmniej w grupie B (0,31 zł).

W gospodarstwach zajmujących się hodowlą owiec na terenie woj. podlaskiego w 2004 r., w porównaniu do 2003 r., zwiększyła się efektywność nakładów (o 0,12 zł Pkb i 0,19 zł Dr). Z 1 zł nakładów uzyskano więcej Pkb i Dr w grupach gospodarstw C i D, a mniej w pozostałych grupach. Największy wzrost efektywności nakładów odnotowano w grupie D (Pkb o 0,80 zł, a Dr o 0,76 zł na 1 zł kosztów materiałowych, w 2003 „na minusie), zaś największy spadek w grupie E (Pkb o 0,72 zł, a Dr o 0,53 zł na 1 zł kosztów materiałowych).

Wydajność pracy jest określana jako stosunek sumy efektów produkcyjnych bądź usługowych do poniesionych nakładów pracy [Ziętara, Olko-Bagińska 1986]. W przeliczeniu na pełnosprawne jednostki siły roboczej (p.j.s.r.) wartość Pkb, Pcz i Dr osiągnęła w 2003 r. w badanych gospodarstwach wysokie wartości, kolejno 10; 3,5 i 2,6 tys. zł. W przypadku wszystkich kategorii produkcji i dochodu zauważono wyraźną tendencję. Im większa powierzchnia UR w gospodarstwie, tym wyższa wydajność pracy. W gospodarstwach o większym obszarze UR liczba p.j.s.r. na 100 ha była mniejsza niż w gospodarstwach najmniejszych obszarowo.

darstw A (odpowiednio o 626 i 676 zł na 1 p.j.s.r.), B (o 548 i 537 zł na 1 p.j.s.r.) i E (o 7,6 i 7,3 tys. zł na 1 p.j.s.r.), zaś wzrost w grupach C (odpowiednio o 2,7 i 2,7 tys. zł na 1 p.j.s.r.) i D (o 7,9 i 8,1 tys. zł na 1 p.j.s.r.).

PODSUMOWANIE

1. Dochód ogólny wzrósł w latach 2003-2004 we wszystkich grupach gospodarstw średnio o 71%. Najważniejszą przyczyną było otrzymywanie przez gospodarstwa dopłaty bezpośredniej. W badanych gospodarstwach zauważono tendencję, że im większa była powierzchnia UR, tym osiągnano wyższy dochód.
2. Dochody spoza gospodarstwa były wyższe niż dochód rolniczy we wszystkich grupach gospodarstw, poza grupą E. Dochody te w badanych gospodarstwach w 2004 r. pochodziły głównie z dotacji na postęp biologiczny i z dopłat bezpośrednich.
3. W 2004 r. najbardziej efektywnie wykorzystane były zasoby ziemi w grupie gospodarstw E, a najmniej w grupie B. Im większa powierzchnia UR w gospodarstwie, tym wydajność ziemi była wyższa. Średnia produktywność ziemi wzrosła w badanych gospodarstwach, z wyjątkiem grupy A.
4. W gospodarstwach zajmujących się hodowlą owiec na terenie woj. podlaskiego w 2004 r., w porównaniu do 2003 r., zwiększyła się efektywność nakładów. Średnia wydajność zasobów pracy mierzona wartością Pkb, Pcz i Dr zwiększyła się odpowiednio o 3,6; 2,2 i 2,2 tys. zł, mimo że zasoby robocizny i ziemi w badanych gospodarstwach ukształtowały się na podobnym poziomie. Spadek wydajności pracy odnotowano w grupach gospodarstw A, B i E, zaś wzrost w grupach C i D.

LITERATURA

- Rokicki T. 2006: Sytuacja ekonomiczna gospodarstw zajmujących się hodowlą owiec w okresie integracji z UE. Rozprawa doktorska. SGGW, Warszawa.
- Ziętara W. 1998: *Ekonomika i organizacja przedsiębiorstwa rolniczego*. FAPA, Warszawa.
- Ziętara W., Olko-Bagińska T. 1986: *Zadania z analizy działalności gospodarczej i planowania w gospodarstwie rolniczym*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa.

Bogdan Klepacki, Tomasz Rokicki

THE INCOMES AND THE PRODUCTIVITY ON THE SHEEP BREADING FARMS

Summary

In the paper incomes and productivity in sheep breeding farms was presented. After the EU accession incomes are higher. Productivity were higher in greater sheep breeding farms.

Adres do korespondencji:
Prof. dr hab. Bogdan Klepacki
Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW
Ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
tel. (0 22) 593 40 10
e-mail: bogdan_klepacki@sggw.pl

FUNKCJONOWANIE PODATKU VAT W OPINIACH ROLNIKÓW INDYWIDUALNYCH

**Miroslaw Wasilewski, **Kinga Gruzziel*

*Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW w Warszawie
Kierownik Katedry: prof. dr hab. Wojciech Zięta

**Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej SGGW w Warszawie
Kierownik Katedry: prof. dr hab. Jan Hybel

Słowa kluczowe: podatek od towarów i usług (VAT), zasady ogólne i ryczałtowe rozliczenia VAT

Key words: the Value Added Tax (VAT), general and flat rate schemes of the VAT payments

S y n o p s i s. Przedstawiono opinie rolników dotyczące oceny funkcjonowania, skutków wprowadzenia oraz sposobu i korzyści rozliczania podatku VAT na zasadach ogólnych i ryczału w gospodarstwach rolniczych.

WPROWADZENIE

Podatek VAT jest zaliczany do grupy podatków pośrednich, które stanowią ważną pozycję w strukturze dochodów budżetowych. Podatek ten do polskiego systemu podatkowego został wprowadzony na mocy ustawy z dnia 8 stycznia 1993 roku¹. Przepisy dotyczące podatku VAT są w największym stopniu zharmonizowane z prawodawstwem UE. Jako zalety tego podatku można wymienić: pewność, łatwy pobór i dużą wydajność [Gomułowicz, Małecki 2004]. Podatkowi VAT jest przypisywany charakter cenotwórczy, z czego wynika fakt oddziaływania na rynkową strukturę popytu i podaży. Podatki pośrednie są zawarte w cenie towaru, a przerzucanie ciężaru podatkowego dokonuje się za pomocą mechanizmu rynkowego. Wzajemne oddziaływanie na siebie popytu i podaży oraz elastyczność w tym zakresie decydują o możliwościach przerzucania ciężaru podatkowego. Dlatego polityka kształtowania stawek podatkowych powoduje zarówno zmiany w rynkowej strukturze popytu, jak i strukturze dochodów ludności [Begg i in. 2000]. Z uwagi na bardzo szeroki zasięg i następstwa VAT, nie jest to łatwy podatek do zaakceptowania zarówno przez gospodarkę, jak i przez społeczeństwo (zmiany o charakterze proinflacyjnym). Jego odbiór jest ściśle uzależniony od oceny ekonomicznych i społecznych skutków dotkliwosci polityki podatkowej [Gomułowicz, Małecki 2004].

¹ Ustawa z dnia 8 stycznia 1993 r. o podatku od towarów i usług oraz o podatku akcyzowym, Dz. U. z 1993 r., Nr 11, poz. 50, z późn. zm.

Opodatkowaniu podatkiem VAT podlegają nie tylko odpłatne dostawy towarów i świadczenie usług w ramach prowadzonej przez podatnika działalności gospodarczej, ale również nieodpłatne transakcje, np. takie jak [Rogała 2006a]:

- wszelkie przekazania przez podatnika towarów bez wynagrodzenia, należących do jego przedsiębiorstwa na cele inne niż związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa,
- wszelkie nieodpłatne świadczenie usług, jeżeli nie są one związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa.

Opodatkowanie VAT początkowo nie dotyczyło produkcji rolniczej. Zgodnie z zasadą powszechności opodatkowania i wymogami UE, począwszy od 4 września 2000 roku podatkiem VAT objęto rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo. Na mocy ustawy z 20 lipca 2000 roku² podatek VAT zaczął obowiązywać przy sprzedaży nieprzetworzonych produktów pochodzenia rolniczego, jako składnik kalkulacyjny ceny na poziomie 3%. Produkty rolne zostały opodatkowane podatkiem VAT, a rozliczenia z właściwym urzędem skarbowym z tytułu dokonanej sprzedaży są obowiązkiem podatnika, niezależnie od tego na jakie cele sprzedaż była dokonywana (zaopatrzeniowe, inwestycyjne, czy konsumpcyjne). Wyłączenie z opodatkowania podatkiem VAT produktów pochodzących z gospodarki rolnej, hodowlanej, ogrodniczej, leśnej i rybackiej w początkowym okresie obowiązywania tego podatku, wynikało głównie z obawy przed wzrostem cen artykułów żywnościowych. W perspektywie zakładano również możliwość nieradzenia sobie przez podatników z sektora rolnego z prowadzeniem ewidencji i rachunkowości, koniecznej do skutecznego rozliczania podatku VAT [Goraj i in. 2004].

Podatek VAT w odniesieniu do rolnictwa funkcjonuje w dwóch aspektach. Na ogólnych zasadach rozliczeń podatku VAT, gdy rolnik jest obowiązany do prowadzenia ksiąg rachunkowych, dokumentowania fakturami zawieranych transakcji i rozliczania kwot podatku z urzędem skarbowym oraz w systemie ryczałtowym, gdy na podatniku nie spoczywa obowiązek prowadzenia ksiąg rachunkowych i dokonywania rozliczeń z urzędem skarbowym. Obowiązek rozliczania podatku VAT na zasadach ogólnych dotyczy podatników zobowiązanych na podstawie odrębnych przepisów do prowadzenia ksiąg rachunkowych³. Podatnicy podatku VAT, którzy dokonali zgłoszenia rejestracyjnego dla potrzeb podatku VAT mają prawo do obniżania kwoty podatku należnego o kwotę podatku naliczonego przy nabyciu towarów i usług, związanych ze sprzedażą opodatkowaną oraz zwrotu różnicy podatku z urzędu skarbowego.

Zryczałtowany system rozliczania podatku VAT został wprowadzony głównie z myślą o rolnikach korzystających ze zwolnienia od podatku VAT, a jednocześnie dokonujących sprzedaży wytworzonych produktów rolnych oraz świadczących odpłatne usługi rolnicze. System ryczałtowy zapewnia rekompensowanie rolnikom podatku VAT zapłaconego w cenach nabywanych środków produkcji. System ryczałtowy daje rolnikom korzystającym ze zwolnień od podatku VAT prawo do zwrotu podatku w wysokości 5% od nabywców produktów rolnych i usług rolniczych. Jednocześnie nabywcy produktów rolnych i usług rolniczych będący podatnikami VAT, wypłacający rolnikom zryczałtowany VAT zwiększają ogólną kwotę podatku naliczonego, zmniejszając tym samym podatek należny.

Celem badań jest określenie opinii rolników dotyczących oceny funkcjonowania, skutków wprowadzenia oraz sposobu rozliczania podatku VAT w gospodarstwach rolniczych.

² Ustawa z dnia 20 lipca 2000 r. o zmianie ustawy o podatku od towarów i usług oraz o podatku akcyzowym i ustawy o opłacie skarbowej, Dz. U. z 1993 r., Nr 68, poz. 805.

³ Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz. U. Nr 121, poz. 591 z późn. zm.

Przeprowadzono także ocenę korzyści z rozliczania się rolników z VAT na zasadach ogólnych i ryczałtowych.

Badania przeprowadzono w grupie 101 rolników z województw łódzkiego i mazowieckiego z gmin Kowiesy, Zgierz, Strzelce i Głowno. Opinie rolników uzyskano z wykorzystaniem kwestionariusza wywiadu. Dobór gmin był celowy. Badani rolnicy z tych gmin uczestniczyli w szkoleniu z zakresu funkcjonowania podatków w rolnictwie, w ramach projektu szkoleniowego SPO nr S/53/2005 pt. „Szkolenie z zakresu finansów gospodarstwa rolnego, w tym VAT”. Badania z wykorzystaniem kwestionariusza wywiadu zostały przeprowadzone z rolnikami w grudniu 2005 roku, po ukończonym szkoleniu. Rolnicy byli zatem przygotowani merytorycznie do miarodajnej oceny systemu podatkowego w rolnictwie i zasad funkcjonowania podatku VAT. W pytaniach pomimo to zamieszczono odpowiedź o treści „brak zdania”, aby zbadać faktyczną sytuację w zakresie znajomości przez rolników systemu podatkowego w rolnictwie i opinii na temat funkcjonowania podatku VAT. W pytaniach zawartych w kwestionariuszu wywiadu dopuszczano więcej niż jedną odpowiedź. Przy analizie wykorzystano następujące kryteria grupowania gospodarstw: powierzchnię użytków rolnych (do 10 ha, 10-20 ha i powyżej 20 ha), typ rolniczy gospodarstwa (uprawy polowe, zwierzęta ziarnożerne, krowy mleczne, uprawy i zwierzęta różne) oraz poziom dochodu rolniczego (gospodarstwa: dochodowe, o dochodzie „zerowym”, ponoszące stratę)⁴.

WYNIKI BADAŃ

W tabeli 1 przedstawiono ocenę przez rolników funkcjonowania podatku VAT w rolnictwie. Większość rolników stwierdziła, że VAT jest zbyt skomplikowany i powoduje duże utrudnienia przy realizacji transakcji kupna-sprzedaży. Opinia taka była wyrażona zwłaszcza przez rolników prowadzących gospodarstwa w typie „krowy mleczne” oraz rolników użytkujących gospodarstwa o powierzchni powyżej 10-20 ha. Natomiast nie był to zasadniczy problem w przypadku gospodarstw o powierzchni powyżej 10-20 ha. Jednocześnie 20,8% rolników stwierdziło, że przy rozliczaniu podatku VAT konieczne jest korzystanie z pomocy biura rachunkowego. W największym stopniu takiego zdania byli rolnicy z gospodarstw o powierzchni powyżej 20 ha. Natomiast opinia taka nie wystąpiła w przypadku rolników prowadzących gospodarstwa o typach rolniczych „zwierzęta ziarnożerne” oraz „krowy mleczne”. Jedynie 13,9% badanych rolników stwierdziło, że podatek VAT funkcjonuje na bardzo prostych i klarownych zasadach. Dotyczyło to głównie rolników deklarujących dochód rolniczy zbliżony do zera oraz z gospodarstw o powierzchni do 10 ha. Z pomocy doradcy ODR korzystałoby 5,9% rolników, zwłaszcza tych prowadzących gospodarstwa o typie „zwierzęta ziarnożerne” (33,3%). Około 25% rolników nie miało w analizowanej kwestii zdania, co można uznać za udział stosunkowo wysoki.

Odpowiedzi rolników dotyczące skutków wprowadzenia podatku VAT były stosunkowo zróżnicowane (tab. 2). Większość z nich była zdania, że zwrot podatku VAT nie zrekompensuje spadku cen produktów rolnych. Opinię tą w największym zakresie podzielali rolnicy użytkujący gospodarstwa rolnicze o typie „zwierzęta ziarnożerne”, a w najmniejszym

⁴ Liczba gospodarstw według poszczególnych kryteriów ich podziału kształtowała się następująco: do 10 ha UR – 46 gospodarstw, 10-20 ha UR – 44, powyżej 20 ha UR – 11, uprawy polowe – 22, zwierzęta ziarnożerne – 3, krowy mleczne – 8, uprawy i zwierzęta różne – 68, gospodarstwa dochodowe – 36, gospodarstwa o dochodzie „zerowym” – 7, gospodarstwa ponoszące stratę – 58.

Tabela 1. Ocena funkcjonowania podatku VAT w rolnictwie

Ocena VAT w rolnictwie	Udział opinii rolników [w %] w zależności od:											
	powierzchni UR [ha]		typu rolniczego gospodarstwa				poziomu dochodu rolniczego		średnio			
	<10	10-20	>20	uprawy polowe	zwierzęta żyłowe	zwierzęta mleczne	krowy i zwięzta różne	uprawy i zwięzta różne	dochodowe	dochód - zero	strata	strata
Funkcjonuje na bardzo prostych i klarownych zasadach	15,2	13,6	9,1	13,6	0,0	12,5	14,7	13,9	28,6	12,1	13,9	13,9
Zbyt jest skomplikowany i powoduje duże utrudnienia przy realizacji transakcji kupna-sprzedaży	30,4	43,2	9,1	27,3	33,3	50,0	33,8	30,6	28,6	36,2	33,7	33,7
Przy rozliczaniu podatku VAT konieczne jest korzystanie z pomocy biura rachunkowego	30,4	4,5	45,5	31,8	0,0	0,0	20,6	11,1	28,6	25,9	20,8	20,8
Przy rozliczaniu podatku VAT konieczne jest korzystanie z pomocy ODR	4,3	9,1	0,0	4,5	33,3	12,5	4,4	2,8	0,0	8,6	5,9	5,9
Brak zdania	17,4	29,5	36,4	22,7	33,3	25,0	25,0	38,9	14,3	17,2	24,8	24,8
Inna odpowiedź	2,2	2,3	0,0	0,0	0,0	0,0	2,9	2,8	0,0	1,7	2,0	2,0

Źródło: opracowanie własne.

stopniu z gospodarstw o typie „krowy mleczne”. W przypadku pozostałych kryteriów podziału gospodarstw opinia taka była rozłożona stosunkowo równomiernie, z dominacją gospodarstw do 10 ha oraz rolników deklarujących stratę. Na zbliżonym poziomie wystąpiły odpowiedzi, że po wprowadzeniu VAT-u nie wystąpią żadne pozytywne skutki dla gospodarstw rolniczych, a korzyści z tytułu zwrotu zapłaconego podatku VAT są zbyt małe, w porównaniu ze wzrostem kosztów produkcji. Zdania, że nie wystąpią żadne pozytywne skutki z tytułu wprowadzenia w rolnictwie VAT-u, byli głównie rolnicy z gospodarstw o powierzchni do 10 ha oraz z gospodarstw deklarujących dochód zbliżony do zera (57,1%). Natomiast zdania, że korzyści ze zwrotu VAT-u są zbyt małe w stosunku do wzrostu kosztów produkcji, byli głównie rolnicy posiadający gospodarstwa powyżej 20 ha oraz z gospodarstw o typie „uprawy polowe” (po 27,3% odpowiedzi). Jednocześnie opinii takiej w ogóle nie podzielali rolnicy prowadzący gospodarstwa o typie „zwierzęta żyłowe”. Zastanawiający jest stosunkowo mały udział odpowiedzi, że wprowadzenie VAT-u pozwoli zmniejszyć (odzyskać) koszty produkcji, przez zwrot zapłaconego podatku VAT. Najwyższy udział tej odpowiedzi wystąpił w gospodarstwach o powierzchni powyżej 20 ha oraz o typie rolniczym „krowy mleczne”. Natomiast odpowiedzi takiej nie stwierdzono w gospodarstwach o typie „zwierzęta żyłowe”.

nożerne” oraz deklarujących dochód rolniczy zbliżony do zera. Zdania na temat skutków wprowadzenia podatku VAT nie miało 18,8% badanych rolników. Reasumując można stwierdzić, że opinie rolników związane z wprowadzeniem podatku VAT są bardzo podzielone. Oczwista zależność rachunkowa (wpłata gotówki) z tytułu zwrotu przez urząd skarbowy części VAT-u naliczonego, nie jest elementem przekonującym rolników do wykorzystywania rozrachunków z tytułu podatku VAT w gospodarstwach rolniczych.

Wśród badanych rolników większość (55,4%) nie prowadziła rozliczeń z tytułu podatku VAT (tab. 3). Stwierdzono malejący udział takich rolników wraz ze wzrostem powierzchni użytków rolnych gospodarstwa. Około 50-60% rolników nie było podatnikami VAT w analizowanych typach rolniczych gospodarstw, z wyjątkiem typu „zwierzęta ziarnożerne”, w których przypadku wszyscy rolnicy rozliczali się z VAT-u na zasadach ogólnych lub ryczałtu. Na zasadach ogólnych z VAT-u rozliczało się 11,9% badanych rolników, natomiast na zasadzie ryczałtu 32,7%. Zasady ogólne wprowadzili głównie rolnicy z gospodarstw największych obszarowo oraz prowadzący gospodarstwa o typie rolniczym „zwierzęta ziarnożerne”. Z wydzielonych grup dochodowych, 17,2% rolników deklarujących ponoszenie strat wprowadziło w swoich gospodarstwach zasady ogólne rozliczeń z podatku VAT. Na zasadach ryczałtu z VAT-u rozliczało się najwięcej gospodarstw o typie rolniczym „zwierzęta ziarnożerne” oraz rolnicy z gospodarstw o po-

Tabela 2. Skutki wprowadzenia podatku VAT w rolnictwie

Ocena wprowadzenia VAT w rolnictwie	Udział opinii rolników [w %] w zależności od:										
	powierzchni UR [ha]			typu rolniczego gospodarstwa				poziomu dochodu rolniczego			średnio
	<10	10-20	>20	uprawy polowe	zwierzęta ziarnożerne	krowy mleczne	uprawy i zwierz. różne	dochodowe około 0	dochód około 0	strata	
Nie występują żadne pozytywne skutki	26,1	18,2	9,1	22,7	0,0	25,0	20,6	19,4	57,1	17,2	20,8
Pozwala zmniejszyć koszty produkcji, poprzez zwrot zapłaconego podatku VAT	8,7	11,4	36,4	13,6	0,0	25,0	11,8	11,1	0,0	15,5	12,9
Korzyści z tytułu zwrotu zapłaconego podatku VAT są zbyt małe w porównaniu ze wzrostem kosztów produkcji	19,6	18,2	27,3	27,3	0,0	12,5	19,1	13,9	14,3	24,1	19,8
Zwrot podatku nie rekompensuje spadku cen produktów rolniczych	39,1	27,3	27,3	40,9	66,7	12,5	30,9	30,6	28,6	34,5	32,7
Brak zdania	13,0	27,3	9,1	9,1	33,3	25,0	20,6	27,8	14,3	13,8	18,8
Inna odpowiedź	2,2	2,3	0,0	0,0	0,0	0,0	2,9	0,0	0,0	3,4	2,0

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3. Sposoby i ocena rozliczeń z tytułu VAT

	Udział opinii rolników [w %] w zależności od:										
	powierzchni UR [ha]		typu rolniczego gospodarstwa				poziom dochodu rolniczego z gospodarstwa				średnio
	<10	10-20	>20	uprawy polowe	zwierzęta ziarnożerne	zwierz. różne	uprawy i zwierz. różne	dochodowe	dochód około 0	strata	
Sposób rozliczania się z podatku VAT											
Na zasadach ogólnych	13,0	6,8	27,3	13,6	33,3	12,5	10,3	5,6	0,0	17,2	11,9
Na zasadach ryczału	28,3	36,4	36,4	31,8	66,7	37,5	30,9	50,0	28,6	22,4	32,7
Nie występuje rozliczanie się z VAT	58,7	56,8	36,4	54,5	0,0	50,0	58,8	44,4	71,4	60,3	55,4
Najkorzystniejszy sposób rozliczania się z podatku VAT											
Na zasadach ogólnych	17,4	13,6	36,4	22,7	0,0	0,0	19,1	11,1	14,3	22,4	17,8
Na zasadach ryczału	30,4	50,0	36,4	31,8	33,3	50,0	41,2	44,4	42,9	36,2	39,6
Brak zdania inna odpowiedź	47,8	29,5	27,3	45,5	66,7	37,5	33,8	41,7	28,6	36,2	37,6
	6,5	6,8	0,0	4,5	0,0	12,5	5,9	2,8	14,3	6,9	5,9

Źródło: opracowanie własne.

wierzchni 10-20 ha i powyżej 20 ha. W pozostałych typach rolniczych na zasadach ryczału rozliczało się około 30-38% rolników. W gospodarstwach według grup dochodowych, 50% rolników deklarujących dochód rozliczało się na zasadach ryczału. Zdecydowana większość rolników twierdziła, że korzystniejszy jest sposób rozliczania się z podatku VAT na zasadach ryczału. Opinię tą w największym stopniu wyrażali rolnicy z grupy obszarowej gospodarstw 10-20 ha oraz o typie rolniczym „krowy mleczne”. Natomiast za korzystniejszy sposób rozliczania VAT-u na zasadach ogólnych uznało 17,8% badanych rolników. Opinię taką wyrażali głównie rolnicy z gospodarstw powyżej 20 ha oraz użytkujący gospodarstwa o typie rolniczym „uprawy polowe”. Natomiast żaden z rolników użytkujących gospodarstwa o typach „zwierzęta ziarnożerne” oraz „krowy mleczne” nie uznał za korzystne rozliczanie się z VAT-u na zasadach ogólnych. Jednak aż 37,6% rolników nie miało zdania w kwestii sposobów rozliczania się z podatku VAT. Dominowali pod tym względem rolnicy z grupy obszarowej do 10 ha oraz prowadzący gospodarstwa o typie „zwierzęta ziarnożerne”. Natomiast najniższy udział rolników nie mających zdania dotyczył tych z gospodarstw o powierzchni powyżej 20 ha.

WNIOSKI

Na podstawie przeprowadzonych badań, dotyczących oceny przez rolników funkcjonowania podatku VAT, sformułowano następujące wnioski końcowe:

1. System podatku VAT w Polsce jest uznawany przez rolników za zbyt skomplikowany. Występuje konieczność korzystania z pomocy doradców z ODR lub z biur rachunkowych. Niewielka część rolników system podatku VAT uważa za prosty. Rolnicy bardzo sceptycznie ocenili wprowadzenie podatku VAT w rolnictwie. Sprzedawcy wykorzystując sytuację wprowadzenia VAT w rolnictwie często podwyższali ceny środków produkcji, co przy spadku cen skupu produktów rolnych, zmniejszało korzyść z VAT-u. Również kontrola z urzędu skarbowego w związku ze zwrotem podatku VAT, jest czynnikiem zniechęcającym do funkcjonowania gospodarstwa w systemie VAT. Ponadto jednostki gospodarcze skupujące produkty rolne niechętnie współpracują z rolnikami „ryczałtowcami” VAT, gdyż przejmują wtedy na siebie obowiązek wystawiania faktur, narażając się również na intensywniejsze kontrole podatkowe. Przyczynia się to także do generowania dodatkowych kosztów w tych jednostkach, co zmniejsza korzyści ze współpracy z tymi rolnikami. Również rolnicy nie mają pewności, czy jednostka skupująca produkty rolne oferuje rzeczywiście wyższą o 5% cenę w stosunku do rynkowej ceny wyjściowej. Z tego względu aż 55% rolników nie prowadziło rozliczeń z tytułu podatku VAT.
2. Rolnicy rozliczali się z podatku VAT głównie na zasadach ryczału. Dotyczyło to głównie gospodarstw o zwierzęcych typach rolniczych oraz rolników deklarujących uzyskiwanie dochodu. Nie wystąpiła jednocześnie w tym zakresie jednoznaczna zależność od powierzchni użytków rolnych gospodarstwa. Natomiast zasady ogólne rozliczania się z podatku VAT dominowały w gospodarstwach największych obszarowo. Jest to uzasadnione, gdyż największą korzyść z podatku VAT mają rolnicy użytkujący gospodarstwa o dużej skali produkcji, sprzedaży i inwestycji. Wysoki jest udział rolników, którzy nie mają wystarczającej wiedzy, aby podjąć decyzję o wprowadzeniu w gospodarstwie rolniczym rozliczeń z tytułu VAT. Dlatego też należy prowadzić intensywne działania upowszechniające z tego zakresu, aby środki finansowe z tytułu rozliczeń podatku VAT zasiłały gospodarstwa rolnicze.

LITERATURA

- Begg D., Fisher S., Dornbusch R 2000: *Ekonomia. Mikroekonomia*. Wydanie II zmienione. PWN, Warszawa, s. 473.
- Etel L., Dowgir R., Lewkowicz J.P. 2006: *Prawo podatkowe podręcznik w pytaniach i odpowiedziach*. Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa, s. 1-411.
- Gaudemet P. M., Molinier J. 2000: *Finanse publiczne*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, s. 1-627.
- Gomułowicz A., Małecki J. 2004: *Podatki i prawo podatkowe*. Wydanie II. Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa, s. 507-508.
- Goraj L., Mańko S., Sass R., Wyszowska Z. 2004: *Rachunkowość rolnicza*. Wydawnictwo Difin, Warszawa, s. 207.
- Krajewska A. 2004: *Podatki, Unia Europejska, Polska, kraje nadbałtyckie*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, s. 1-284.
- Maruchin W. 1998: *VAT – harmonizacja polskiego prawa podatkowego z prawem Unii Europejskiej*. Wydawnictwo Difin, Warszawa, s. 1-284.
- Rogała E. 2006a: *VAT 2006*. Wydawnictwo Difin, Warszawa, s. 73-75
- Rogała E. 2006b: *VAT w rolnictwie 2006*. Wydawnictwo Difin, Warszawa, s. 1-76.

Mirosław Wasilewski, Kinga Gruzziel

THE VALUE ADDED TAX IN THE OPINION OF PRIVATE FARMERS

Summary

The paper presents private farmers' opinion on effects of implementation of the Value Added Tax (VAT) as well as ways and profits from tax payments on general or flat rate schemes in farms. The VAT system is said to be too complicated to the farmers and there is a need for external tax advisory. The farmers assessed sceptically the profits from the VAT implementation into agriculture, due to increase of prices of production sources and decrease of agricultural products purchase prices. A major limitation of implementation the flat rate schemes of the VAT in farms is that economic entities, which purchase agricultural products within cooperation with farmers, do not want to be obliged to issue invoices, because it generates additional costs. Most of the farmers paid off the VAT on flat rate schemes – especially these from animal farms and farms that brought incomes. General scheme of the VAT payments was popular especially with farmers from the greatest farms. Moreover, there were a great number of farmers who claimed to not have enough knowledge concerning the VAT in agriculture.

Adres do korespondencji:

Dr hab. Mirosław Wasilewski

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych

ul. Nowoursynowska 166

02-787 Warszawa

tel. (0 22) 593 42 24

e-mail: miroslaw_wasilewski@sggw.pl

mgr inż. Kinga Gruzziel

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej SGGW

ul. Nowoursynowska 166

02-787 Warszawa

e-mail: gruzielk@alpha.sggw.waw.pl

tel. (0 22) 593 40 32

UCZESTNICTWO POLAKÓW – MIESZKAŃCÓW MIAST I WSI – W WYJAZDACH TURYSTYCZNYCH – PODOBIENSTWA I RÓŻNICE

Katarzyna Karbowski

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW
Kierownik Katedry: prof. dr hab. Wojciech Zięta

Słowa kluczowe: turystyka, uczestnictwo, miasto, wieś
Key words: tourism, participate, city, country

S y n o p s i s . W opracowaniu zaprezentowano charakterystykę podróży Polaków w latach 2003-2005 z uwzględnieniem podziału na podróże mieszkańców miast i wsi. Analizowano wyjazdy krajowe krótkookresowe (2-4 dni), krajowe długookresowe (5 i więcej dni) i zagraniczne (co najmniej jeden nocleg w innym kraju). Do analizy wykorzystano dane pochodzące z badań prowadzonych przez Instytut Turystyki. Ponadto, szczegółowo dokonano analizy wyjazdów krajowych długookresowych i zagranicznych mieszkańców miast i wsi w 2004 roku, tak aby wskazać na podobieństwa i różnice dla tych grup turystów.

WSTĘP

Turystyka istnieje od zarania dziejów, co powoduje, iż jest ona nieodłącznym elementem naszego życia. Jedną z przyczyn takiego stanu jest popularność oraz powszechność uprawiania turystyki. Właściwie trudno spotkać osobę, która nigdy nie uprawiała turystyki, czy też nie zna tego pojęcia. Turystyka, różnie interpretowana przez różnych autorów, dla turystów to przede wszystkim przyjemność, na którą decydują się z własnej woli i która najczęściej na długo pozostawia ślad w pamięci.

Celem opracowania jest przedstawienie podstawowych zagadnień z zakresu turystyki według kryterium zamieszkania oraz wskazanie różnic i podobieństw pomiędzy turystą mieszkańcem wsi, a turystą mieszkańcem miasta.

RUCH TURYSTYCZNY – ISTOTA

Turystyka jest zjawiskiem społeczno-ekonomicznym, zwanym ruchem turystycznym [Sikora 1999], który z jednej strony jest wywoływany określonym popytem (potrzebą) na dobra i usługi turystyczne, a z drugiej strony podażą (wytwarzaniem) dóbr i usług turystycznych. Istotą turystyki jest ruch – zmiana miejsca pobytu, którą można zrealizować za pomocą własnych środków komunikacji lub świadczonych usług przewozowych. Ruch turystyczny charakteryzuje: dobrowolność decyzji podróżowania, czasowe opuszczenie

stałego miejsca zamieszkania; poznawczy, wypoczynkowy, zdrowotny, rozrywkowy lub zarobkowy cel wyjazdu.

Ruch turystyczny można dzielić uwzględniając różne kryteria. Można sklasyfikować wg zaleceń WTO, według kryterium pochodzenia turysty na [Gołębski 2002]: turystykę krajową, przyjazdową i wyjazdową. Według innego podziału mamy trzy rodzaje ruchu turystycznego [Kaprowski 1999]:

- ruch pobytowo-wypoczynkowy (długookresowy) – obejmuje różne rodzaje turystyki (wczasy, pobyty w sanatoriach, uzdrowiskach, kolonie, obozy młodzieżowe oraz letniska); główne regiony wyjazdów pobytowo-wypoczynkowych w Polsce to góry i pojezierza,
- ruch wycieczkowo-krajoznawczy (długookresowy) – obejmuje turystykę wycieczkową, kwalifikowaną, campingową, autostop oraz obozy wędrowne; główne regiony ruchu wycieczkowo-krajoznawczego to góry, wyżyny, pojezierza, obszary leśne oraz ośrodki miejskie z dużą ilością zabytków,
- ruch wypoczynkowo-świąteczny (krótkookresowy) – zainteresowani są nim głównie mieszkańcy wielkich miast lub aglomeracji miejskich. W tej formie dominują odwiedzi-ny u krewnych lub znajomych oraz wyjazdy indywidualne samochodem lub koleją.

SEZONOWOŚĆ W TURYSTYCE

Charakteryzując ruch turystyczny wyjazdowy należy podkreślić sezonowość tego zjawiska, która polega na tym, że zmienia się jego wielkość w zależności od nadchodzącego sezonu. W Polsce wyróżniamy dwa sezony turystyczne: letni (lipiec, sierpień) i zimowy (grudzień, styczeń, luty). Polacy zdecydowanie najczęściej podróżują w miesiącach letnich (podróże krajowe) – w lipcu i w sierpniu.

W sezonie letnim turyści wypoczywają w górach, nad morzem, nad jeziorami. Natomiast w zimie Polacy wypoczywają głównie w górach lub też wyjeżdżają za granicę. Według danych Instytutu Turystyki, wyjazdy zagraniczne preferowane były w lipcu, w którym wyjechało 850 tys. osób w 2004 roku i 950 tys. osób w 2005 r., w sierpniu odpowiednio 750 i 850 tys. osób oraz we wrześniu 800 tys. osób w 2004 r. i 550 tys. osób w 2005 roku.

Tabela 1. Krajowe długookresowe podróże Polaków w wieku 15 i więcej lat [mln]

Miesiąc	Liczba podróży		Zmiana 2005/2004 [%]
	2004	2005	
Styczeń	0,55	0,75	36
Luty	0,9	0,7	-22
Marzec	0,65	0,55	-15
Kwiecień	0,9	0,5	-44
Maj	0,75	0,95	27
Czerwiec	1,0	0,85	-15
Lipiec	3,05	3,05	0
Sierpień	3,45	3,45	0
Wrzesień	1,2	1,0	-17
Październik	0,65	0,7	8
Listopad	0,65	0,9	38
Grudzień	0,85	1,3	53
Ogółem	14,6	14,7	1

• źródło: badania Instytutu Turystyki.

KRAJOWE I ZAGRANICZNE PODRÓŻE POLAKÓW ZE WZGLĘDU NA MIEJSCE ZAMIESZKANIA

Aktywność turystyczna Polaków jest zróżnicowana w zależności od miejsca zamieszkania. Inaczej kształtuje się aktywność turystyczna wśród mieszkańców wsi, niewielkich miast a jeszcze inaczej wśród osób zamieszkujących duże miasta. W tabeli 2 zaestawiono

dane dotyczące udziału w wyjazdach według miejsca zamieszkania.

Miejsce zamieszkania różnicowało udział w wyjazdach krajowych długookresowych. Najmniej podróżowali mieszkańcy wsi, choć w 2005 roku zaobserwowano wzrost udziału o 2,7 pp. w porównaniu do roku 2004. Niski udział osób ze wsi wyjeżdżających długoterminowo na wypoczynek może wynikać m.in. z faktu posiadania gospodarstwa rolniczego lub z braku środków na wyjazd.

W przypadku mieszkańców mniejszych miast w roku 2004 zanotowano spadek uczestnictwa, ale w kolejnym roku zaobserwowano niewielki wzrost. Może to wynikać m.in. z chęci zapewnienia idealnych warunków pogodowych podczas pobytu na urlopie, co w naszych warunkach klimatycznych jest trudne. Dlatego bardziej korzystny w przypadku podróży długookresowych wydaje się wyjazd zagraniczny.

Mieszkańcy dużych miast stanowili najliczniejszą grupę wyjeżdżających. Prawdopodobnie były to regularne wczasy, planowane co roku.

W wyjazdach krótkookresowych Polaków, w przeciwieństwie do wyjazdów długookresowych, uczestniczyło więcej mieszkańców wsi, aczkolwiek nie była to grupa najliczniejsza. Największym udziałem w tych wyjazdach charakteryzowali się mieszkańcy miast powyżej 500 tysięcy mieszkańców, który w roku 2005 wynosił 30%, i w porównaniu do mieszkańców miast małych do 20 tysięcy mieszkańców był wyższy o 8 pp. Mieszkańcy dużych miast częściej uczestniczyli w tego typu wyjazdach, bowiem były to zwykle wyjazdy szkoleniowe i biznesowe.

W wyjazdach zagranicznych w latach 2003–2005 zanotowano tendencję spadkową, bowiem z roku na rok w każdej analizowanej grupie zmniejszał się udział wyjazdów. Ponadto, najrzadziej z wyjazdów zagranicznych korzystali mieszkańcy wsi.

Tabela 2. Uczestnictwo w krajowych wyjazdach długookresowych, krótkookresowych i zagranicznych według miejsca zamieszkania

Miejsce zamieszkania	Udział osób wyjeżdżających w roku [%]		
	2003	2004	2005
Wyjazdy krajowe długookresowe			
Wieś	17,5	14,0	16,7
Miasto do 20 tys. mieszkańców	32,6	28,7	26,8
Miasto 21-100 tys. mieszkańców	37,5	32,6	34,4
Miasto 101-500 tys. mieszkańców	42,3	42,4	36,8
Miasto ponad 500 tys. mieszkańców	49,3	45,7	50,9
Wyjazdy krajowe krótkookresowe			
Wieś	29,1	19,8	20,0
Miasto do 20 tys. mieszkańców	31,1	30,2	22,0
Miasto 21-100 tys. mieszkańców	30,7	29,5	27,4
Miasto 101-500 tys. mieszkańców	35,9	32,1	23,7
Miasto ponad 500 tys. mieszkańców	29,3	36,9	30,1
Wyjazdy zagraniczne			
Wieś	7,4	6,3	7,9
Miasto do 20 tys. mieszkańców	10,9	11,8	12,8
Miasto 21-100 tys. mieszkańców	10,5	12,3	13,5
Miasto 101-500 tys. mieszkańców	14,1	15,8	13,2
Miasto ponad 500 tys. mieszkańców	13,9	22,5	19,0

• źródło: badania Instytutu Turystyki.

WYJAZDY KRAJOWE DŁUGOOKRESOWE – MIESZKAŃCY MIAST I WSI

W realizacji celu opracowania dokonano szczegółowej analizy wyjazdów krajowych długookresowych oraz zagranicznych. Materiał badawczy stanowiły badania przeprowadzone w 2004 roku przez Instytut Turystyki na reprezentatywnej próbie OBOP obejmującej mieszkańców Polski w wieku 15 lat i więcej, łącznie 3803 osoby, z czego 1086 osób odbyło podróżę długookresową, 1041 osób wzięło udział w podróżach krótkookresowych oraz 451 osób uczestniczyło w wyjazdach zagranicznych [Łaciak 2005].

Tabela 3. Przyczyny nieuczestniczenia w długookresowych wyjazdach turystycznych w roku 2004 według miejsca zamieszkania

Rodzaj przyczyny	Udział osób nie wyjeżdżających [%]					
	ogółem	według miejsca zamieszkania				
		wieś	miasto [tys. mieszkańców]			
		do 20	21-100	101-500	powyżej 500	
Niski poziom zamożności	52	49	52	54	54	54
Dom rodzina bez opieki	8	9	6	9	5	6
Brak ochoty	7	7	9	7	9	7
Praca zawodowa	6	4	7	6	8	9
Choroba	5	4	4	5	8	8
Gospodarstwo rolne bez opieki	5	11	2	1	1	1
Podeszły wiek	5	5	4	4	3	6
Duże wydatki (kupno samochodu) uniemożliwiły wyjazd	3	2	4	3	4	6
Remont	3	3	4	4	1	0
Brak celu i organizatora wyjazdu	2	2	1	1	3	1
Urlop wykorzystany na pracę zawodową	2	2	3	3	2	1
Inwalidztwo	1	1	1	1	1	0
Inne	1	1	3	2	1	1

• ródło: opracowanie własne na podstawie badań Instytutu Turystyki.

W roku 2004, względy materialne były przyczyną nieuczestniczenia w długookresowych wyjazdach turystycznych w szczególności mieszkańców średnich i dużych miast. Mieszkańcy wsi i małych miasteczek rzadziej wskazywali tę przyczynę. Dla nich ważnym i uzasadnionym wskazaniem była niechęć do pozostawienia gospodarstwa rolnego, czy domu bez opieki. Dla mieszkańców miast kolejnym wskazaniem, po względach materialnych, była praca zawodowa, czyli urlop wykorzystywany albo w celach zarobkowych, albo przeznaczony na podnoszenie kwalifikacji.

Wśród mieszkańców wsi największym udziałem charakteryzowały się cele związane z odwiedzinami u krewnych i znajomych, co wynikało z posiadania ograniczonych środków. Na drugim miejscu wskazywali oni wyjazd turystyczno-wypoczynkowy. Inaczej sytuacja przedstawiała się w przypadku mieszkańców średnich i dużych miast. Im większe miasto, tym większy udział osób wskazujących cel turystyczno-wypoczynkowy jako najważniejszy.

Tabela 4. Cele krajowych wyjazdów długookresowych według miejsca zamieszkania w 2004 roku

Treść celu	Udział osób wyjeżdżających [%]					
	ogółem	według miejsca zamieszkania				
		wieś	miasto [tys. mieszkańców]			
		do 20	21-100	101-500	powyżej 500	
Liczba respondentów	1086	197	140	246	291	212
Turystyczno-wypoczynkowy	60,3	38,8	52,2	62,2	65,7	75,4
Owiedziny u krewnych i znajomych	33,2	42,4	40,7	32,0	32,9	21,5
Służbowy	3,1	4,1	2,7	2,2	4,1	2,0
Zdrowotny	5,9	11,0	5,7	4,8	4,2	4,7
Religijny	1,2	2,0	0,5	1,5	0,7	1,0
Inny np. sportowy	3,9	3,3	4,7	2,8	3,2	6,0

• ródło: badania Instytutu Turystyki.

Tabela 5. Organizacja wyjazdów krajowych długookresowych wg miejsca zamieszkania

Nazwa sposobu organizacji wyjazdu	Udział osób wyjeżdżających [%]					
	według miejsca zamieszkania					
	ogółem	wieś	miasto [tys. mieszkańców]			
do 20			21-100	101-500	powyżej 500	
Wykupiony wcześniej w biurze podróży	4,2	2,3	4,0	5,2	4,4	4,8
Zorganizowany przez zakład pracy, uczelnię itp	14,5	15,4	17,5	14,2	12,3	15,0
Zorganizowany samodzielnie	85,5	83,2	82,8	83,4	87,9	88,7

• źródło: badania Instytutu Turystyki.

szy. Mieszkańcy średnich i dużych miast, zmęczeni życiem w mieście, każdą okazję wykorzystywali do wyjazdów w celach turystyczno-wypoczynkowych, aby nabrać sił do pracy. Na drugim miejscu, z udziałem malejącym wraz ze zwiększającą się wielkością miasta, w którym zamieszkiwał respondent, znalazły się odwiedzin u krewnych i znajomych. Ten cel od zawsze towarzyszy wszelkim podróżom, w wielu przypadkach jest jedynym czynnikiem skłaniającym do podróży.

W każdej wyodrębnionej grupie (ponad 80% wskazań) zdecydowana większość wybrała samodzielne organizowanie wyjazdu. Było to związane przede wszystkim z rodzajem odbywanej podróży. Zwykle wyjazdy krajowe długookresowe podróżujący organizują sami, w odróżnieniu od wyjazdów zagranicznych, przy organizacji których wyjeżdżający korzystają z form oferowanych przez różne organizacje świadczące usługi w tym zakresie.

Najczęściej wskazywanym miejscem zakwaterowania przez większość respondentów było mieszkanie u krewnych lub znajomych. Przy czym pojawiła się następująca tendencja, że im większa liczba mieszkańców z miasta, z którego pochodził respondent, tym mniejszy udział wskazań dotyczących zatrzymania się na czas wyjazdu w mieszkaniu u krewnych lub znajomych. Ponad 50% mieszkańców wsi i małych miast wskazywało ten sposób zakwaterowania, a tylko co trzeci respondenci miast powyżej 500 tys. mieszkańców. Na drugim

Tabela 6. Rodzaje zakwaterowania w czasie wyjazdów krajowych długookresowych w podziale według miejsca zamieszkania

Nazwa miejsca zakwaterowania	Udział osób wyjeżdżających [%]					
	według miejsca zamieszkania					
	ogółem	wieś	miasto [tys. mieszkańców]			
do 20			21-100	101-500	powyżej 500	
Hotel, motel	4,7	0,9	8,8	4,7	6,3	3,5
Dom wycieczkowy, schronisko	1,4	2,3	1,5	1,8	0,3	1,6
Pensjonat	11,2	8,0	6,9	11,7	12,6	14,6
Ośrodek wczasowy	10,6	6,6	11,5	9,6	12,2	12,8
Sanatorium	5,3	9,4	4,7	4,4	5,1	3,2
Kwatera prywatna	14,9	10,0	7,9	13,5	16,5	23,3
Domek kempingowy	4,7	3,6	2,9	6,0	4,1	6,4
Namiot, przyczepa	6,8	5,5	7,3	6,4	6,7	8,2
Mieszkanie u krewnych lub znajomych	43,2	54,8	50,7	42,8	39,5	33,2
Domek na działce	6,3	1,4	3,3	3,5	10,0	10,9
Inne	2,6	1,4	5,1	3,4	3,0	0,6

• źródło: badania Instytutu Turystyki.

Tabela 7. Terminy wyjazdów krajowych długookresowych według miejsca zamieszkania

Pora roku	Udział osób wyjeżdżających [%]					
	ogółem	wieś	według miejsca zamieszkania			
			miasto [tys. mieszkańców]			
			do 20	21-100	101-500	powyżej 500
Zima	14,4	17,7	16,3	14,4	12,7	12,6
Wiosna	13,8	19,0	15,5	11,7	11,3	13,6
Lato	78,5	69,5	71,3	84,3	82,3	79,7
Jesień	18,6	17,0	21,3	13,5	20,3	21,8

• źródło: badania Instytutu Turystyki.

miejscu respondenci najczęściej wskazywali kwaterę prywatną jako miejsce zamieszkania podczas wyjazdu. Był to co dziesiąty mieszkaniec wsi, natomiast udział tych wskazań wśród mieszkańców miast zwiększał się wraz ze wzrostem wielkości miasta, z którego pochodził ankietowany i mieścił się w przedziale od 8% wśród mieszkańców najmniejszych miast do prawie 25% wśród mieszkańców największych miast (powyżej 500 tys. mieszkańców). Kolejne miejsca zakwaterowania wskazywane przez mieszkańców miast to pensjonaty oraz ośrodki wczasowe, z których wyraźnie rzadziej korzystali mieszkańcy wsi. Wśród wskazań mieszkańców dużych i średnich miast (około 10%) pojawiało się zakwaterowanie w domku na działce. Domy wycieczkowe i schroniska jako miejsce zakwaterowania charakteryzowały się najmniejszym udziałem wskazań wśród mieszkańców miast, zaś hotele i motel – wśród mieszkańców wsi.

Dominującym okresem wyjazdów urlopowych Polaków w 2004 roku było lato. Przy czym wystąpiło zróżnicowanie w zależności od miejsca zamieszkania. Około 70% mieszkańców wsi i małych miast wskazywało tę porę roku i ponad 80% wskazań przez mieszkańców większych miast. Potwierdzają to ponadto dane zawarte w tabeli 1 wskazujące, że największe natężenie ruchu turystycznego w Polsce występuje w lipcu i sierpniu. W przypadku pozostałych pór roku wielkości były zbliżone we wszystkich analizowanych grupach.

Mieszkańcy wsi oraz małych miast najczęściej wskazywali miasta jako miejsce wypoczynku. Ponadto zaobserwowano tendencję, że im większe miasto tym rzadziej respondenci wskazywali wyjazd do miasta jako kierunek podróży. Prawie co piąty mieszkaniec wsi uczestniczył w wypoczynku nad morzem. Na kolejnym miejscu wśród mieszkańców wsi z podob-

Tabela 8. Kierunki wyjazdów krajowych długookresowych wg miejsca zamieszkania

Nazwa kierunku podróży	Udział osób wyjeżdżających [%]					
	ogółem	wieś	według miejsca zamieszkania			
			miasto [tys. mieszkańców]			
			do 20	21-100	101-500	powyżej 500
W góry	24,8	17,2	24,4	25,6	29,4	25,2
Nad morze	27,9	22,0	23,0	29,7	27,4	35,3
Nad jeziora	18,9	16,7	20,0	14,5	22,3	20,4
Do miast	21,7	33,9	29,4	20,2	18,0	12,2
Na inne tereny	22,9	21,5	20,1	23,4	21,9	26,9

• źródło: badania Instytutu Turystyki.

nym udziałem wskazań znalazły się wyjazdy w góry oraz nad jeziora (około 17% wskazań). Mieszkańcy największych miast najczęściej wskazywali wyjazd nad morze (ponad 35%). Najrzadziej jako miejsce wypoczynku wśród wszystkich grup analizowanych według miejsca zamieszkania wskazywano jeziora.

WYJAZDY ZAGRANICZNE POLAKÓW – MIESZKAŃCÓW MIAST I WSI

Wyjazdy zagraniczne w analizowanej grupie były rzadsze. Spośród 3803 osób w 2004 roku pobyt za granicą odbyły 451 osoby, z tego 88 osób – mieszkańców wsi, 57 osób z miast do 20 tys. mieszkańców, 93 osoby – z miast od 21 do 100 tys. mieszkańców, 108 osób z miast o liczbie 101-500 tys. oraz 105 respondentów z dużych miast (powyżej 500 tys. mieszkańców). Charakterystykę badanej zbiorowości zaprezentowano w tabelach 9-11.

W przypadku turystyki zagranicznej we wszystkich grupach dominowały wyjazdy organizowane samodzielnie. Ich udział wynosił około 70-80% ogółu wskazań. Okazuje się jednak, że wyjazdy te były zorganizowane przez profesjonalistów z biur podróży. Z wyjazdów całkowicie organizowanych przez biura podróży najrzadziej korzystali mieszkańcy wsi, zaś najczęściej czyniły to osoby zamieszkujące w miastach liczących od 101 do 500 tys. mieszkańców.

Najważniejszymi miejscami zakwaterowania wskazywanymi przez respondentów były formy zorganizowane, takie jak: hotele, motele i pensjonaty, udział ten wynosił prawie 40%

Tabela 9. Organizacja wyjazdów zagranicznych według miejsca zamieszkania

Nazwa sposobu organizacji wyjazdu	Udział osób wyjeżdżających [%]					
	ogółem	według miejsca zamieszkania				
		wieś	miasto [tys. mieszkańców]			
			do 20	21-100	101-500	powyżej 500
Całkowicie zorganizowany przez biuro podróży	23,1	17,3	18,9	25,2	28,1	23,3
Częściowo zorganizowany przez biuro podróży	6,5	3,6	3,8	6,7	8,0	8,6
Zorganizowany samodzielnie	73,9	82,5	80,1	69,2	66,4	75,2

• ródło: badania Instytutu Turystyki.

Tabela 10. Rodzaje zakwaterowania w czasie wyjazdów zagranicznych według miejsca zamieszkania

Nazwa miejsca zakwaterowania	Udział osób wyjeżdżających [%]					
	ogółem	według miejsca zamieszkania				
		wieś	miasto [tys. mieszkańców]			
			do 20	21-100	101-500	powyżej 500
Hotel, motel, pensjonat	38,2	25,1	35,1	30,7	50,6	44,8
Domek wakacyjny, apartament	4,6	3,2	1,3	6,7	4,2	6,3
Kwatera prywatna	15,2	14,6	11,7	17,0	16,7	14,6
Ośrodek wczasowy, schronisko	4,6	2,3	1,7	11,8	1,1	5,5
Mieszkanie krewnych, znajomych	35,5	48,4	44,7	30,7	29,2	30,2
Namiet przyczepa	4,2	5,6	2,9	7,3	2,0	3,5
Inne	3,4	5,5	3,6	1,1	1,1	5,8

• ródło: badania Instytutu Turystyki.

Tabela 11. Terminy wyjazdów zagranicznych wg miejsca zamieszkania

Pora roku	Udział osób wyjeżdżających [%]					
	ogółem	wieś	według miejsca zamieszkania			
			miasto [tys. mieszkańców]			
			do 20	21-100	101-500	powyżej 500
Zima	18,5	19,1	22,3	20,9	15,5	16,7
Wiosna	20,8	18,1	22,3	19,0	18,4	26,5
Lato	57,2	58,4	47,8	56,5	62,1	56,9
Jesień	34,8	32,6	43,8	30,6	31,7	38,7

• ródło: badania Instytutu Turystyki.

ogółu odpowiedzi, oraz mieszkania krewnych i znajomych (średnio ponad 35%). Wśród mieszkańców wsi i małych miast wyjeżdżający za granicę w 2004 roku preferowali zakwaterowanie w mieszkaniu u krewnych lub znajomych (45-48% respondentów). Mieszkańcy dużych miast częściej jako miejsce zakwaterowania wymieniali hotel, motel i pensjonat (45-51% ankietowanych). We wszystkich badanych grupach mało popularnymi miejsca zakwaterowania w czasie pobytu za granicą okazały się apartamenty, ośrodki wczasowe i schroniska oraz wyjazd przyczepą kempingową i pobyt pod namiotem.

W zakresie terminu wyjazdów zagranicznych, to zarówno mieszkańcy wsi jak i miast, najchętniej wyjeżdżają w lecie (50-60% wskazań). Wśród wszystkich grup drugą najbardziej atrakcyjną porą roku była jesień. Sezon letni właściwie zawsze w turystyce jest najbardziej oblegany, jednakże Polacy podróżują cały rok. Udział wyjazdów za granicę wiosną i zimą był zbliżony, oprócz mieszkańców dużych miast, którzy częściej wskazywali wyjazdy wiosną niż zimą (o prawie 10 pp.).

PODSUMOWANIE

Charakteryzując turystę mieszkańca miasta i turystę mieszkańca wsi można znaleźć wiele podobieństw i wiele różnic.

1. Turysta mieszkaniowiec wsi, jeśli wyjeżdża, to zwykle głównym celem jest wizyta u rodziny lub znajomych, wyjazd zwykle ma miejsce w lecie, rzadziej wiosną lub jesienią. Wśród przyczyn nieuczestniczenia w wyjazdach często wymieniano brak środków, czy też strach przed pozostawieniem gospodarstwa, domu, czy rodziny bez opieki. Mieszkańcy wsi głównie wyjeżdżali do miast, sami organizowali cały wyjazd. Co do sposobów spędzania czasu najczęściej wskazywano spokojny wypoczynek, krótkie spacerunki, życie towarzyskie i rozrywki, oglądanie telewizji, przebywanie w ciszy i spokoju, z dala od ludzi, odwiedzanie miejsc kultu religijnego. Mieszkańcy wsi wyjeżdżający za granicę, realizowali najczęściej cele typowo turystyczne, nie korzystali z usług biur podróży.
2. Mieszkańcy miast jako główny cel wyjazdów wskazywali turystykę i wypoczynek, najczęściej realizowany w lecie, ale również w czasie wiosny, jesieni, czy zimy. Wśród przyczyn nieuczestniczenia w turystyce najczęściej wskazywali pracę zawodową, bądź też brak środków, czy chęci do wyjazdu. Mieszkańcy miast częściej niż mieszkańcy wsi korzystali z usług biur podróży, chociaż w dużym stopniu organizowali sobie wyjazd we własnym zakresie. Zdecydowanie charakteryzowali się odmiennymi preferencjami

co do sposobu spędzania czasu, na pierwszym miejscu wymieniali życie towarzyskie i rozrywki, poprawę kondycji fizycznej, turystykę kwalifikowaną (żeglarstwo, kajakarstwo, jazda konna, wspinaczki górskie), chodzenie do kawiarni, czy restauracji, zabiegi lecznicze i sanatoryjne. Przy wyjazdach za granicę, częściej niż mieszkańcy wsi, korzystali z usług biur podróży, zamieszkiwali u rodziny i znajomych, ale również często byli zakwaterowani w hotelach, czy pensjonatach.

3. Wystąpił spadek aktywności turystycznej mieszkańców wsi w przypadku wyjazdów krajowych krótkookresowych. W przypadku wyjazdów krajowych długookresowych i zagranicznych nastąpił wzrost liczby tych podróży. Wśród mieszkańców miast obserwowano zmniejszenie uczestnictwa w różnych formach turystyki.

BIBLIOGRAFIA

- Gołębski G. 2002: Kompendium wiedzy o turystyce. PWN, Warszawa.
Kaprowski W. 1999: Geografia turystyczna. WSE, Warszawa.
Łaciak J. 2006: Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w 2005 roku. Instytut Turystyki Warszawa (komunikat).
Łaciak J. 2005: Uczestnictwo Polaków w wyjazdach turystycznych w 2004 roku. Instytut Turystyki Warszawa.
Sikora J. 1999: Organizacja ruchu turystycznego na wsi. WSiP Warszawa.

Katarzyna Karbowskiak

TOURISTIC ACTIVITY OF RURAL AND URBAN POPULTION – DIFFERENCES AND SIMILARITIES

Summary

The article presents a typical destinations of Polish tourist. The research covered the analysis of differences in rural and urban tourism in the period 2003-2005. There is analysis of short (2-4 days), long (5 days and more) and foreign (at least one night abroad) tourism. The data used for investigation was obtained from Touristic Institute. The analysis also covers long-distance and foreign trips in the year 2004 considering the differences and the similarities of a certain tourist groups.

Adres do korespondencji:
dr Katarzyna Karbowskiak
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych
Zakład Organizacji i Zarządzania
Ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
tel. (0 22) 593 42 15
e-mail: kasiakarbowskiak@wp.pl